

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΣ ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΥ
(Α.Μ.: 1012201903010)

Θέμα: «Από τον πόλεμο του 1897 στη βαλκανική εποποιία 1912-1913»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Φωτεινή Πέρρα

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή	4

Α΄ Κεφάλαιο

Η Ελλάδα πριν το 1897.....	5
1.1. Η διαδρομή του Ελληνικού Κράτους στη διάρκεια του β΄ μισού του 19 ^{ου} αιώνα	5
1.2. Η διαφαινόμενη στάση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων μέσα από Συνθήκη, Συνέδριο και παρασκήνιο πριν το 1897	6
1.3. Η Ελληνική οικονομία πριν το 1897	8
1.4. Η επικρατούσα κατάσταση προετοιμάζει πόλεμο	9

Β΄ Κεφάλαιο

Η κατάσταση κατά τις παραμονές του πολέμου 1897.....	12
2.1. Ένας πόλεμος χωρίς συμμάχους.....	12
2.2. Ο πολεμικός αγώνας στην Κρήτη.....	13
2.3. Η Εθνική Εταιρεία	18

Γ΄ Κεφάλαιο

Εχθροπραξίες και η οργάνωση του στρατού	22
3.1. Το ξεκίνημα των εχθροπραξιών.....	22
3.2. Η δύναμη του ελληνικού στρατού.....	24
3.3. Η δύναμη του τουρκικού στρατού.....	27
3.4. Χαρακτηριστικά Οθωμανών και Ελλήνων στρατιωτών.....	28

Δ΄ Κεφάλαιο

Ο πόλεμος του 1897.....	30
4.1. Οκτώ ημέρες πριν την ανακοίνωση του πολέμου.....	30
4.2. Σε διάταξη μάχης	31
4.3. Οι εκατέρωθεν επιθέσεις.....	33
4.4. Η προηγηθείσα ανακωχή και οι όροι της ειρήνης	44
4.5. Οι συνέπειες του πολέμου.....	47

Ε΄ Κεφάλαιο

Η Ελλάδα μία χώρα των Βαλκανίων	48
5.1. Η Μακεδονία απειλείται από τους Βουλγάρους.....	48
5.2. Οι Νεότουρκοι	54

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι.....	59
6.1. Η βαλκανική συμμαχία.....	59
6.2. Η κήρυξη του πολέμου	63
6.3. Ο στρατός αναδιοργανώνεται	66
6.4. Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος.....	69
6.5. Οι πολεμικές επιχειρήσεις των συμμάχων.....	76
6.6. Ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος.....	78
Επίλογος.....	82
Πηγές και Βιβλιογραφία	84
Παράρτημα.....	86
Περίληψη	92

Πρόλογος

Η νέα ελληνική ιστορία με τη μεγάλη ποικιλία ιστορικών γεγονότων που διαθέτει έλκει το ενδιαφέρον για τη σπουδή της. Από το 1897 μέχρι το 1912 έγιναν δύο αντιφατικοί πόλεμοι. Και στους δύο πολέμους η Ελλάδα και η Τουρκία ήταν παρούσες με κυρίαρχο πρωταγωνιστικό ρόλο. Σημείωσαν πτώση και ύψωση στην πολεμική τους αναμέτρηση. Με τη διπλωματική μεταπτυχιακή μου εργασία θέλησα να προσεγγίσω τις δύο αυτές αντιθέσεις. Προσέλκυσαν την περιέργειά μου η επιτυχία και η αποτυχία πόσο συμβαδίζουν η μία πλησίον της άλλης.

Ο πόλεμος του 1897 έμεινε στην ιστορική μνήμη ως «ατυχής». Αποδείχθηκε ότι ήταν μία πολεμική αναμέτρηση, η οποία δεν άφησε περιθώρια να αναδειχθούν οι γενναιότητες και οι ψυχικές δυνάμεις του ελληνικού στρατού. Απροετοίμαστος χωρίς επαρκή υλικό εξοπλισμό υπάκουσε σε αφελείς εντολές. Από που όμως εκπορεύονταν αυτές οι εντολές. Τι ήταν αυτό που ώθησε το βασιλιά και την ελληνική κυβέρνηση να οικοδομεί πάνω σε επαναλαμβανόμενα λάθη και πριν την έναρξη του πολέμου αλλά και κατά τη διάρκειά του.

Δεκαπέντε χρόνια αργότερα την αποτυχία τη διαδέχθηκε η επιτυχία. Προηγήθηκαν δυσκολίες όπως η εμφάνιση των Νεοτούρκων και ο Μακεδονικός αγώνας. Η ανασυγκρότηση του ελληνικού στρατού, οι συνεννοήσεις μεταξύ των διοικούντων και ο Βενιζέλος οδήγησαν την Ελλάδα στην Βαλκανική εποποιία του 1912-1913.

Με την περάτωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τον Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κ. Θανάση Χρήστου για όλες τις υποδείξεις και συμβουλές του που οδήγησαν στην επιτυχή ολοκλήρωση της εργασίας.

Εισαγωγή

Με ένα πρωτόκολλο ονομαζόμενο « Πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας » η Ελλάδα απέκτησε τις ιδιότητες ενός επίσημου κράτους. Οι αγώνες της όμως δεν τελείωσαν. Ελληνικά εδάφη τα καταπατούσε ακόμη ο εχθρός. Οι ελληνικές κυβερνήσεις βρέθηκαν περικυκλωμένες από εμπόδια τα οποία μερικές φορές τα δημιουργούσαν οι ίδιες, η αντιπολίτευση και το Στέμμα σε συνδυασμό με τον εξωτερικό πολιτικό παράγοντα.

Με την εκπόνηση αυτού του συγγράμματος επιχειρείται η περιγραφή και η ανάδειξη δύο πολέμων, οι οποίοι έγιναν σε μικρό χρονικό διάστημα μεταξύ τους, αλλά είχαν διαφορετικό τέλος. Ο πόλεμος του 1897 έφερε πάλι αντιμέτωπη την Ελλάδα με την Τουρκία. Μετά από την ίδρυση ελληνικού κράτους είναι η πρώτη φορά που αναμετρώνται σε τόσο μεγάλη πολεμική επιχείρηση οι δύο αυτές χώρες.

Το 1894 εμφανίστηκε στην Ελλάδα μία οργάνωση με την επωνυμία « Εθνική Εταιρεία». Δραστηριοποιόταν από τη Θεσσαλία μέχρι την Κρήτη. Δήλωνε ότι μαχόταν για την απελευθέρωση όλων των υποδούλων ελληνικών περιοχών. Παρακινούσε τους απλούς πολίτες, αλλά και τους πολιτικούς να επιτεθούν προς τους κατακτητές. Οι προσπάθειές της ευοδώθηκαν, γιατί εκτός από την έκρυθμη κατάσταση στην Κρήτη υπήρχε και πολεμικό κλίμα στη Μακεδονία.

Είχε προηγηθεί ο πόλεμος του 1897 του οποίου η έκβαση ήταν ταπεινωτική για την Ελλάδα, αλλά η ταπείνωση είχε ημερομηνία λήξης. Ένας άλλος πόλεμος το '12 - '13 έδωσε την ευκαιρία να γίνει πραγματικότητα ότι δεν έγινε το 1897. Να διευρυνθούν τα ελληνικά σύνορα, να αναπτρωθεί η ψυχή των Ελλήνων και να οδηγηθούν στη « Βαλκανική Εποποιία».

Α΄ Κεφάλαιο

Η Ελλάδα πριν το 1897

1.1. Η διαδρομή του Ελληνικού Κράτους στη διάρκεια του β΄ μισού του 19^{ου} αιώνα

Η Ελλάδα με το Πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας έγινε κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος με συνοριακή γραμμή όμως περιορισμένη. Πολλοί Έλληνες ζούσαν εκτός των συνόρων του νεοϊδρυμένου κρατιδίου. Να συμπεριληφθούν περιοχές με ελληνικούς πληθυσμούς εντός της επικρατείας της ήταν η πρώτη σκέψη, η οποία πέρασε και στο πρόγραμμα της κρατικής πολιτικής. Η χρήση του όρου Μεγάλη Ιδέα από τον Κωλέττη, αντικατόπτριζε την επιθυμία όλων των Ελλήνων¹.

Από το 1830 και αργότερα, οι ελληνικές κυβερνήσεις φρόντιζαν όταν τους δινόταν η ευκαιρία να παρουσιάζουν τα ελληνικά θέματα ζητώντας τη λύση τους. Αυτό συνήθως συνέβαινε όταν υπήρχε κρίση στο Ανατολικό Ζήτημα². Ο Ουίλιαμ Μίλλερ θέτει ως ορισμό αυτού του ζητήματος την τύχη των ευρωπαϊκών εδαφών με την αποχώρηση της τουρκικής αυτοκρατορίας από αυτά. Η Ελλάδα τυχαίνει να είναι ένα τμήμα αυτού του ζητήματος, αφού βρισκόταν υπό την κατοχή των Τούρκων.

Η κατάσταση περιπλέχτηκε περισσότερο λόγω της διαμάχης μεταξύ των ευρωπαϊκών Δυνάμεων διότι αποσκοπούσαν στη διαδοχή των αποχωρούντων Τούρκων³. Οι Έλληνες άλλοτε με στρατιωτικές επιτυχίες και άλλοτε με διπλωματικές μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα κατάφεραν να ενσωματώσουν στον ελληνικό κορμό τα Ιόνια νησιά το 1864, τη Θεσσαλία και ένα τμήμα της Ηπείρου το 1911 και με το θρίαμβο των Βαλκανικών πολέμων το 1912-13 η Μακεδονία, η Ήπειρος και η Κρήτη βρήκαν την οριστική τους λύση.

Τον 19^ο αιώνα οι Έλληνες έβλεπαν έναν ορατό εχθρό ο οποίος ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στα Βαλκάνια όμως ένας νέος κίνδυνος εμφανίστηκε για τους Έλληνες, ήταν ο πανσλαβισμός⁴. Η ανάμειξη των Ευρωπαϊκών

¹ Ε. Λούβη & Δ. Χρ. Ξιφαράς, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Αθήνα 2012, σ. 37, 59.

² Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, Αθήνα 1993, σ. 4

³ Μ. Θ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, Θεσσαλονίκη 1978, τ. Α΄ (1800-1878), σ. 12.

⁴ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 3, 5.

Δυνάμεων σε ζητήματα που προέκυπταν στη Βαλκανική δυσχέραινε την επίλυσή τους. Υποστήριζαν την ισχύ του νομικού καθεστώτος που είχε ορίσει το Συνέδριο του Βερολίνου (1878), όμως δεν έχαναν ευκαιρία ώστε να προωθούν τα συμφέροντά τους στην περιοχή. Με τη στάση τους αυτή, διατηρούσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία γινόταν ανυπέρβλητο εμπόδιο για την ελευθέρωση των ελληνικών τουρκοκρατούμενων περιοχών. Άλλος ρόλος τους ήταν να υποδαυλίζουν προπαγανδιστικές δράσεις Βαλκανικών κρατών σε τουρκοκρατούμενα ελληνικά εδάφη⁵. Το Μάιο του 1896 ξεσπά ένας ένοπλος αγώνας στην Κρήτη και το 1897 η Ελλάδα γίνεται πρωταγωνίστρια σε έναν ανώφελο πόλεμο γι' αυτήν⁶.

1.2. Η διαφαινόμενη στάση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων μέσα από Συνθήκη, Συνέδριο και παρασκήνιο πριν το 1897

Τον Απρίλιο 1877 κηρύσσεται Ρωσοτουρκικός πόλεμος ο οποίος τελείωσε στις 3 Μαρτίου 1878 με την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου⁷. Σ' αυτή τη Συνθήκη στο άρθρο 6^{ον} συμφωνήθηκαν όλες οι βουλγαρικές περιοχές να αποτελέσουν μία βουλγαρική ηγεμονία, η οποία θα ήταν υποτελής στο Σουλτάνο, αλλά θα βρισκόταν και υπό την προστασία της Ρωσίας. Το ζητούμενο είναι ποιες θα ήταν αυτές οι περιοχές.

Ήδη επαναστατικές οργανώσεις των Βουλγάρων είχαν φροντίσει να προσαρτήσουν ελληνικές περιοχές στο πανσλαβικό σχέδιο. Όλη η Δυτ. Θράκη, η Μακεδονία μέχρι των νομών Φλώρινας, Κοζάνης, Πέλλας και τμήμα της Ηπείρου μέχρι την Κορυτσά χαρακτηρίστηκαν ως βουλγαρικές. Εκτός του σχεδίου τους, έμεινε μόνο η Χαλκιδική και η Θεσσαλονίκη. Για την Ελλάδα στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου δε συζητήθηκε τίποτα. Ο ίδιος ο Τσάρος είπε στον συντάσσοντα τη Συνθήκη Ιγνάντιεφ, « ούτε σπιθαμήν γης δια την Ελλάδα ».

Η δημιουργηθείσα Βουλγαρία απέκτησε διευρυμένα σύνορα σε βάρος της Ελλάδας. Οι Ρώσοι είδαν την βουλγαρική επιτυχία ως πανσλαβική επιτυχία. Οι δε Άγγλοι ερμήνευσαν την επιτυχία ως δικαιοσύνη. Οι Βούλγαροι

⁵ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 3, 8.

⁶ Γ. Ρούσσο, *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974*, Αθήναι 1975, τ. 4, σ. 493.

⁷ Περιοχή πλησίον της Κωνσταντινούπολης, όπου υπογράφεται η ομώνυμη Συνθήκη.

αισθάνθηκαν εθνική πρόοδο. Η Ελλάδα αισθάνθηκε μόνο αδικία. Οι Ρώσοι πίεζαν την ελληνική κυβέρνηση του ναύαρχου Κανάρη να λάβει μέρος στον πόλεμο κατά των Τούρκων ως σύμμαχος της Ρωσίας, αλλά ο Άγγλος φιλότουρκος πολιτικός Ντισραέλι υποδείκνυε το αντίθετο. Το αποτέλεσμα όμως έφερε τη Ρωσία νικήτρια, τη Βουλγαρία να παίρνει τη μερίδα του λέοντος και την Ελλάδα απομονωμένη.

Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου στην Ευρώπη δεν ήταν αρεστή. Διαμαρτυρήθηκε πρώτη η Αυστρία, ακολούθησε η Αγγλία η οποία απαίτησε από τη Ρωσία να υποβάλλει τη Συνθήκη σε ευρωπαϊκό συνέδριο. Η Ρωσία δέχθηκε και το συνέδριο έγινε στο Βερολίνο για την αναθεώρησή της. Πρόεδρος του συνεδρίου ήταν ο πρίγκιπας Βίσμαρκ και αντιπρόσωποι της Ελλάδας ο Δεληγιάννης και ο πρέσβης στο Βερολίνο Αλ. Ραγκαβής. Οι Έλληνες αντιπρόσωποι ανάγνωσαν τα υπομνήματά τους, αλλά δεν πήραν καμία απάντηση, διαμαρτυρήθηκαν και δέχθηκαν ως απάντηση από τον Άγγλο υπουργό εξωτερικών λόρδο Σαλίσμπουρι « επί τέλους κύριοι, δεν πολεμήσατε δια να έχετε αξίωσιν εδαφικών παραχωρήσεων!»⁸.

Στο συνέδριο του Βερολίνου παρά την ψυχρή στάση των συνεδρευόντων προς τους Έλληνες, η Πύλη αναγκάστηκε να παραχωρήσει μικρό μέρος της Ηπείρου και τη Θεσσαλία (1881) στην Ελλάδα⁹. Η δυσμενής μεταχείριση συνέχισε μέχρι την παραμονή του πολέμου (1897). Υπερίσχυε η άποψη ότι έπρεπε να υποστηριχτεί με οποιοδήποτε τρόπο η ακεραιότητα της τουρκικής αυτοκρατορίας. Το 1895 η Γερμανία ακολουθώντας τα βήματα της Αγγλίας και διαισθανόμενη την οριστική πτώση της οθωμανικής αυτοκρατορίας επινοούσε μηχανορραφίες, ως προς τη διανομή των τουρκικών εδαφών¹⁰.

Το 1884 η Αγγλία αποκάλυπτα τασσόταν υπέρ της Βουλγαρίας και παρέσυρε προς το σχέδιό της τη Γερμανία και την Αυστρία με σκοπό να δημιουργηθεί ένας Αγγλο-Γερμανο-Αυστριακός βουλγαρόφιλος συνδυασμός που να καταφέρεται κατά της προστασίας της Ρωσίας προς στη Βουλγαρία¹¹. Η Αυστρία δήλωνε ότι θα έπρεπε να ακολουθηθεί κοινή ευρωπαϊκή ενέργεια κατά του Σουλτάνου. Η Ρωσία έλεγε ότι μπορούσε μόνη της να αντιμετωπίσει την

⁸ Χ. Θ. Τραπεζούντιος, Βούλγαροι και Ελληνισμός, Αλεξάνδρεια 1944, σ. 156-161

⁹ Συλλογικό, Έκθεσις της Πολεμικής Ιστορίας των Ελλήνων, Αθήνα 1970, σ. 95.

¹⁰ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 14 (2000), σ. 100

¹¹ Χ. Θ. Τραπεζούντιος, ό. π., σ. 173.

κατάσταση για λογαριασμό όλων των υπολοίπων Δυνάμεων, αφού θα καταλάμβανε το Βόσπορο, κάτι που δεν συμεριζόταν ούτε η σύμμαχος της Γαλλία. Η Μ. Βρετανία και η Γερμανία προσπάθησαν να συνεννοηθούν, αλλά δεν τα κατάφεραν. Η Ελλάδα μετά το συνέδριο του Βερολίνου είχε εφαρμόσει πολιτική φιλίας με όλα τα Βαλκανικά κράτη, βρισκόταν όμως διπλωματικά απομονωμένη και αδύναμη να προστατεύσει τον αλύτρωτο Ελληνισμό, ιδίως στη Μακεδονία και την Κρήτη¹².

1.3. Η Ελληνική οικονομία πριν το 1897

Πριν την έναρξη του ελληνοτουρκικού πολέμου η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας ήταν πολύ άσχημη. Αυτή η οικονομική δυσκολία γινόταν και ρυθμιστής στις σχέσεις της χώρας με το εξωτερικό. Η χρεοκοπία η οποία δηλώθηκε από τον Τρικούπη το 1893 δυσκόλευε τις διαπραγματεύσεις με τους ξένους ομολογιούχους. Οι κάτοχοί τους ζητούσαν τα χρήματά τους και οι πιστωτές ζητούσαν εγγυήσεις από το ελληνικό δημόσιο¹³.

Από την εποχή του Τρικούπη η Ευρώπη είχε δείξει επιθετική στάση κατά της Ελλάδας, κάτι που ίσως προμήνυε και τον πόλεμο του '97. Οι κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας έδειχναν αγανακτισμένες σχετικά με τις οικονομικές συναλλαγές, μεταξύ αυτών και της Ελλάδας. Η γερμανική κυβέρνηση ήταν η περισσότερο αδιάλλακτη και επικριτική. Εκείνον τον καιρό τα περισσότερα ελληνικά δάνεια βρίσκονταν σε γερμανικά χέρια και ο Κάιζερ απειλούσε να πνίξει την Ελλάδα και βέβαια βοήθησε να συμβεί αυτό το 1897-1898. Από την πτώχευση του ελληνικού κράτους το 1893 αρκετοί Γερμανοί έχασαν τα χρήματά τους, τα οποία είχαν επενδύσει σε ελληνικά ομόλογα.

Ο γερμανόφωνος τύπος έγραφε δριμύτατα σχόλια κατά της Ελλάδας. Η «Εφημερίς της Κολωνίας», αποκαλούσε τους Έλληνες κλέπτες και ληστές. Επιπλέον πρότεινε στις Μεγάλες Δυνάμεις ή αν αυτό δεν ήταν εφικτό, να δράσει από μόνη της η Γερμανία, ώστε να κατάσχουν τεμάχιο ελληνικού εδάφους για εγγύηση των χρεών¹⁴. Το σοβαρότερο θέμα που αντιμετώπισε η μετατρικουπική Ελλάδα ήταν οι απαιτήσεις των ξένων ομολογιούχων και των

¹² Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 11-14, 15.

¹³ Β. Καρδάσης, «Η Οικονομία παραμονές 1897», στο: *Ιστορικά τ.χ.* 3, Ελληνοτουρκικός πόλεμος,

¹⁴ Γ. Ρούσσος, *ό. π.*, σ. 484, 490.

ευρωπαϊκών κυβερνήσεων.

Από το 1878 μέχρι το 1896 η Ελλάδα είχε δανεισθεί επτά φορές περισσότερο από τον ετήσιο προϋπολογισμό του Κράτους. Το ποσό 40-45% του κρατικού προϋπολογισμού χρησιμοποιείτο για την πληρωμή τόκων στους δανειστές. Στο χρονικό διάστημα όμως μίας δεκαετίας είχε πληρωθεί το αρχικό κεφάλαιο, αλλά οι τόκοι δεν τελείωναν ποτέ. Ο Τρικούπης αποφάσισε να πάρει μέτρα για να προστατεύσει την οικονομική κατάσταση, όμως αυτό δυσανασχέτησε τους ξένους κύκλους. Ο πόλεμος του 1897 διευκόλυνε ξένους και ντόπιους χρηματιστές και δανειστές της Ελλάδας, να επιβάλλουν έλεγχο στα δημόσια οικονομικά της¹⁵.

Για την Ελλάδα το ευρωπαϊκό συμφέρον εξύφαινε πόλεμο κατά της Τουρκίας. Η υποκίνηση κρητικής εξέγερσης ίσως ήταν κατάλληλη περίπτωση. Ξενοκίνητος δάκτυλος κυρίως της καϊζερικής διπλωματίας θα αναλάμβανε την εφαρμογή του σχεδίου. Αν η Ελλάδα πειθόταν να επαναστατήσει κατά του Σουλτάνου, η ήττα της θα ήταν βέβαιη. Ο Διεθνής Οικονομικός έλεγχος τον οποίο είχαν επινοήσει οι ξένες Δυνάμεις, θα επιβαλλόταν με ευκολία και θα ικανοποιούσε όλες τις απαιτήσεις των ξένων κεφαλαιούχων.

Ο Στρέιτ ως εκπρόσωπος της Ελλάδας πέτυχε συμβιβασμό με τους ξένους κεφαλαιούχους, αλλά η εμπλοκή του Δηλιγιάννη με ένα τηλεγράφημά του τον ακύρωσε. Ο λόγος της ακύρωσης παραμένει άγνωστος. Ίσως συμβούλευσαν το Δηλιγιάννη να πράξει διαφορετικά αυτοί που είχαν συμφέρον να εμπλέξουν τη χώρα σε πόλεμο, πιθανόν ήταν διπλωμάτες, κρυφοί ακόλουθοι των κυβερνήσεων και του βασιλέως, ή κάποιοι που είχαν όμοια συμφέροντα με δανειστές εντός και εκτός των συνόρων της Ελλάδας. Ο πόλεμος του 1897 έδειξε ότι όλα έγιναν όπως είχαν μελετηθεί και σχεδιαστεί από τους ξένους και τους Έλληνες συνεργάτες τους¹⁶.

1.4. Η επικρατούσα κατάσταση προετοιμάζει πόλεμο

Η Ελλάδα ευρισκόμενη στη δυσμένεια των περισσότερων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, δεν μπορούσε να αγνοήσει πιθανές αρνητικές εξελίξεις σε βάρος

¹⁵ Δ. Νικολής, *Ιστορική Πορεία του Ελληνικού Έθνους (1863-1941)*, Αθήνα 1978, σ. 56.

¹⁶ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, σ. 491.

της. Για αρκετό καιρό έμεινε μακριά από ευρωπαϊκές και βαλκανικές συνεννοήσεις. Το Μάρτιο του 1896 συζητήθηκε στη Βουλή η ανάγκη βελτίωσης και εκσυγχρονισμού του στρατού και του ναυτικού. Δημιούργησαν μεραρχίες και ταξιαρχίες, φρόντισαν επίσης για τη μετασκευή τριών θωρηκτών. Ενώ η Βουλή ασχολούνταν με θέματα στρατιωτικά, η σκέψη περιφερόταν γύρω και από το Κρητικό ζήτημα. Η παραβίαση του πολιτεύματος της Χαλέπας από τους Τούρκους δεν εφησύχαζε τους Έλληνες. Ο βουλευτής Κ. Παπαμιχαλόπουλος έλεγε: « Μετά την παρέλευσιν του χειμῶνος το Κρητικόν ζήτημα θα αναφανή εν μεγίστη εντάσει και ευρύτητι »¹⁷.

Στη βορειοανατολική Μακεδονία το καλοκαίρι του 1895 είχαν εισέλθει ομάδες οι οποίες είχαν οργανωθεί στη Βουλγαρία. Μερικές απ' αυτές τις ομάδες είχαν αναπτύξει δράση στο Μοναστήρι και στη Φλώρινα. Η Βουλγαρία είχε πείσει διπλωματικούς παράγοντες, ότι το Μακεδονικό δεν μπορούσε να λυθεί χωρίς να έχει πρωτεύοντα ρόλο ο βουλγαρικός παράγοντας. Η ΕΜΕΟ (Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση), το 1896 αποφάσισε τη διεύρυνση των ομάδων της και τη σύσταση επαναστατικών επιτροπών στην περιφέρεια της Μακεδονίας¹⁸.

Η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρόταν στην Πύλη, για το σχεδιασμό τοποθέτησης Βουλγάρων επισκόπων στη Μακεδονία, καθώς και για την αποστολή τουρκικού στρατού στην Κρήτη. Ταυτόχρονα ενοχλούνταν από παρασκηνιακές δράσεις της Αγγλίας, προβάλλοντας δήθεν την Κρητική αυτονομία. Οι διαμαρτυρίες έγιναν εντονότερες, όταν αντικαταστάθηκε ο χριστιανός διοικητής από μουσουλμάνο. Το Μάιο του 1896 προς απάντηση αυτού του γεγονότος οι Κρήτες πολιόρκησαν τουρκικό στρατό στο Βάμο. Οι Τούρκοι ανταπέδωσαν την πράξη αυτή με φόνους χριστιανών. Τότε η Αγγλία, η Γαλλία, η Ρωσία και η Ιταλία έστειλαν πολεμικά πλοία.

Η κυβέρνηση της Ελλάδας βλέποντας ότι δεν υποστηριζόταν από τις Μ. Δυνάμεις, ούτε μόνη της είχε επαρκή δύναμη να αντιμετωπίσει τη δυσκολία του κρητικού ζητήματος το οποίο απαιτούσε όπλα, αρκέστηκε να δεχθεί την κατάσταση ως είχε¹⁹. Στο Λονδίνο η βασίλισσα Βικτωρία πρότεινε στον βασιλιά

¹⁷ Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *Ιστορική Μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897*, Αθήνα 1950 τ. Α', σ. 267-268.

¹⁸ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 33.

¹⁹ Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *ό. π.*, σ. 268, 270.

Γεώργιο διαμέσου του διαδόχου Κωνσταντίνου να παύσουν αποστολές από την Ελλάδα προς την Κρήτη²⁰. Το καλοκαίρι του 1896 στη Δανία η βασίλισσα Λουίζα, μητέρα του βασιλιά Γεωργίου Α΄ στην έπαυλή της είχε συγκεντρώσει όλους τους ηγεμόνες της Ευρώπης. Εκεί συνεννοήθηκαν για πόλεμο το 1897, όπου θα τους δινόταν η ευκαιρία να επιβάλουν τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο²¹.

Η λανθασμένη εντύπωση της ελληνικής Βουλής, ότι η Αγγλία ήταν υπέρ της Κρήτης και εναντίον της Τουρκίας οδήγησε σε λανθασμένες ενέργειες. Ο Δηλιγιάννης επέμενε πως η διπλωματική συμπεριφορά της Ευρώπης δεν ήταν φιλική και πως ένα γεγονός, για να έχει αίσιο αποτέλεσμα πρέπει να έχει τουλάχιστον ένα σύμμαχο. Στα δρώμενα των γεγονότων της Κρήτης είχε παίξει σημαντικό ρόλο και η Εθνική Εταιρεία, αφού είχε δημιουργήσει επαναστατικό κλίμα στην κοινή γνώμη.

Ο ελληνικός λαός υποκινούμενος από την αντιπολίτευση και παρασυρόμενος από εθνικό συναίσθημα ζητούσε πόλεμο. Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ και η κυβέρνηση επειδή φοβούνταν για τυχόν ανατροπή τους, διεμήνυσαν στις Δυνάμεις ότι επιδιώκουν την ένωση της Κρήτης και θα προβούν σε πόλεμο. Οι Δυνάμεις το μόνο που έπραξαν ήταν να υποδείξουν στην ελληνική κυβέρνηση να συμπεριφερθεί με σύνεση. Ύστερα από πρωτοβουλία της Αθήνας εξέφρασαν δήλωση στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα, ότι θα θεωρήσουν ως υπεύθυνο εκείνο το κράτος που θα επιτίθετο κατά του άλλου.

Πλέον ήταν φανερή η απομόνωση που είχε επιβληθεί στην Ελλάδα. Βέβαια η ελληνική κυβέρνηση δεν χρησιμοποίησε την πρόταση των Δυνάμεων για αυτονομία της Κρήτης, η οποία δοθείσης ευκαιρίας θα οδηγούσε στην ένωση²².

²⁰ Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *ό. π.*, σ. 269.

²¹ Δ. Νικολής, *ό. π.*, σ. 15.

²² Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *ό. π.*, σ. 272, 274, 277, 286.

Β' Κεφάλαιο

Η κατάσταση κατά τις παραμονές του πολέμου 1897

2.1. Ένας πόλεμος χωρίς συμμάχους

Ο πόλεμος του 1897 διεξήχθη μεταξύ δύο άνισων κρατών. Οι ελληνικές διατιθέμενες δυνάμεις βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση έναντι των τουρκικών. Επιπλέον, καμία συμμαχία στα Βαλκάνια δεν είχε δεσμευτεί να υποστηρίξει τους Έλληνες. Στην Ευρώπη ο φιλελληνισμός στήριζε την ιδέα, ότι έπρεπε να απελευθερωθούν ελληνικές περιοχές, οι οποίες κατοικούνται από Έλληνες, όμως καμία ευρωπαϊκή κυβέρνηση δεν αποφάσιζε να διευκολύνει αυτό το σκοπό, που είχε στο νου της η Αθήνα.

Η Ήπειρος, η Μακεδονία και η Κρήτη ανυπομονούσαν να δουν καταρτισμένο σχέδιο για την απελευθέρωσή τους. Η Ελλάδα όμως δεν είχε καταταγεί σε αξιόλογη στρατιωτική δύναμη. Το μειονέκτημα αυτό δεν της επέτρεπε να μονομαχήσει με την Τουρκία²³. Η συμπεριφορά του Άγγλου υφυπουργού εξωτερικών Κώρζον της κυβέρνησης Σώλσμπερυ εκφραζόταν με τη δήλωση που έκανε για τον τουρκικό στρατό, τον οποίο εξήρε για τη στάση του στην Κρήτη και θεωρούσε ως υπαίτιους τους επιτιθέμενους χριστιανούς, καθώς αποσιωπούσε τις τουρκικές φρικαλεότητες στο νησί. Ο Γλάδστων ήταν ο μόνος, ο οποίος παρουσίασε στη βουλή διαφορετική γνώμη, ευνοϊκή για την Ελλάδα. Η ανθελληνική πολιτική όμως του Σώλσμπερυ επιβλήθηκε²⁴.

Οι κάτοικοι του νεοϊδρυμένου ελληνικού κράτους φαίνεται πως δεν ξεχνούσαν τους υπόλοιπους ομοεθνείς τους και ομόθρησκους τους που συνέχιζαν να ζουν υπόδουλοι. Εκδηλώθηκαν απελευθερωτικά κινήματα, αλλά χωρίς να έχουν αίσιο αποτέλεσμα. Συνήθως εμπόδιο γίνονταν οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις οι οποίες υποστήριζαν την Υψηλή Πύλη, γιατί τη χρησιμοποιούσαν ως μέσο που εμπόδιζε τη Ρωσία να κατέβει στη Μεσόγειο²⁵.

Από το 1895 και ύστερα κάθε Μεγάλη Δύναμη βρίσκοντας κατάλληλο πολιτικό χώρο στην Ελλάδα, προσπαθούσε να επιβάλει τις δικές της πολιτικές διαθέσεις, ώστε να την χειραγωγεί εξυπηρετώντας τα συμφέροντά της. Η Γερμανία κατάφερε να εισχωρήσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

²³ Σ. Αναστασάκος, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, Αθήνα 2007, σ. 97

²⁴ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, σ. 500.

²⁵ Σ. Αναστασάκος, *ό. π.*, σ. 84.

αναλαμβάνοντας το καθήκον της αναδιοργάνωσης των στρατιωτικών υποθέσεων της χώρας. Οι Άγγλοι βέβαια αντέδρασαν ως προς αυτή την κίνηση, βλέποντας να εμφανίζονται ισχυροί ανταγωνιστές στην Εγγύς Ανατολή. Ένας πόλεμος λοιπόν χωρίς συμμάχους ίσως είναι καταδικασμένος να αποτύχει²⁶.

2.2. Ο πολεμικός αγώνας στην Κρήτη

Η Κρήτη το έτος 1669 κατακτήθηκε από τους Τούρκους και από εκείνη τη χρονολογία μέχρι να φτάσει στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, για να ενωθεί με την Ελλάδα δεν έπαψε να μάχεται. Το 1831 καταλαμβάνεται από τον Αιγύπτιο αντιβασιλέα Μεχμέτ Αλή και το 1841 πέρασε πάλι στην κυριαρχία της Υψηλής Πύλης. Το 1866 ο Αιγύπτιος Ισμαήλ επιδιώκει την επανακατάκτηση της Κρήτης, αλλά ο αγώνας των Κρητών εξουδετέρωσε τα σχέδιά του²⁷.

Στις 14 Μαΐου 1866 οι Κρήτες υπέβαλαν αίτημα στο σουλτάνο και στις Μ. Δυνάμεις ζητώντας την ένωση με την Ελλάδα και τον Αύγουστο του ίδιου έτους ανακοίνωσαν την προσάρτησή τους σ' αυτήν. Ο αγώνας τους με άνισες δυνάμεις τους οδήγησε στο ολοκαύτωμα της Μονής Αρκαδίου στις 8 Νοεμβρίου 1866²⁸. Στο Αρκάδι δόθηκε ηρωική μάχη κατά των Τούρκων. Ο πολεμιστής Γιαμπαδάκης έδωσε το σύνθημα της πυρπόλησης για να μην πέσουν στα χέρια των εχθρών οι Έλληνες.

Οι Τούρκοι γκρέμισαν μία είσοδο της Μονής. Άμαχος πληθυσμός χρησιμοποίησε ως καταφύγιο τη σπηλιά του Μηλιδάκη την οποία ανατίναξαν οι Τούρκοι και αναζητώντας σε κάθε σημείο της Μονής για τυχόν επιζώντες, φόνευσαν όλους τους μοναχούς. Ο ηγούμενος Γαβριήλ μαζί με τους μαχόμενους μοναχούς σκοτώθηκαν, γράφοντας ηρωικό τέλος. Μια ακόμη επανάσταση τελείωσε, αλλά η πολυπόθητη ένωση δεν επήλθε²⁹.

Το Μάρτιο του 1867 οι Μ. Δυνάμεις πρότειναν να διενεργηθεί ψηφοφορία, ώστε οι Κρήτες να δηλώσουν αν θέλουν την ένωση με την Ελλάδα. Η Τουρκία αρνήθηκε αυτή τη ψηφοφορία και ως συνεργό είχε την

²⁶ Σ. Αναστασάκος, *ό. π.*, σ. 85. 97.

²⁷ Δ. Νικολής, *ό. π.*, σ. 105.

²⁸ Γ. Μαργαρίτης, Α. Αζέλης, Ν. Ανδριώτης, Θ. Δετοράκης, Κ. Φωτιάδης, *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2015, σ. 190.

²⁹ Δ. Νικολής, *ό. π.*, σ. 107.

Αγγλία. Οι Άγγλοι βλέποντας ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία μικραίνει εδαφικά ήθελαν η Κρήτη να περάσει στη δική τους εξουσία για να την έχουν ως βάση στη Μεσόγειο.

Ο υπουργός εξωτερικών Άμπερντιν της Αγγλίας σε αλληλογραφία του στις 26 Αυγούστου 1826 είχε γράψει στον πρεσβευτή της Αγγλίας Κάνιγκ στην Πόλη, ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν επρόκειτο να επιτρέψει, αυτή η νήσος να συμπεριληφθεί στο κράτος του Καποδίστρια. Το 1867 ο Ναπολέων Γ΄ είπε στον πρεσβευτή της Ελλάδος στο Παρίσι Θ. Δεληγιάννη, πως την προίκα της Ρωσίδας πριγκίπισσας δεν νομίζω να την πληρώσει η Γαλλία παραχωρώντας σας την Κρήτη. Η συζήτηση προήλθε λόγω του γάμου του βασιλέως Γεωργίου Α΄ με τη δούκισσα Όλγα, ανιψιά του Τσάρου³⁰.

Το τέλος της επανάστασης του 1866 ανάγκασε το σουλτάνο, να παραχωρήσει το 1868 στους Κρήτες τον Οργανικό Νόμο. Ήταν νομοθεσία, η οποία είχε την ισχύ συντάγματος και όριζε την τοποθέτηση και χριστιανών υπαλλήλων στη διοίκηση, επίσης να συμμετάσχουν χριστιανοί αντιπρόσωποι στη Γενική Διοίκηση, οι δύο γλώσσες ελληνική και τουρκικοί θα ήταν ισότιμες και τα δικαστήρια θα αποτελούνταν από χριστιανούς και μουσουλμάνους³¹.

Ο Οργανικός Νόμος διήρκησε δέκα χρόνια. Οι επαναστάτες δεν ικανοποιήθηκαν με τα θολά προνόμιά του. Η πιστή εφαρμογή του από τις τουρκικές αρχές λειτουργούσε συνήθως σε βάρος επιφανών πολιτών, οι οποίοι φυλακίζονταν ή εξορίζονταν. Η ιδέα της εξέγερσης δεν έσβησε από το νου του κρητικού λαού. Τον Ιανουάριο 1878 σημειώνεται νέα επαναστατική έκρηξη. Η προτεινόμενη ανακωχή από τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων του Νησιού και η παραπομπή του Ζητήματος στο Συνέδριο του Βερολίνου δεν έδωσε κανένα αποτέλεσμα. Πάλι με πρόταση της Αγγλίας για να σταματήσει η εξέγερση η Τουρκία δέχτηκε να παραχωρήσει το Χάρτη της Χαλέπας που υπογράφηκε το 1878 πλησίον σε ομώνυμο προάστιο των Χανίων. Η Σύμβαση της Χαλέπας κατευθυνόταν προς τη λύση του Κρητικού Ζητήματος³².

Στις 6 Μαΐου 1889 κατατέθηκε στη Γενική Συνέλευση ψήφισμα, το οποίο ζητούσε την ένωση με την Ελλάδα. Αυτή η πράξη ήταν άφρονα εκ μέρους κρητικού κόμματος, όπου έδωσε την ευκαιρία στην Υψηλή Πύλη να

³⁰ Δ. Νικολής, *ό. π.*, σ. 107, 105, 108

³¹ Ε. Λούβη & Δ. Χρ. Ξιφαράς, *ό. π.*, σ. 64.

³² Γ. Μαργαρίτης, Α. Αζέλης, Ν. Ανδριώτης, Θ. Δετοράκης, Κ. Φωτιάδης, *ό. π.*, σ. 194.

ακυρώσει τα προνόμια της Σύμβασης της Χαλέπας το Δεκέμβριο του 1889 και να προβεί σε βιαιότητες στον άμαχο πληθυσμό. Η κατάσταση έβαινε προς το χειρότερο για τους χριστιανούς. Οι επαναστάτες ζώντας σε ένα κλίμα απαισιοδοξίας εγκατέλειπαν την Κρήτη. Στη δύσκολη στιγμή όμως παρουσιάστηκε ο Μανούσος Κούνδουρος, ο οποίος και με την υποστήριξη του Άγγλου προξένου Βιλίotti αντιτάχθηκε στην υπάρχουσα κατάσταση. Ο Κούνδουρος βασιζόμενος στην υποστήριξη της Αγγλίας προωθούσε ως λύση όχι την ένωση, αλλά την αυτονομία της Κρήτης.

Το Μάρτιο 1895 διοικητής της Κρήτης διορίστηκε ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής πασάς χριστιανός στο θρήσκευμα. Οι χριστιανοί τον δέχθηκαν με ενθουσιασμό. Το Μάιο του ίδιου έτους ο Καραθεοδωρής συγκάλεσε Γενική Συνέλευση γρήγορα όμως τη διέλυσε. Τα αιτήματα που έθεταν οι χριστιανοί δεν εισακούονταν. Ο σουλτάνος δεν έδειξε καμία διάθεση να ικανοποιήσει ούτε τις ελάχιστες απαιτήσεις από αυτές που του είχαν προταθεί. Η τοποθέτηση λοιπόν ενός χριστιανού διοικητή δεν φαινόταν να εξυπηρετεί τις αναμενόμενες προσδοκίες.

Υπό αυτές τις συνθήκες οργανώθηκε στο Βάμο η Μεταπολιτευτική Επανάσταση, όπου έδωσε τη θέση της στη Γενική Επαναστατική των Κρητών Συνέλευση, που διαδέχθηκε την Κεντρική Επιτροπή της Μεταπολιτεύσεως Κρήτης. Οι μεταπολιτευτικοί ξεκινώντας με ένα υπόμνημα του Κούνδουρου υποστήριζαν κάποια μορφή αυτονομίας, σε καμία περίπτωση όμως δεν θα απέρριπταν την ένωση με την Ελλάδα, αλλά αυτό για την στιγμή φαινόταν ανέφικτο.

Στο υπόμνημα αναγραφόταν πως η εκτελεστική εξουσία έπρεπε να ανατεθεί σε κάποιον που προερχόταν από το θρήσκευμα που πλειοψηφούσε, θα διοριζόταν για μια πενταετία, χωρίς να τον παύει ο σουλτάνος όποτε ήθελε. Γινόταν αναφορά για τη νομοθετική εξουσία, για τα οικονομικά και τη χωροφυλακή. Όταν παρέλαβαν το υπόμνημα οι πρόξενοι των Δυνάμεων διέταξαν την απόρριψή του και την απομάκρυνση των αρχηγών της Επιτροπής από το νησί³³.

Η κατάσταση αντί να εξομαλυνθεί με την Μεταπολιτευτική Επιτροπή

³³ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 107, 110, 111.

χειροτέρη. Ο Καραθεοδωρής διέταξε τη φυλάκιση ενός μέλους της Επιτροπής, όσο για το Μανούσο Κούνδουρο διέταξε την παύση του από τη θέση του πρωτοδίκη Βάμου και εξέδωσε ένταλμα σύλληψης του. Ο Καραθεοδωρής, αν και ήταν εξέχων διπλωμάτης, εκπροσώπησε την Τουρκία στο Συνέδριο του Βερολίνου, από την Κρήτη όμως έφυγε αφήνοντας τη δυσαρέσκεια και την απογοήτευση. Η στάση των χριστιανών κατά της τουρκικής διοικήσεως χειροτέρησε.

Οι Κρήτες πολιόρκησαν τους Τούρκους στην Επισκοπή στα Σελιά και στο Βάμο. Υπέστησαν βέβαια αντίποινα στα Χανιά. Εξ' αιτίας των σκληρών αντιποίνων, ο πρωθυπουργός Δηλιγιάννης ήθελε να στείλει πλοία για βοήθεια στην Κρήτη. Ο Γεώργιος δεν δεχόταν την αποστολή πολεμικών πλοίων αν δεν συνεννοείτο πρώτα με τους πρεσβευτές των Δυνάμεων και τελικά κατόπιν εντολής τους δεν εστάλησαν.

Το 1896 οι εχθροπραξίες συνεχίζονταν. Ο Άγγλος υπουργός εξωτερικών Κώρζον κάνοντας δηλώσεις για το αδύνατον της Ενώσεως με την Ελλάδα τροφοδοτούσε τη διαμάχη και την αντιπαλότητα. Οι χριστιανοί βουλευτές συνέχισαν να διαμαρτύρονται προς το γενικό διοικητή της Κρήτης σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε. Τον Αύγουστο οι πρόξενοι έδωσαν στους χριστιανούς βουλευτές το καταστατικό κείμενο με τις παραχωρήσεις και τον Οργανισμό του νέου πολιτεύματος. Η Επαναστατική Επιτροπή το έκανε αποδεκτό και ως πρόεδρό της είχε εκλέξει το Μανούσο Κούνδουρο.

Τον Οκτώβριο η Επαναστατική Επιτροπή με έγγραφη εντολή προς τους πληρεξούσιους, ζητούσε να συνεδριάσουν στις 3 Νοεμβρίου. Αυτό αναστάτωσε τους προξένους και εξόργισε τους Τούρκους. Ακολούθησε η δολοφονία του αντιστασιακού Κριάρη από τους Τούρκους στα Χανιά και σφαγές εναντίον των χριστιανών. Το κείμενο το οποίο επιδόθηκε ήταν το πρόσχημα για να ξεκινήσουν δολοφονίες στο νησί. Τον Ιανουάριο 1897 οι Τούρκοι επαναστάτησαν, επειδή δυσαρεστήθηκαν για τις πολιτειακές μεταβολές. Η επανάσταση μεταδόθηκε σε όλη την Κρήτη. Στις 23-24 Ιανουαρίου τα Χανιά αιματοκυλήθηκαν. Ο Έλληνας πρόξενος ζήτησε βοήθεια από την

Ελλάδα, οι Δυνάμεις όμως δε δέχτηκαν να σταλούν πλοία³⁴.

Η Αγγλία αντιλαμβανόμενη, ότι οι επαναστάτες κρητικοί πολεμούσαν, για να απελευθερωθούν από τους Τούρκους και να ενωθούν με την Ελλάδα και σε καμία περίπτωση δε θα δέχονταν να κηδεμονεύονται από αυτούς, διαμέσου του υπουργού της Εξωτερικών Κώρζον διέδιδε ψευδείς πληροφορίες. Η είδηση πως οι Τούρκοι διοικούσαν πολύ καλά το νησί, αλλά η εγκληματική συμπεριφορά των Ελλήνων προκαλούσε τις αναταραχές, ήταν κάτι που το ασπάζονταν εκτός από τους Άγγλους, οι Γερμανοί, οι Αυστριακοί και οι Γάλλοι³⁵.

Στις 25 Ιανουαρίου 1897 πρωτοστατούντος του Ελ. Βενιζέλου υπογράφηκε ψήφισμα στο Ακρωτήρι, όπου κήρυττε την Ένωση με την Ελλάδα³⁶. Τα διαδραματιζόμενα γεγονότα στην Κρήτη τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο του 1897 επηρεάζουν τη γνώμη του ελληνικού λαού, ο οποίος ζητούσε επιτακτικά την ένωση της νήσου και πόλεμο εναντίον της Τουρκίας. Η ελληνική κυβέρνηση δεν αποφάσιζε να πράξει ότι ζητούσε η κοινή γνώμη. Στις 10 Φεβρουαρίου όμως με διαταγή του Πρίγκιπα Γεωργίου η κυβέρνηση έστειλε στρατιωτική αποστολή 1500 ανδρών υπό τη διοίκηση του συνταγματάρχου Βάσσου, για να εμποδίσει την απόβαση τουρκικών στρατευμάτων. Με τις ενέργειες της Ελλάδας η συμπεριφορά της Τουρκίας επιδειωνόταν και διεμήνυσε στις Δυνάμεις, ότι αν δεν έπαυαν αυτές τις ενέργειες θα το έκανε αυτό η ίδια η Τουρκία.

Οι Δυνάμεις απαίτησαν από την Ελλάδα να αποσύρει τα στρατεύματά της και τα πολεμικά της πλοία. Στις 2 Μαρτίου έλαβε διακοίνωση των Δυνάμεων, ότι σε καμία περίπτωση δεν επρόκειτο να προσαρτηθεί η Κρήτη στην Ελλάδα. Η μόνη λύση ήταν η παραχώρηση αυτόνομου πολιτεύματός της υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου. Η αναγκαστική προτεινόμενη λύση δεν άρεσε. Μέρος των ελληνικών ναυτικών δυνάμεων απεσύρθη, στράτευμα όμως παρέμεινε υπό την διοίκηση του συνταγματάρχου Βάσσου. Τότε οι Δυνάμεις διέταξαν αποκλεισμό της Κρήτης, ώστε να εμποδιστεί η επέμβαση της Τουρκίας και της Ελλάδας και έγινε κατάληψή της από διεθνή στρατεύματα,

³⁴ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 112-113, 115, 117.

³⁵ Δ. Νικολής, *ό. π.*, σ. 110-111.

³⁶ Γ. Μαργαρίτης, Α. Αζέλης, Ν. Ανδριώτης, Θ. Δετοράκης, Κ. Φωτιάδης, *ό. π.*, σ. 199.

προβάλλοντας το επιχείρημα ότι έτσι θα διασφαλιζόταν η τάξη³⁷.

Όταν αποβιβάστηκαν στρατεύματα υπό την εποπτεία του Βάσσου στην Κρήτη η Τουρκία προέβη σε μερική επιστράτευση και είχε αρχίσει να συγκεντρώνει στράτευμα στη Μακεδονία. Κατά τον ίδιο τρόπο κινείτο και η Ελλάδα. Οι παραινέσεις των Δυνάμεων εκατέρωθεν για αποφυγή πολέμου δεν εισακούστηκαν. Ο Σουλτάνος δεν ήταν υπέρμαχος μιας πολεμικής σύρραξης, ούτε ο Βασιλεύς Γεώργιος. Η γνώμη του ελληνικού λαού όμως υποκινούμενη και από την Εθνική Εταιρία ήταν φιλοπόλεμη στην παρούσα στιγμή. Οι πολεμικές προετοιμασίες εντεινόταν και από τις δύο πλευρές. Με αφορμή το κρητικό ζήτημα και την εισβολή της Εθνικής Εταιρίας σε οθωμανικό έδαφος άρχισε ο πόλεμος του 1897³⁸.

2.3. Η Εθνική Εταιρία

Τον Νοέμβριο 1894 είχε συγκροτηθεί στην Ελλάδα ένας πατριωτικός σύλλογος που έφερε την επωνυμία «Εθνική Εταιρία»³⁹. Σκοπό του πρόβαλλε το ενδιαφέρον για το εθνικό συμφέρον. Τότε βέβαια υπήρχε κράτος οργανωμένο, που μεριμνούσε για την εθνική ασφάλεια. Η αμυντική δύναμή του όμως έδινε την εντύπωση ότι ήταν ελλιπής. Η παραπάνω ιδρυθείσα Εταιρία υπό αυτή τη συνθήκη βρήκε πρόσφορο έδαφος για να δράσει⁴⁰.

Η στρατολόγηση έγινε σε σύντομο χρονικό διάστημα στην περιοχή της Θεσσαλίας. Προς το τέλος Μαρτίου στο χωριό Κουβάλτσι (Θεόπετρα) πλησίον στη Καλαμπάκα συγκεντρώθηκε δύναμη 1800 ανδρών. Ως αρχηγοί ορίστηκαν ο Αλέξανδρος Μυλωνάς και ο Γεώργιος Καψαλόπουλος. Η ονομασία που δόθηκε σε αυτό το αντάρτικο σώμα ήταν στρατός της Εθνικής Εταιρίας. Εκτός από τους Έλληνες το στρατιωτικό σώμα το ακολούθησε και ένας Ιταλός, ο Αμίλκας Κυπριάνης ο οποίος ηγείτο εβδομήντα Ιταλών εθελοντών⁴¹.

Την ιδέα για τη σύσταση της Εταιρίας πλην των ιδρυτών της, την προωθούσαν και κάποιοι νέοι ανθυπολοχαγοί όπως ο Λ. Φωτιάδης, ο Γ. Σουλιώτης, ο Κ. Πάλης, ο Π. Μελάς και ο Ι. Μεταξάς. Μέλη έγιναν επιφανής

³⁷ Μ. Γονζάγα, *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος τω 1897 εν Θεσσαλία*, Αθήνα 1906, σ. 33-35.

³⁸ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 33.

³⁹ Σ. Αναστασάκος, *ό. π.*, σ. 87.

⁴⁰ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 63.

⁴¹ Χ. Θ. Τραπεζούντιος, *ό. π.*, σ. 204.

προσωπικότητες των γραμμάτων, όπως ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, Ανδρέας Καρκαβίτσας, Νικόλαος Πολίτης, Γεώργιος Δροσίνης και Κωστής Παλαμάς. Χαρακτηριστικές της ιδιότητας ήταν η εξύψωση του εθνικού φρονήματος και ο πατριωτισμός. Ο τρόπος λειτουργίας της ως προς τη μύηση, διοίκηση, μυστικότητα και όπου αλλού είχε για πρότυπο τη Φιλική Εταιρεία⁴². Επίσης τα μέλη έπρεπε να δίνουν πίστη στον όρκο του Εταίρου. Η οργάνωση χρησιμοποιούσε δική της σφραγίδα για την επισημότητα των εγγράφων της⁴³.

Δραστηριοποιόταν έντονα, επίσης προήγαγε την πολιτική της Μεγάλης Ιδέας. Σε κάθε περίπτωση αναλάμβανε πρωτοβουλίες για τις οποίες ήταν υπεύθυνο το κράτος. Συνεργαζόταν με τον τύπο και σε γενικές γραμμές προήγαγε μια φιλοπόλεμη κατάσταση.

Η Εθνική Εταιρεία δήλωνε ότι σκοπός της ήταν να απελευθερώσει υπόδουλες ελληνικές περιοχές την Ήπειρο, τη Μακεδονία και την Κρήτη⁴⁴. Ο ιστορικός Γ. Ασπρέας χαρακτηρίζει ως εγκληματική την πολιτική της. Δεν ελάμβανε υπ' όψιν της ούτε το κράτος ούτε το Στέμμα. Βεβαίωσε ότι υπό την προστασία Αοράτου Αρχής θα κατάφερνε να φέρει εις πέρας το μεθοδευμένο έργο της. Υποσχόταν συγκρότηση στρατού, εις του οποίου τις δυνατότητες θα μπορούσε να στηριχθεί το κράτος. Εξαπέλυε απειλές προς την κυβέρνηση και το Στέμμα, χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα να μην επαναληφθούν λάθη του παρελθόντος. Με τα κηρύγματά της κατάφερε να στρατολογήσει ανυποψίαστους πολίτες με άδολες προθέσεις⁴⁵.

Η οργάνωση αυτή φαίνεται να κινήθηκε με επιπόλαιο τρόπο. Η προβολή της αγάπης και του ενδιαφέροντος για την πατρίδα συνοψιζόταν σε πατριωτικά κηρύγματα. Πίστευε, ότι μπορούσε να διευθετήσει εθνικά θέματα με τη δύναμη των όπλων. Δε λάμβανε όμως υπ' όψιν της, ότι οι αντίπαλες παρατάξεις, που επρόκειτο να αναμετρηθούν σε ένοπλο αγώνα είχαν άνισες στρατιωτικές δυνάμεις.

Η Εθνική Εταιρεία κατάφερε να αποσπά τη συγκατάθεση της κυβέρνησης Δηλιγιάννη⁴⁶. Με πρωτοβουλία της λοιπόν, και με τη σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησης το 1896 οργάνωσε αντάρτικα σώματα τα οποία έστειλε

⁴² Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *ό. π.*, σ. 291.

⁴³ Θ. Βερέμης, Η Εθνική Εταιρεία στην : *Καθημερινή* Επτά Ημέρες, 11-5- 1997, σ. 7.

⁴⁴ Σ. Αναστασάκος, *ό. π.*, σ. 88.

⁴⁵ Γ. Ασπρέας , *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1933, σ. 226-234.

⁴⁶ Σ. Αναστασάκος, *ό. π.*, σ. 88.

στη Μακεδονία, για να υπερασπιστούν τους ελληνικούς πληθυσμούς από ένοπλες ομάδες Τούρκων και Βουλγάρων⁴⁷. Κατά τον ίδιο τρόπο συγκροτούσε ένοπλες αποστολές στην Κρήτη βοηθώντας τις τοπικές εξεγέρσεις εκεί. Με τη φιλοπόλεμη τακτική της όμως προξενούσε δυσκολίες στην κυβέρνηση στο στρατό και στο λαό. Στην Αθήνα έφθαναν μηνύματα από ξένες πρεσβείες τα οποία προειδοποιούσαν, πως αυτές οι κινήσεις θα προκαλέσουν πόλεμο⁴⁸.

Στο στρατιωτικό σώμα αυτής της Εταιρείας, είχαν εισβάλει και μυστικοί πράκτορες, οι οποίοι δρούσαν για το συμφέρον των κρατών που αντιπροσώπευαν. Με κάθε τρόπο φρόντιζαν η έκβαση των πραγμάτων να είναι προς όφελος των δικών τους σκοπών. Η ανάμειξη και η επιβολή της οργάνωσης στα πολιτικά και στρατιωτικά θέματα του κράτους περιέπλεξαν τη διπλωματία και τον στρατιωτικό τομέα⁴⁹.

Για τις υπό Οθωμανική κατοχή ελληνικές επαρχίες το 1895 το Διοικητικό Συμβούλιο αποφάσισε να ορίσει επιτροπή, ώστε να καταρτίσει σχέδιο γι' αυτές τις επαρχίες. Αυτό το σχέδιο έπρεπε να υπάγεται στο Γενικό Επιτελείο του Στρατού το οποίο όμως ουσιαστικά δε μπορούσε να επιτελέσει καμία αποστολή. Η υπάρχουσα αυτή αδυναμία το 1896 έδωσε προβάδισμα στο γόητρο της Εθνικής Εταιρείας. Η δράση της ξεκίνησε όταν βουλγαρικές συμμορίες απειλούσαν πληθυσμούς της Μακεδονίας δια το λόγο ότι έμεναν πιστοί στην ορθοδοξία, το Πατριαρχείο και τον Ελληνισμό.

Τα μέσα τα οποία χρησιμοποίησε το ελληνικό κράτος, όπως το Πατριαρχείο, την Εκκλησία, το σχολείο και το Ελληνικό Προξενείο για την αντιμετώπιση της κατάστασης κρίθηκαν ανεπαρκή. Τότε δόθηκε η ευκαιρία στην Εθνική Εταιρεία να δραστηριοποιηθεί έντονα, στέλνοντας στη Μακεδονία αντάρτικα σώματα. Στις 20 Οκτωβρίου 1896 σε πολλές πόλεις τις Ελλάδας έγιναν μνημόσυνα υπέρ των πεσόντων για το Μακεδονικό Ελληνισμό. Κατ' αυτήν τη στιγμή εμφανίστηκε για πρώτη φορά η Εταιρεία, επιδεικνύοντας μεγάλη δύναμη και φήμη. Σ' αυτή την οργάνωση μνήθηκαν αρκετοί στρατιωτικοί, αλλά και πανεπιστημιακοί καθηγητές. Χρήματα για τη δραστηριοποίησή της έβρισκε από τη συνδρομή των μελών της.

Στις 23 Ιανουαρίου 1897 η Εθνική Εταιρεία παρέδωσε υπόμνημα στο

⁴⁷ Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *ό. π.*, σ. 294.

⁴⁸ Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της Ελλάδος*, Αθήνα 1958, σ. 562.

⁴⁹ Δ. Νικολής, *ό. π.*, σ. 110-111.

βασιλιά, όπου περιέγραφε τη μεριμνά της σχετικά με την ενδυνάμωση του εθνικού φρονήματος και τον αγώνα της για την υπεράσπιση της Μακεδονίας. Στο ίδιο υπόμνημα φαίνεται ότι προσπαθεί να επηρεάσει το βασιλιά και την κυβέρνηση, ώστε αν χρειασθεί να είναι έτοιμοι για πόλεμο, σε καμία περίπτωση όμως δε συνιστά τυχοδιωκτικές εμπόλεμες ενέργειες⁵⁰.

Η Εθνική Εταιρεία εκτελεί μέρος του προγράμματός της, το οποίο συντάσσεται από στρατολογημένους ξένους πράκτορες και δέχεται εντολές από το βασιλιά Γεώργιο και το διάδοχο Κωνσταντίνο. Δυνάμεις ωθούμενες από οικονομικά συμφέροντα προσπαθούν να προάγουν το δικό τους συμφέρον, βάζοντας την Ελλάδα σε πόλεμο. Κορυφαία μέλη της οργάνωσης ο Ιωάννης Μεταξάς και ο Παύλος Μελάς υποστήριζαν ότι σε έναν πόλεμο με την Τουρκία η Ελλάδα θα ήταν νικήτρια. Ο μεν πρώτος έλεγε ότι οι μαχητές της Εθνικής Εταιρείας «θα συνέτριβαν το σάπιο κράτος της Τουρκίας», ο δε δεύτερος φανατισμένος από τις εξαγγελίες του Γενικού Στρατηγείου έδειχνε πεπεισμένος, ότι στον πόλεμο του 1897 η Ελλάδα θα απελευθέρωνε τη Μακεδονία και όλα τα υπόλοιπα εδάφη ευρισκόμενα υπό ξένη κατοχή⁵¹.

⁵⁰ Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *ό. π.*, σ. 293-295, 297-298.

⁵¹ Δ. Νικολής, *ό. π.*, σ. 81-82.

Γ' Κεφάλαιο

Εχθροπραξίες και η οργάνωση του στρατού

3.1. Το ξεκίνημα των εχθροπραξιών

Από το 1878 μέχρι το 1888 οι ευνοϊκές νομοθεσίες της Σύμβασης της Χαλέπας ευνόησαν τη διοίκηση του νησιού, αλλά το 1889 η κυβέρνηση της Τουρκίας έπαψε τα προνομιακά νομοθετήματα αυτής της Σύμβασης και ταυτοχρόνως έστειλε στρατό και στόλο. Άλλο μέτρο που επέβαλε ήταν ένα δυσβάστακτο φορολογικό σύστημα. Οι Κρήτες το 1896 επαναστάτησαν κατά των επιβεβλημένων μέτρων και ζητούσαν την επαναφορά των απολεσθέντων προνομίων τους. Η καθοδηγούμενη επιτροπή υπό το Μανούσο Κούνδουρο εκδιώχθηκε από τους Τούρκους και έτσι τον Απρίλιο 1896 οι επαναστάτες πολέμησαν στο Βάμω τον τουρκικό στρατό. Η ήττα των Τούρκων όμως όπλισε την εκδικητική τους μανία και επιτέθηκαν στους κατοίκους των Χανίων με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλά θύματα. Σ' αυτήν την κατάσταση βρήκε την Κρήτη στο ξεκίνημά του το 1897.

Στην Αθήνα ο λαός διαδήλωνε υπέρ της ενίσχυσης της Κρήτης. Η Εθνική Εταιρεία ανυπόμονα ζητούσε να επιτεθεί η Ελλάδα στην Τουρκία. Η κυβέρνηση του Θ. Δηλιγιάννη στις απαιτήσεις των αιτούντων πόλεμο έστειλε στην Κρήτη δύο πολεμικά πλοία και λίγο αργότερα τον πρίγκιπα Γεώργιο για να εμποδίσει ενισχυτικές τουρκικές δυνάμεις να σταλούν στο νησί. Τα γεγονότα στην Κρήτη και η αποστολή στρατεύματος υπό την εποπτεία του συνταγματάρχου Τιμολ. Βάσσου προκάλεσαν την αφορμή του πολέμου⁵².

Εκτός από την Κρήτη πολεμικό κλίμα εμφανιζόταν και στη Μακεδονία. Εκεί είχε συγκεντρωθεί μεγάλος αριθμός τουρκικού στρατού. Από ελληνικής πλευράς είχαν συγκροτηθεί σώματα και με διαταγή του στρατηγού Μακρή προτάθηκε να μην προβούν σε καμία κίνηση, γιατί θα έφθανε στην περιοχή ο Διάδοχος και θα αναλάμβανε την αρχηγία του στρατού. Σε μια συνομιλία μεταξύ του αντιπροσώπου της Εθνικής Εταιρείας και του πρωθυπουργού ο δεύτερος είπε ότι δε θα κηρύξει πόλεμο, αλλά αν αυτό συμβεί θα γίνει

⁵² Χ. Θ. Μαντάς, *Ο πόλεμος του 1897 και ανασκοπήσις ουσιωδών αυτού γεγονότων*, Αθήνα 1963, σ. 18-19, 21.

αποδεκτό. Για να αντιμετωπιστεί η παρούσα κατάσταση, είπε: πως αρκεί να εμποδιστεί ο εχθρός διακόπτοντας τις συγκοινωνίες και ακόμη αν η περίπτωση το απαιτεί να εισβάλλωμεν με σκοπό να προκαλέσωμεν φθορές του. Άλλο μέτρο το οποίο ελήφθη στις 6 Μαρτίου από την κυβέρνηση ήταν η δοθείσα εντολή στο νομάρχη Θεσσαλίας, να βοηθήσει έλευση άλλων σωμάτων, όχι όμως της Εθνικής Εταιρείας.

Στις 14 Μαρτίου ο πρωθυπουργός Θ. Δηλιγιάννης απαίτησε από την Εθνική Εταιρεία την απομάκρυνσή της από το διαφαινόμενο μέτωπο, αυτή υπάκουσε στις εντολές του. Διαπιστώνεται όμως ότι στην κυβέρνηση επικρατούσε ασυνεννοησία. Ενώ ο πρωθυπουργός εμπόδιζε την έξοδο στρατευμάτων στη Μακεδονία, ο ίδιος μεριμνούσε για τη συγκρότηση στρατεύματος υπό την ηγεσία του Π. Δημαρά, ο οποίος δεν είχε καμία ανάμειξη με την Εθνική Εταιρεία. Σκοπός αυτού του στρατεύματος ήταν να φθάσει στη Μακεδονία και να καταστρέψει τη σιδηροδρομική επικοινωνία Θεσσαλονίκης, Κωνσταντινουπόλεως. Το στράτευμα αναχώρησε στις 31-3-1897 για την αποστολή του, όμως η τύχη του ήταν οικτρά. Εξολοθρεύθηκε σχεδόν όλο, επέζησαν μόνο εννέα άνδρες.

Πριν την προαναφερθείσα έξοδο, στις 28-3-1897 αντάρτικα σώματα αποτελούμενα από δύο χιλιάδες άνδρες, εισέβαλαν στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία. Ακόμη δύο χιλιάδες βρίσκονταν σε ετοιμότητα για δράση στην Ήπειρο. Η Πύλη διεμήνυσε ότι επανάληψη τέτοιων ενεργειών θα ληφθούν ως αφορμή πολέμου. Τα σώματα αυτά δρούσαν υπό την εντολή του επιτελάρχη Σαπουντζάκη, ο οποίος υπάκουε πιστά στο Διάδοχο Κωνσταντίνο⁵³. Ο Γεώργιος μαζί με την κυβέρνηση επινόησαν τη δικαιολογία πως ότι έγινε ήταν χωρίς τη διαταγή τους. Οι παραστρατιωτικές αυτές ομάδες με το προσωνόμιο «Σταυραετοί» σημείωσαν αποτυχία στο έργο τους. Η σύγκρουσή τους κράτησε τέσσερεις ημέρες και το στρατηγείο πρόσταξε να φύγουν από την πρώτη γραμμή⁵⁴.

Στη συνοριακή γραμμή αντιπαρατάχθηκαν τα αντίπαλα στρατεύματα τα οποία συνεπλάκησαν. Οι διοικητές της 2^{ης} και 1^{ης} Μεραρχίας έλαβαν εντολή να παύσουν κάθε προκλητική εχθροπραξία καθώς να μην πυρπολούν οι

⁵³ Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *ό. π.*, σ. 300-301.

⁵⁴ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, σ. 513.

Έλληνες τους εγκαταλείμμενους σταθμούς των Τούρκων. Στις 4 Απριλίου στην προσπάθειά του, του σταθμάρχη του σταθμού Μπαϊρακτάρη να υψώσει οδόφραγμα κατά των Τούρκων τον φόνευσαν. Ο δε ταγματάρχης Αντζουλίνος, όπου διοικούσε τα στρατεύματα στο Νεζερό έκρινε πως ήταν φρόνιμο να καταλάβει την περιοχή της Άνω Αναλήψεως. Την ίδια περιοχή όμως προσπάθησαν να καταλάβουν και οι Τούρκοι. Οι Έλληνες τους εκδίωξαν και διεκόπει η μάχη. Οι Τούρκοι υποχρεώθηκαν να απομακρυνθούν από τους εκεί σταθμούς τους και να στρατοπεδεύσουν στην Καρυάν.

Ο Ετέμ πασάς ως διοικητής του τουρκικού στρατού στην Ελασσόνα δια τηλεγραφήματος ειδοποίησε το Σουλτάνο ζητώντας την άδεια να πολεμήσει. Αμέσως έγινε συνδιάσκεψη υπουργικού συμβουλίου και την ίδια ημέρα δόθηκε έγκριση για ενεργοποίηση του αιτήματος. Ταυτοχρόνως αποσύρεται από την Αθήνα ο Τούρκος πρεσβευτής Ασήμ βέης. Το ίδιο συμβαίνει και με τον Έλληνα πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Μαυροκορδάτο. Η τουρκική κυβέρνηση τον διέταξε να φύγει από το τουρκικό έδαφος για το λόγο ότι κηρύσσεται πόλεμος. Αυτά αναφέρονται στην έκθεση του Διαδόχου.

Τηλεγραφήματα του Ετέμ πασά πληροφορούσαν ότι την Παρασκευή ξημερώνοντας Σάββατο, 4-5 Απριλίου Έλληνες πέρασαν τη συνοριακή γραμμή με τακτικό στρατό αποτελούμενο από μεγάλη δύναμη και άνοιξαν πυρ ρίχνοντας κανονιοβολισμούς. Η τουρκική αυτοκρατορία για να υποστηρίξει την άμυνά της, αναγκάζεται να περιέλθει σε εμπόλεμο κατάσταση. Η ευθύνη για ότι συμβεί αφήνεται στην ευχέρεια της ελληνικής κυβέρνησης.

Ο Ετέμ πασάς κατά το χρονικό διάστημα των συνεδριάσεων και της αναμονής απαντήσεων της κυβέρνησής του ελάμβανε όλα τα κατάλληλα μέτρα ετοιμότητας για πόλεμο. Η αναπόφευκτη στιγμή έφτασε στις 5 Απριλίου και ώρα 4 μ. μ. Η διαταγή εδόθη για πόλεμο, ο τουρκικός στρατός κατευθύνθηκε στο οροπέδιο της Γκριτζόβαλης και το στενωπό της Μελούνας⁵⁵.

3.2. Η δύναμη του ελληνικού στρατού

Για την κατάσταση του ελληνικού στρατού είχε μιλήσει λίγα χρόνια νωρίτερα ο Τρικούπης. Η πρόταση την οποία είχε διατυπώσει ήταν «Δεν

⁵⁵ X. Θ. Μαντάς, *ό. π.*, σ. 16, 23-24.

έχομεν στρατόν. Ο ελληνικός στρατός της σήμερα είναι αγέλη». Τα περισσότερα στελέχη του πεζικού και του ιππικού ήταν αγράμματα. Εξαιρούνταν κάποιοι ελάχιστοι αξιωματικοί της Σχολής Ευελπίδων. Σ' ένα καλύτερο επίπεδο βρίσκονταν τα στελέχη του μηχανικού και του πυροβολικού αφού κατείχαν έστω και θεωρητική μόρφωση, αλλά μειονεκτούσαν ως προς την πρακτική εκπαίδευση. Το 1897 παρατηρήθηκε πως αρκετοί στρατιώτες έριχναν για πρώτη φορά βολή. Πλην της μειονεκτικής εκπαίδευσης υπήρχε και έλλειψη οπλισμού.

Τα διατιθέμενα όπλα ήταν ο γκρας με φυσίγγια του 1886, αλλά και ακόμη αρχαιότερα⁵⁶ όπως ο γκρας μετά ξιφολόγχης. Η στρατιωτική υπηρεσία είχε υπό την κατοχή της 120 χιλιάδες τέτοια όπλα και άλλα εξήντα χιλιάδες διαφορετικών τύπων. Το ιππικό ήταν οπλισμένο με σπάθη αραβίδα⁵⁷ και γκρα υπήρχε όμως έλλειψη ίππων, οι υπαξιωματικοί έφεραν περίστροφο αντί αραβίδα. Το πυροβολικό ήταν οπλισμένο με πυροβόλα Κρουπ.

Στα απομνημονεύματα του στρατηγού Θ. Πάγκαλου ο ελληνικός στρατός περιγράφεται ως άοπλος. Οι δημαγωγοί διατυμπάνιζαν για δυνατότητα στρατολόγησης τετρακοσίων χιλιάδων στρατιωτών οι οποίοι θα αφάνιζαν την Τουρκική Αυτοκρατορία, ενώ ήταν εις γνώσιν τους ότι τα εφόδια δεν έφθαναν ούτε για πενήντα χιλιάδες άνδρες. Στολές και άρβυλα φτιάχνονταν εκείνη τη στιγμή για να καλύψουν τις ανάγκες των ελάχιστων εφέδρων. Η στρατιωτική των μόρφωση περιλάμβανε την ικανότητα σύλληψης ληστών, φυγόδικων και ζωοκλοπών.

Τη δυσκολία της στρατιωτικής και εξοπλιστικής δύναμης επεσήμανε ο υπουργός των στρατιωτικών συνταγματάρχης του πυροβολικού Ν. Σμολένσκης. Επιχείρησε να πείσει στρατιωτικούς και πολιτικούς για τα εμπόδια που υψώνονταν, αλλά δεν τα κατάφερε και παραιτήθηκε. Αντικαταστάθηκε από το Ν. Μεταξά συνταγματάρχη του Μηχανικού⁵⁸.

Οι αδυναμίες του ελληνικού στρατού είχαν εντοπιστεί από τους Έλληνες, η οικονομική ανεπάρκεια όμως δεν άφηνε περιθώρια βελτίωσης. Σε καιρό ειρήνης ανώτατος αρχηγός του στρατού ήταν ο βασιλεύς, ο οποίος εκχωρούσε την διοίκηση στον υπουργό των στρατιωτικών. Το 1891 ιδρύθηκε ο θεσμός του Γενικού Επιθεωρητή του Στρατού. Ως καθήκον είχε την προσωπική

⁵⁶ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 126

⁵⁷ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 65-66.

⁵⁸ Χ. Θ. Μαντάς, *ό. π.*, σ. 20-21.

επίβλεψη όλων των σωμάτων του στρατού. Το 1892 έπαψε η ισχύς του, διότι δεν μπορούσε να εφαρμοστεί και τα καθήκοντά του μετατέθηκαν στους αρχηγούς. Όλη η Ελλάδα διαιρέθηκε σε τρεις περιφέρειες καλούμενες αρχηγεία⁵⁹.

Η στρατολόγηση ήταν υποχρεωτική για όλους τους Έλληνες 21^{ου} έως 50^{ου} έτους. Οι εγγεγραμμένοι κατατάσσονταν σε κατάλογο διαιρούμενο σε τρεις κατηγορίες. Μία κατηγορία ήταν αυτοί που απαλλάσσονταν για οικογενειακούς λόγους, η επόμενη ήταν αυτή που περιλάμβανε εκείνους που δε συμμετείχαν οριστικά στην υποχρεωτική στράτευση λόγω ανικανότητας και η τελευταία κατηγορία περιλάμβανε τους κατατακτέους. Η βαθμολογική εξέλιξη των αξιωματικών γινόταν σύμφωνα με το κριτήριο της αρχαιότητας στην υπηρεσία και με το κριτήριο της εκλογής έως το βαθμό του ταγματάρχη. Στα παραπάνω αξιώματα κρίνονταν μόνο με εκλογή⁶⁰.

Κατά την επιστράτευση του 1897 παρουσιάστηκαν 85.200 έφεδροι από έναν κατάλογο εγγεγραμμένων 210.000⁶¹. Ο μικρός αριθμός στρατολόγησης οφειλόταν στην νόμιμη απαλλαγή των κληρωτών αφού μπορούσαν να χαρακτηριστούν έναντι πληρωμής απαλλαγέντες⁶². Για τους πρώτους επιστρατεύσαντες του Φεβρουαρίου είκοσι χιλιάδες άνδρες, μόνο γι' αυτούς ευρέθησαν ενδυμασία και εφοδιασμός. Οι υπόλοιποι περιορίζονταν στην κατοχή μόνο ενός αμπέχονου και ενός κλινοσκεπάσματος. Περίπου στο μέσον του Μαρτίου το υπουργείο ζήτησε από τη Γαλλία ματισμό και οτιδήποτε άλλο χρειαζόταν, όλα όμως έφτασαν μετά τη λήξη του πολέμου.

Το 1897 το ελληνικό ναυτικό διέθετε πέντε θωρηκτά πλοία, τρία καταδρομικά, ένα αγγελιοφόρο τορπιλικού, τρία μεταφορικά, δώδεκα κανονιοφόρα και τριάντα ένα τορπιλοφόρα, υπηρετούσαν διακόσιοι αξιωματικοί και περίπου τρεις χιλιάδες στρατιώτες. Ο ελληνικός στόλος από τις αρχές Μαρτίου διαιρέθηκε σε τέσσερις μοίρας, την ανατολική όπου ήλεγχε τις Βόρειες Σποράδες, τη δυτική στον κόλπο της Άρτας και τη νήσο Αγία Μαύρα (Λευκάδα) και τη μεσημβρινή η οποία βρισκόταν προς την Κρήτη⁶³. Έτσι είχε η υλικοστρατιωτική και διοικητική οργάνωση του ελληνικού στρατού.

⁵⁹ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 64.

⁶⁰ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 66-67.

⁶¹ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 68.

⁶² Σ. Αναστασάκος, *ό. π.*, σ. 92-93.

⁶³ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 70, 73-74.

3.3. Η δύναμη του τουρκικού στρατού

Το 1897 ο τουρκικός στρατός υπερείχε έναντι του ελληνικού. Υπερτερούσε αριθμητικά και ποιοτικά ως προς την εκπαίδευση των στελεχών του. Την ποιοτική εκπαίδευση την όφειλε στους Γερμανούς αξιωματικούς που είχαν αναλάβει την εκπαίδευσή του⁶⁴. Από το 1867 έρχονται στην Κωνσταντινούπολη Γερμανοί από τη Βυτεμβέργη καθοδηγούμενη από τον πάστορα Χόφμαν. Αμέσως η προπαγάνδα αναλαμβάνει δράση. Ιδρύονται σχολεία, εκκλησίες και ο πληθυσμός ωθείται στην εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας.

Οι Γερμανοί παροτρύνονται από τα προξενεία τους και την πρεσβεία της Κωνσταντινούλης να προεκτείνουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες στην Τουρκία. Ο Γερμανός Κέργκερ συγγράφει το βιβλίο του «Η Μ. Ασία πεδίο Γερμανικού αποικισμού». Ο Τούρκος Αβδούλ Χαμίτ στρέφεται προς το Βερολίνο. Οι γερμανοί επισκέπτονται συνεχώς τη Τουρκία και οι Τούρκοι τη Γερμανία.

Η στρατιωτική Ακαδημία του Βερολίνου δέχθηκε Τούρκους αξιωματικούς για να τους εκπαιδέψει. Ο Γερμανός στρατηγός φον Γκολτς επωμίσθηκε την οργάνωση του τουρκικού στρατού. Από το 1887 ο Γκολτς επονομασθείς πασάς γνωστοποιούσε ότι θα καταστρέψει την Ελλάδα στη Θεσσαλία και στη Μακεδονία, και γι' αυτό το λόγο εργαζόταν άοκνα στο Χαρμπιέ της Κωνσταντινούπολης. Στους Έλληνες έφθανε η πληροφορία πως κάποιος Γκολτς πασάς προετοίμαζε τους Τούρκους για πόλεμο κατά των Ελλήνων.

Οι Τούρκοι διδάχθηκαν από τους Γερμανούς πως να μάχονται μεθοδικότερα⁶⁵. Ο Σουλτάνος θαύμαζε τη στρατιωτική οργάνωση της Τουρκίας και το 1882 απευθύνθηκε προς τον Αυτοκράτορα Γουλιέλμο Α' να βοηθήσει στην αναδιοργάνωση του τουρκικού στρατού. Εντός του ίδιου χρόνου βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη ο αντισυνταγματάρχης Κάιλερ όπου ξεκίνησε το σχεδιασμό του στρατού. Ύστερα τον διαδέχθηκε ο Φον Ντε Γκολτς. Σύμφωνα

⁶⁴ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 126.

⁶⁵ Μ. Ροδάς, *Πως η Γερμανία κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας*, Αθήνα 1978, σ. 7-8.

με την γερμανική οργάνωση Γενικός Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων ήταν ο Σουλτάνος. Ο στρατός ξηράς αποτελείτο από επτά στρατιές και τρεις μεραρχίες. Το τουρκικό ναυτικό αποτελείτο από επτά θωρηκτά, οκτώ κορβέτες τρία γεφυροσκάφη είκοσι εννέα τορπιλοβόλα και ογδόντα εννέα άλλα βοηθητικά πλοία. Τρεις ημέρες πριν από τον πόλεμο ο στόλος αγκυροβόλησε στο Μαρμαρά και έκανε ασκήσεις. Οι Τούρκοι διέγνωσαν ότι τα πλοία τους δεν ξεπερνούσαν τους οκτώ κόμβους και πως τα περισσότερα πυροβόλα ήταν ακατάλληλα για πολεμική χρήση. Η συνολική δύναμη του τουρκικού τακτικού στρατού έφθανε τις 471.620 άνδρες⁶⁶.

Η Αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε επτά γεωγραφικά διαμερίσματα που ονομάστηκαν Ορδού. Η θητεία στον τουρκικό στρατό ήταν υποχρεωτική. Στρατεύονταν όλοι οι μωαμεθανοί οι οποίοι είχαν συμπληρώσει το εικοστό έτος και διαρκούσε είκοσι έτη.

Εκτός από την εκπαίδευση, η Γερμανία ήταν και προμηθευτής όπλων προς την Τουρκία. Το 1897 την προμήθευσε με τα τηλεβόλα Κρουπ και τα όπλα Μάουζερ που ήταν εξαιρετικής ακρίβειας στη βολή και πλεονεκτούσαν αρκετά έναντι του όπλου γκρα. Ανίσχυρη η Τουρκία ήταν ως προς τη ναυτική δύναμη.

Η Γερμανία ενώ είχε δηλώσει στάση ουδετερότητας και είχε επιβληθεί στις υπόλοιπες Δυνάμεις να μείνουν και αυτές ουδέτερες υπέγραφε μυστικές συμφωνίες με το Σουλτάνο. Στην Τουρκία έστειλε πυρομαχικά δια της Σερβίας. Στον πόλεμο του 1897 Γερμανοί αξιωματικοί ανέλαβαν οι ίδιοι τη διοίκηση τουρκικών σωμάτων, όπως ο Γκρούμκωφ ο οποίος ετέθη επικεφαλής του τουρκικού ιππικού και εισήλθε στη Λάρισα⁶⁷.

3.4. Χαρακτηριστικά Οθωμανών και Ελλήνων στρατιωτών

Οι Έλληνες στρατιώτες έχουν υψηλό βαθμό νοημοσύνης και ισχυρό χαρακτήρα. Ικανοποιούνται με ελάχιστα υλικά αγαθά, αλλά υστερούν στην πειθαρχία και την εκγύμναση. Σε περίπτωση πολέμου όταν καλούνται έφεδροι, αυτοί είναι εντελώς ανεκπαιδευτοι και απειθάρχητοι. Οι αξιωματικοί είχαν φοιτήσει στις Σχολές Ευελπίδων και Υπαξιωματικών.

⁶⁶ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 76, 69.

⁶⁷ Α. Μαζαράκης-Αινιάν, *ό. π.*, σ. 289.

Οι Τούρκοι στρατιώτες έχουν λιγότερη νοημοσύνη έναντι των Ελλήνων είναι και αυτοί ολιγαρκής, πειθαρχούν εύκολα. Οι στρατεύσιμοι όταν καλούνται σε κατάσταση πολέμου είναι πειθαρχικότεροι⁶⁸. Οι Οθωμανοί αξιωματικοί είναι οι περισσότεροι αγράμματοι. Μετά από την ίδρυση της Σχολής των Γενικών Επιτελών από τον Φον Ντερ Γκολτς οι διοικητές και οι αξιωματικοί είχαν σχεδόν όλοι θεωρητική μόρφωση⁶⁹.

Οι αμοιβές τους είναι χαμηλότερες ιδίως στα κατώτερα αξιώματα. Οι προαγωγές του εξαρτώνται από ποικίλους παράγοντες και γίνονται με δυσκολία. Αν και ζουν με την οικονομική και προαγωγική αβεβαιότητα δεν παραπονούνται. Οι γνώσεις τους είναι αποκτημένες σε εκστρατείες και επαναστάσεις κυρίως κατά των Ρώσων⁷⁰.

⁶⁸ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 75.

⁶⁹ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 71.

⁷⁰ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 75.

Δ' Κεφάλαιο

Ο πόλεμος του 1897

4.1. Οκτώ ημέρες πριν την ανακοίνωση του πολέμου

Στις 27 ξημερώματα 28 Μαρτίου 1897 περίπου δύο χιλιάδες μέλη της Εθνικής Εταιρείας εισήλθαν σε τουρκικό έδαφος. Χωρίστηκαν σε τρία μέτωπα, εκ των οποίων το ένα προχώρησε προς Μηλέα-Κρασιά, το άλλο κατευθύνθηκε στο Μπόζοβο και ένα τρίτο αποτελούμενο από εθελοντές Ιταλούς με επικεφαλής τον Α. Κυπριάνη έλαβε μέρος το πρωί. Το ιταλικό σώμα γρήγορα εκτοπίστηκε από τουρκικό φυλάκιο. Η έκρηξη του πολέμου όμως γενικεύτηκε και έφθασε από τη Μηλέα έως τον Προφήτη Ηλία πλησίον του Βαλτινού. Οι Τούρκοι ευρισκόμενοι σε δύσκολη θέση εγκατέλειψαν τα οχυρώματά τους.

Το πρωί 29 Μαρτίου ήλθαν τουρκικές ενισχύσεις στο Μπόζοβο. Οι αρχηγοί των Ελλήνων ανταρτών Νταβέλης και Ζέρμα και μαζί με τη βοήθεια του ιταλικού σώματος δεν μπόρεσαν να ανατρέψουν την κατάσταση. Στις 30 Μαρτίου κατέλαβαν το στρατόνα των Τούρκων, η τριήμερη πολιορκία όμως έδωσε το χρονικό περιθώριο να ανασυγκροτηθούν οι αντίπαλοι. Στην περιοχή έφθασε για βοήθεια του εχθρού μία ταξιαρχία.

Στις 30 Μαρτίου το μεγαλύτερο σώμα των ανταρτών με αρχηγούς το Μυλωνά και Καψαλόπουλο έδωσε μάχη με λίγους Τούρκους από την Κρασιά. Εκεί έφθασε αμέσως τουρκικός τακτικός στρατός ερχόταν από τα Γρεβενά και πήγαινε προς το Κηπουριό, οι Έλληνες εγκατέλειψαν τον αγώνα αφήνοντας πίσω τους τριάντα νεκρούς και τραυματίες και ώρα 5 μ.μ επέστρεψαν σε ελληνικό έδαφος. Οι Τούρκοι κατέλαβαν το χωριό Βαλτινό και όλη η επιχείρηση της Εθνικής Εταιρείας επίσπευσε μόνο την έναρξη του πολέμου.

Ο Σουλτάνος όταν πληροφορήθηκε τα συμβάντα σε τουρκικό έδαφος στις 27 και 28 Μαρτίου έδωσε εντολή να απαντήσουν με τα όπλα, αλλά ύστερα από τρεις ώρες αναίρεσε την εντολή του. Επεσήμανε στις Μεγάλες Δυνάμεις πως στη Μακεδονία διείσδυσαν ελληνικά σώματα εξοπλισμένα που ανήκαν στον τακτικό στρατό.

Οι Τούρκοι έβλεπαν τον πόλεμο ως αμετάκλητο γεγονός⁷¹. Καιροφυλακτούσαν να καταλάβουν την Άνω Ανάληψη. Στις τέσσερις Απριλίου

⁷¹ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 63-65.

προσπάθησαν να πετύχουν το σκοπό τους αλλά δεν τα κατάφεραν. Την επομένη ημέρα ξαναπροσπάθησαν όμως εκδιώχθηκαν από τους Έλληνες. Ο πόλεμος εξακολουθούσε να παραμένει στους σταθμούς της Μελούνας, της Τρυπημένης και του Προφήτη Ηλία Τυρνάβου.

Η ελληνική κυβέρνηση μετά από τα προαναφερόμενα επεισόδια, διαμαρτυρήθηκε προς τις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά και προς την Πύλη⁷². Ο Τούρκος αρχιστράτηγος Ετέμ πασάς ζήτησε την άδεια από το Σουλτάνο για να επιτεθεί. Το συμβάν έγινε στις 5 Απριλίου. Οι Τούρκοι επιτέθηκαν στην τοποθεσία Παπαλίβαδο, αλλά αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το σταθμό Δρεπάνι⁷³.

4.2. Σε διάταξη μάχης

Τη νύκτα στις 5 Απριλίου ξημερώνοντας Κυριακή Βαΐων, ο Τούρκος υπουργός εξωτερικών κάλεσε τον Έλληνα πρεσβευτή Ν. Μαυροκορδάτο στην Κωνσταντινούπολη και του ανακοίνωσε ότι λόγω εμπόλεμου καταστάσεως διακόπτονται οι διπλωματικές σχέσεις των δύο κρατών, και θα πρέπει να εγκαταλείψει το τουρκικό έδαφος. Το βράδυ της ίδιας ημέρας ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών ειδοποίησε το Διάδοχο για την παύση των διμερών σχέσεων. Η Ελλάδα ακολούθησε την ίδια διαδικασία για τον Τούρκο πρεσβευτή στην Ελλάδα Ασήμ μπέη. Στις 6 Απριλίου οι πρεσβευτές των δύο εμπόλεμων κρατών απομακρύνθηκαν από τις αντίστοιχες χώρες.

Ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ Β΄ παρουσίαζε ως επιχείρημα ότι τον πόλεμο την ξεκίνησαν οι Έλληνες. Ενώ οι εχθροπραξίες μετρούν στις 3.30 μ. μ με αρχιστράτηγο τον Ετέμ πασά, το κρατικό έγγραφο για πόλεμο εδόθη στην Ελλάδα μετά τα μεσάνυκτα. Ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών Σκουζές επέρριψε την ευθύνη της κατάστασης στην Τουρκία⁷⁴.

Το πολεμικό σχέδιο κατά της Ελλάδας είχε εκπονηθεί από τον Φον Ντε Γκολτς το 1886. Μεριμνούσε για την άμυνα της Ηπείρου και τη γρήγορη επίθεση της Θεσσαλίας. Ήθελε την περικύκλωση του εκεί συγκεντρωμένου ελληνικού στρατού. Ο Ετέμ πασάς δεν το ακολούθησε πιστά, αλλά το

⁷² Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 63-65.

⁷³ Ι. Πικρός, «Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1970, τ. ΙΔ, σ. 128.

⁷⁴ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 63-65.

τροποποίησε σύμφωνα με τις δυνατότητες των γεωγραφικών δεδομένων⁷⁵. Το ελληνικό σχέδιο ήταν έργο γαλλικής αποστολής υπό την εποπτεία του στρατηγού Βοσσέρ. Αργότερα δέχτηκε και αυτό τροποποίηση και στις 16 Φεβρουαρίου 1897 το υπουργείο ανέθεσε στην επιλογή των Αρχηγείων να επιλέξουν πως θα το χρησιμοποιήσουν.

Οι Έλληνες προαισθάνονταν πιθανή επίθεση των Τούρκων στη Θεσσαλία και την 1 Φεβρουαρίου επιστράτευσαν εφένδρους με το πρόσχημα της εκπαίδευσης. Η επιστράτευση συνεχίστηκε και αργότερα, ώσπου κλήθηκαν οκτώ κλάσεις. Ο Διάδοχος Κωνσταντίνος πήγε στις 17 Μαρτίου στη Λάρισα και ανέλαβε τη διοίκηση του Αρχηγείου⁷⁶. Ως αρχηγό του επιτελείου τοποθέτησε το συνταγματάρχη του πυροβολικού Κ. Σαπουντζάκη ο οποίος χαρακτηριζόταν και ως πιο μορφωμένος αξιωματικός⁷⁷. Πριν απ' Αυτόν τα στρατεύματα βρίσκονταν υπό τη διοίκηση του υποστρατήγου Νικ. Μακρή αρχηγού του Α' Αρχηγείου Στρατού.

Ο Νικ. Μακρής είχε παρατάξει το στράτευμα κατά μήκος των συνόρων⁷⁸. Αυτός ο σχεδιασμός βρήκε αντίθετο τον Κωνσταντίνο, όπου στις 19 Μαρτίου έδωσε εντολή για διαφορετική διάταξη του στρατεύματος. Ζήτησε να τοποθετηθεί σε θέσεις ώστε να μετακινείται γρηγορότερα όπου υπήρχε ανάγκη. Η μετακίνηση αυτή δημιούργησε προβλήματα, αφού δεν είχε επιτελεστεί κατά την έναρξη του πολέμου. Αρχηγός του τουρκικού στρατού ήταν ο Ετέμ πασάς και επιτελάρχης ο Σεφκέτ πασάς. Το Γενικό Στρατηγείο των Τούρκων βρισκόταν στην Ελασσόνα.

Οι σημαντικότεροι δρόμοι που οδηγούσαν από Μακεδονία προς Θεσσαλονίκη ήταν Νεζερού, Μελούνας και Ρεβενίου. Το στρατηγείο του Ετέμ πασά βρισκόταν στην Μελούνα. Ο ελληνικός στρατός στη Θεσσαλία αριθμούσε 42.000 και ο τουρκικός 62.000. Ύστερα από την ανάθεση της αρχιστρατηγίας στο Διάδοχο η πρώτη μεραρχία ανατέθηκε στο Ν. Μακρή και η δεύτερη στο συνταγματάρχη πεζικού Γ. Μαυρομιχάλη. Οι πρώτες συγκρούσεις έγιναν στη συνοριακή γραμμή Νεζερού, Μελούνας - Γριτζόβαλι και Ρεβενίου - Ζάρκου. Αυτό ήταν το πρώτο μέρος του πολέμου, όπου διαπιστώθηκε και ο ανεπαρκής

⁷⁵ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 89-90.

⁷⁶ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 104, 87, 106.

⁷⁷ Ι. Πικρός, *ό. π.*, σ. 126.

⁷⁸ Ι. Πικρός, *ό. π.*, σ. 126, 147.

συντονισμός μεταξύ Διαδόχου και διοικητών. Ο μεν πρώτος υποστήριζε ότι έπρεπε να κρατήσουν επιθετική στάση, ενώ οι δεύτεροι πρότειναν την υποχώρηση στη Λάρισα⁷⁹.

4.3. Οι εκατέρωθεν επιθέσεις

Πριν από την επίσημη ημερομηνία έναρξης του πολέμου τα αντίπαλα στρατεύματα είχαν ξεκινήσει επιθέσεις. Η πρώτη μάχη σημειώθηκε στην Καλλιπεύκη (Νεζερού) στις 6 Απριλίου. Ο διοικητής του Νεζερού Λούρος Ευθύμιος έδωσε εντολή να μην προκαλέσουν τους Τούρκους. Αυτοί όμως εκτός από την Καλλιπεύκη επιτέθηκαν και στα χωριά Άνω και Κάτω Ανάληψη, αλλά βρέθηκαν σε δυσμενή θέση και εγκατέλειψαν κάποια φυλάκια τα οποία έπεσαν στα χέρια των Ελλήνων. Ο διοικητής του Νεζερού αντιλαμβανόμενος την αποστολή τουρκικής βοήθειας στην Καρυά ζήτησε δυνάμεις. Βέβαια οι προσπάθειες των εχθρών για ανακατάληψη των θέσεών τους απέτυχαν. Ο Ευθ. Λούρος επειδή αρρώστησε παραχώρησε τη διοίκηση στον ταγματάρχη πεζικού Πέτρο Αντζολίνο.

Το Αρχηγείο ειδοποίησε την Κυβέρνηση για τα συμβάντα. Ο Διάδοχος απληροφόρητος για την κήρυξη του πολέμου ζήτησε από την κυβέρνηση μέσω του Προξενείου της Θεσσαλονίκης να παύσει τις εχθροπραξίες. Η απάντηση την οποία έλαβε από τον υπουργό στρατιωτικών ήταν η εξής. Ο στρατός στη Θεσσαλία έχει θέση άμυνας, αλλά αυτό αφήνετε σε εσάς να επιλέξετε ασφαλή μέτρα. Αυτή είναι η γνώμη της κυβερνήσεως.

Επόμενο βήμα του Αρχηγείου ήταν να αποκλείσει τον εφοδιασμό του εχθρού από την Κατερίνη προς την Ελασσόνα. Γι' αυτό διέταξε το απόσπασμα του Νεζερού να οχυρώσει τα στενά των Καναλιών και της Καραβίδας⁸⁰. Ο διοικητής εξέφρασε το αδύνατον εκτελέσεως της εντολής διότι ο στρατός πολεμούσε στη συνοριακή γραμμή εναντίον τετραπλάσιου εχθρικού στρατού. Άλλο επιχείρημα ήταν ότι η περιοχή των Καναλιών βρισκόταν σε τουρκικό έδαφος. Τότε ο Βασιλιάς Γεώργιος είπε στη Βουλή πως «αφού η Τουρκία μας κήρυξε τον Πόλεμο έχουμε καθήκον να τον δεχθούμε».

Η μάχη στην Καλλιπεύκη τελείωσε με νικητές τους Τούρκους. Στις 6

⁷⁹ Ι. Πικρός, *ό. π.*, σ. 126-127.

⁸⁰ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 121-122

Απριλίου ο Ετέμ πασάς εισήλθε στη Θεσσαλία από τα ορεινά περάσματα της Καλλιπεύκης. Το ελληνικό αμυντικό στράτευμα παρέμεινε στις θέσεις του, αν και είχε να αντιμετωπίσει την αριθμητική υπεροχή των Τούρκων, οι οποίοι κατάφεραν να καταλάβουν το πέρασμα της Μελούνας. Τα ελληνικά τμήματα συμπτύχθηκαν στη Καλλιπεύκη, αλλά εκδηλώθηκε σύγχυση μεταξύ των και ετράπησαν σε άτακτη φυγή. Η σύμπτυξη δεν υπέπεσε στην αντίληψη των Τούρκων και δεν τα καταδίωξαν. Οι Έλληνες βλέποντας στασιμότητα κινήσεων των αντιπάλων θέλησαν να κινηθούν να για ανακατά-ληψη της Καλλιπεύκης. Το Αρχηγείο ζήτησε από το Θ. Δηληγιάννη να συμμετέχει στην επιχείρηση και ο στόλος. Ο Πρωθυπουργός απάντησε ότι δεν ήταν δυνατό αυτό⁸¹.

Ελληνικές δυνάμεις δέχθηκαν επίθεση στη Μελούνα. Εκεί συντόνιζε τις ενέργειες ο ίδιος ο Ετέμ πασάς. Τα ελληνικά σώματα που την υπερασπίζονταν κτυπήθηκαν από τα εχθρικά και υποχώρησαν. Ένας ανθυπολοχαγός Ι. Βελισσάριος έμεινε σταθερός στη θέση του, διότι δεν ήθελε να την εγκαταλείψει χωρίς εντολή, όμως έφτασε και σ' αυτόν η εντολή της υποχώρησης. Στο Ρεβένι και στον Προφήτη Ηλία δινόταν άλλη μάχη. Κατά διαταγή του συνταγματάρχη Μαστραπά έφθασαν ενισχύσεις εκεί, αλλά ο ίδιος διέταξε μία πυροβολαρχία να φθάσει στο Μάτι για ενίσχυση των εκεί μαχομένων που φαίνονταν πως θα υποχωρούσαν. Εδώ μένει μια αναπάντητη σκέψη, πως είχε αυτή τη βέβαιη γνώμη ο Μαστραπάς.

Στο Γκριτζόβαλι οι Τούρκοι επιτέθηκαν τρεις φορές κατά των σωμάτων τα οποία αμύνονταν στον Προφήτη Ηλία. Ο ταγματάρχης του πυροβολικού Μανέτας έδωσε εντολή να εγκαταλείψουν τη μάχη και να προχωρήσουν προς το Μάτι. Η ενέργειά του αυτή τον κατέστησε υπεύθυνο για την υποχώρηση⁸². Υποχωρητική γραμμή ακολουθούσε και ο διοικητής του 3ου λόχου του τάγματος στο Παπαλείβαδο δίχως να έχει δεχθεί επίθεση, με την σκέψη μόνο ότι υποχώρησαν και τα πλησιέστερα τμήματα. Τότε ο Τούρκος μέραρχος Νεσάτ επιτέθηκε στους αμυνόμενους στο Παπαλείβαδο οι οποίοι υποχώρησαν προς το Μάτι. Οι υποχωρήσεις γενικεύτηκαν στον Προφήτη Ηλία, στον Μπούρνα – Τρύπα και στον Γκριτζόβαλι. Χωρίς επίθεση από τον εχθρό όλη η περιοχή από το Παπαλείβαδο έως το Γκριτζόβαλι εγκαταλείφθηκε. Οι

⁸¹ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 122, 123, 126-127.

⁸² *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 128-129.

διαταγές του Μαστραπά άφησαν στην ευχέρεια του εχθρού το δρόμο προς τη Μελούνα. Ο Μακρής διετάχθη από τον Σαπουντζάκη με εντολή του Διαδόχου να στείλει ενισχύσεις στο συνταγματάρχη Μαστραπά για να μην υποχωρήσουν οι μαχητές στη Μελούνα. Το Αρχηγείο το επισκέφθηκε ο Μακρής, εκεί συνάντησε το Διάδοχο και του επεσήμανε την προτεραιότητα ενδυνάμωσης των θέσεων Γκριτζόβαλι και Μελούνα, αλλά η γνώμη του δεν έγινε αποδεκτή.

Ο Διάδοχος απαιτούσε η πρώτη ταξιαρχία να επέμβει στη Μελούνα. Αυτό ήταν ανέφικτο λόγω πρακτικών δυσκολιών. Ο υποστράτηγος Μακρής παρασυρόμενος από τον συνταγματάρχη Μαστραπά αποφάσισαν να εγκαταλείψουν οποιαδήποτε αντίσταση και να υποχωρήσουν προς τη Λάρισα. Οι τουρκικές επιθέσεις δεν έπαυσαν στην περιφέρεια Νεζερού. Ο συνταγματάρχης υποδεικνύει και την απόσυρση από το Μάτι. Οι συμβουλές του αποδείχθηκαν καταστρεπτικές. Ο υπουργός Νικ. Μεταξάς ζήτησε εξηγήσεις για τις αναίτιες υποχωρήσεις, αλλά ο εχθρός είχε ήδη υπό τη διάθεσή του τα περάσματα Μελούνας – Γκριτζόβαλι.

Ο Διάδοχος πήγε στα Δένδρα και συνάντησε το Μακρή. Τον ρώτησε το λόγο της υποχώρησης, αφού ο εχθρός δεν είχε επιταθεί. Η απάντηση που έλαβε ήταν ότι εκτελέστηκε προηγούμενη διαταγή. Μετά από αυτή την παρέμβαση οι υποχωρήσεις σταμάτησαν⁸³. Η Μελούνα, το οροπέδιο Γκριτζόβαλι και το Παπαλείβαδο πέρασαν στα χέρια των Τούρκων. Οι Τούρκοι ως νικητές υμνούσαν τον Αλλάχ για την επιτυχία τους. Το Γενικό Στρατηγείο είχε άγνοια για τα όσα συνέβαιναν. Ο Μαζαράκης, ο Πάγκαλος, ο Ι. Μεταξάς αναφέρουν ότι ο Κωνσταντίνος παρακολουθούσε ανέμελος την περιφορά του Επιταφίου γιατί ήταν Μ. Παρασκευή, ενώ εκτυλισσόταν ένα δράμα⁸⁴.

Στις έγγραφες αναφορές του ο Μαστραπάς δήλωνε πως ο εχθρός υποχωρούσε και δεν χρειάζονταν ενισχύσεις. Έκανε λόγο για επιθετικές κινήσεις που είχε διατάξει αλλά τις ανέστειλε ύστερα από εντολή του Μακρή. Στις 10 Απριλίου υποστήριξε πως ο εχθρός είχε αρκετή δύναμη οχυρωμένος στο Μάτι, αποδείχθηκε όμως ότι οι μεγάλες αυτές δυνάμεις συγκεντρώθηκαν αργότερα. Την ίδια ημερομηνία συμπτωματικά κυριαρχούσε ίδια αναποφασιστικότητα και στους Τούρκους. Ο Ετέμ νομίζοντας ότι δυσκόλευε η

⁸³ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 129-131

⁸⁴ Γ. Ρούσσοσ, *ό. π.*, σ. 518.

κατάσταση διέταξε να υποχωρήσουν.

Ο Κωνσταντίνος πήγε στο Κριτήρι, έλεγξε τις θέσεις και έδωσε εντολή για επίθεση. Ο Μακρής του επεσήμανε ότι θα εγκλωβιστούν στο Νεζερό και πρόσθεσε ότι είναι ανάγκη να υποχωρήσουν στη Λάρισα ώστε να αμυνθούν από εκεί. Η πρότασή του απερρίφθη. Στις 11 Απριλίου οι Έλληνες ξεκίνησαν για να καταλάβουν τα Δελέρια. Οι Τούρκοι τους επιτέθηκαν και με βοήθεια ενός αλβανικού τάγματος. Και εδώ ένα τμήμα ελλήνων υποχώρησε γιατί υπήρχε έλλειψη πυρομαχικών. Το πεζικό που επιτίθεται στα Δελέρια κατέχεται από απαισιοδοξία και δεν ήταν λίγοι αυτοί που τράπηκαν σε φυγή. Ο Μακρής ήξερε ότι διεξαγόταν μάχη εκεί, επίσης κατερχόταν τουρκικός στρατός από τη Μελούνα. Στα Δελέρια πολέμησε το 1/10 του θεσσαλικού στρατού. Αριθμητικά κρίνεται ως ελάχιστη δύναμη να επωμισθεί το βάρος της επιθέσεως ενός πολυπληθέστερου εχθρού. Χρειάζονταν περισσότερες στρατιωτικές δυνάμεις. Η στρατηγική μελέτη του εχθρού ήταν να διασπάσει την ελληνική δύναμη και γι' αυτό επέλεξε την επίθεση στο Μάτι και τα Δελέρια. Και εδώ οι Έλληνες αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν⁸⁵.

Ο Ι. Μεταξάς αναφέρει ότι η νύκτα της Μ. Παρασκευής το 1897 ήταν εφιαλτική. Ο Κωνσταντίνος συσκεπτόταν με τον επιτελάρχη του Σαπουντζάκη και κατάληξαν στην πιο απλή λύση, να εγκαταλείψουν τη Λάρισα για την οποία είχαν δαπανηθεί μεγάλα ποσά για την οχύρωσή της και επέστρεψαν προς τα πίσω, πενήντα χιλιόμετρα στα Φάρσαλα. Βέβαια συμφωνούσαν σ' αυτό όλοι οι αξιωματικοί που περιστρέφονταν γύρω από τον Κωνσταντίνο. Η απόφαση αυτή χαρακτηρίζεται ως ανικανότητα του Επιτελείου⁸⁶.

Στις 12 Απριλίου, οι Τούρκοι κατέλαβαν τον Τύρναβο και στις 13 του ίδιου μηνός τη Λάρισα. Με απάντησή του ο Θ. Δηλιγιάννης άφησε να εννοηθεί ότι υπεύθυνος για την εγκατάλειψη της Λάρισας ήταν ο Κωνσταντίνος. Η επιστροφή των μεραρχιών για τα Φάρσαλα έγινε άτακτα αφού μονάδες είχαν ξεκινήσει πριν την εντολή του Επιτελείου. Ο διοικητής της 2^{ης} μεραρχίας Μαυρομιχάλης περιγράφει τη σύγχυση και την απειθαρχία που επικρατούσε. Η υποχώρηση της 3^{ης} ταξιαρχίας υπό τον συνταγματάρχη

⁸⁵ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 136-137.

⁸⁶ Γ. Ρούσσος, *ό. π.*, σ. 518.

Σμολένσκη έγινε οργανωμένα, έφθασε στα Φάρσαλα το πρωί της 13^{ης} Απριλίου και αναδιοργανώθηκε.

Η υποχώρηση στη Λάρισα άφησε πίσω της πολλά εγκαταλελειμμένα όπλα, οβίδες πυροβολικού, τουφέκια γκρα, φυσίγγια και ιματισμό⁸⁷. Σύμφωνα με τον Θ. Πάγκαλο στα Φάρσαλα δεν εδόθη αξιόλογη μάχη, αλλά παρέλασαν οι αντιφατικές διαταγές, οι υποχωρήσεις και ο Κωνσταντίνος έφιππος για εμπύχωση των στρατιωτών⁸⁸. Ο Κ. Σμολένσκη στις 14 Απριλίου ύστερα από εντολή των προϊσταμένων του έφυγε από τα Φάρσαλα και πήγε στο Βελεστίνο για να προφυλάξει από αυτή τη θέση το Βόλο και τη σιδηροδρομική γραμμή Φαρσάλων, σημεία απαραίτητα για τον ανεφοδιασμό, αφού η οδός Στυλίδα, Λαμία, Δομοκός δεν είχε μεταγωγικά⁸⁹.

Στην Αθήνα έφθαναν τα μηνύματα των αποτυχιών. Ο Βασιλεύς Γεώργιος, ο στρατιωτικός του σύμβουλος και ο υπουργός των Στρατιωτικών Μεταξάς βρίσκονταν σε αδιέξοδο. Τα μεσάνυκτα κάλεσαν τον Δηλιγιάννη και σε συνεννόηση μεταξύ Βασιλέα, Παπαδιαμαντόπουλου και Σαπουντζάκη ο τελευταίος επέμενε ότι έπρεπε να υποχωρήσουν. Μετά από τη συνεδρίαση η γνώμη όλων ήταν να αναμένουν την κατάρρευση του αγώνα⁹⁰.

Στις 15 Απριλίου η Κυβέρνηση Δηλιγιάννη αντικατέστησε τον επιτελάρχη της Στρατιάς Θεσσαλίας Συνταγματάρχη Σαπουντζάκη με το συνταγματάρχη Σμολένσκη. Αυτή η αλλαγή δεν είχε τη συγκατάθεση του Διαδόχου ο οποίος την ίδια ημέρα απάντησε τηλεγραφικά στον υπουργό των Στρατιωτικών. Ανέφερε ότι ευθύνεται ο ίδιος και η τοποθέτηση άλλου επιτελάρχη ακυρώνει τις ενέργειες του ιδίου, αφού εκτελεί δικές του εντολές. Συνεπώς αν η Κυβέρνηση επιρρίπτει ευθύνες για διοικητική ανικανότητα τότε ας αντικαταστήσει εμένα. Επιθυμώ να διοικήσω με όργανα δικής μου επιλογής και όχι να μου επιβληθούν επιλογές χωρίς τη συγκατάθεσή μου. Σε κάθε περίπτωση παραμένω διοικητής και προτείνω την αντικατάσταση του Μαστραπά, Αντωνιάδου, Ζαφειρόπουλου και την αντικατάσταση του στρατηγού Μακρή λόγω ορίου ηλικίας⁹¹.

Ο Βασιλεύς Γεώργιος ζήτησε από το Δηλιγιάννη να παραιτηθεί, όμως

⁸⁷ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 138-139.

⁸⁸ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, σ. 532.

⁸⁹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό. π.*, σ. 138-139.

⁹⁰ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, σ. 523-524.

⁹¹ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, σ. 527.

αυτός αρνήθηκε. Δεν ανεχόταν να εμφανίζεται ως μόνος αίτιος για την κατάρρευση και του πρότεινε να τον παύσει ο ίδιος. Επίσης του επεσήμανε ότι ένοχοι είναι και άλλοι και θα πρέπει να τους αναζητήσουν σε χώρο εκτός της κυβέρνησης. Άφηνε να εννοηθεί ότι και το Παλάτι είχε μέρος ευθύνης, ίσως δεν είχε άδικο γι' αυτή του τη διαπίστωση.

Ο Γεώργιος κάλεσε στο Παλάτι όλους τους αρχηγούς της αντιπολιτεύσεως και απαίτησε από αυτούς να σχηματίσουν κυβέρνηση. Ήταν επτά, κανένας όμως δεν είχε κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Όλοι αρνήθηκαν⁹². Από τις 15 Απριλίου η κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη είχε παυθεί και στις 17 Απριλίου ορίστηκε πρωθυπουργός ο Δημήτριος Ράλλης. Με την αντικατάσταση του πρωθυπουργού το μόνο που επιτεύχθηκε ήταν να σωπάσουν οι διαμαρτυρίες⁹³.

Ο πόλεμος συνεχίζεται στο Βελεστίνο. Για δεύτερη φορά το υπερασπίζεται ο Κ. Σμολένσκη με την ταξιαρχία του δυναμικότητας τεσσάρων χιλιάδων ανδρών. Οι καιρικές συνθήκες είναι δύσκολες. Ισχυρή βροχή και δυνατό χαλάζι έδερνε τους στρατιώτες και των δύο παρατάξεων. Οι απώλειες των Τούρκων ήταν χίλιοι νεκροί και τραυματίες και των Ελλήνων γύρω στους εκατό. Ειδοποίησε τηλεγραφικά για την επιτυχία του στην Αθήνα με την εξής φράση. « Η ταξιαρχία μου πλέει εις το αίμα ». Η κυβέρνηση τον συνεχάρη για την νίκη του. Όταν βράδιασε ο κουρασμένος στρατός κοιμήθηκε για να ανανεώσει τη δύναμή του και να αναλάβει δράσει το πρωί.

Η επόμενη ημέρα ίσως ήταν δυσκολότερη γιατί ο εχθρός έφερνε ενισχύσεις. Ο Σμολένσκη ήταν ενήμερος γι' αυτό και επαρκώς προετοιμασμένος. Στις τρεις τη νύκτα έλαβε τηλεγράφημα από τον Κωνσταντίνο Διάδοχο τον ειδοποιούσε ότι υποχωρούσε με το στράτευμά του προς το Δομοκό και τον καλούσε να βαδίσει προς τα εκεί αμέσως. Αυτό που διάβασε στο τηλεγράφημα τον ξάφνιασε. Η λέξη που μπόρεσε να προφέρει ήταν «ντροπή». Διατύπωσε και την παρατήρησή του πως, «οι στρατιώτες του Διαδόχου είναι ίδιοι με τους δικούς μου, μπορούν να κερδίσουν μάχες, αν τους διοικεί ικανός αρχηγός». Αυτή η είδηση γέμισε οργή όλο το στράτευμα.

Οι ξένοι δημοσιογράφοι που μετέφεραν τα γενόμενα του πολέμου στις

⁹² Γενικό Επιτελείο Στρατού, ό. π., σ. 163.

⁹³ Γενικό Επιτελείο Στρατού, ό. π., σ. 163.

εφημερίδες τους, έγραφαν ότι ο στρατός της ταξιαρχίας του Σμολένσκη αν μπορούσε θα έριχνε περισσότερα τουφέκια στον Κωνσταντίνο, από όσα έριξε στους Τούρκους. Με την αποχώρηση μεγάλου τμήματος της ταξιαρχίας η υποδούλωσή της ήταν εύκολη. Την επόμενη ημέρα εκτυλίχθηκε μία τραγωδία.

Η ταξιαρχία με ανυπέβλητα εμπόδια κατάφερε να περάσει από τη δίοδο του Πιλάφ Τεπέ και κατευθύνθηκε προς το Βόλο. Ο αντίπαλος δεν της επιτέθηκε, αλλά κυρίευσε το Βελεστίνο και το κατέστρεψε ολοκληρωτικά. Στο Βελεστίνο δόθηκαν δύο μάχες. Η πρώτη στις 18 Απριλίου και η δεύτερη στις 24. Η στρατηγική ικανότητα του Σμολένσκη θριάμβευσε και πέτυχε κατορθώματα, οι εντολές όμως του Κωνσταντίνου επισκίασαν την επιτυχία. Την 25^η Απριλίου και ώρα 11.00 η Πέμπτη τουρκική μεραρχία εισήλθε νικήτρια στο Βελεστίνο.

Στις 24 Απριλίου συμβαίνει νέα υποχώρηση από τα Φάρσαλα στο Δο- κό. Ο Κωνσταντίνος ανέφερε στο υπουργείο ότι λόγω ενισχύσεων του εχθρού δεν μπόρεσε το πρωί να συνεχίσει τη μάχη. Άλλοι λόγοι ήταν η καταβολή του στρατεύματος, η αριθμητική υπεροχή του, η έλλειψη τροφίμων και πολεμοφοδίων. Στις 25 Απριλίου το Αρχηγείο διέταξε μεραρχίες να υπερασπιστούν την άμυνα του Δομοκού. Η πρώτη μεραρχία τοποθετήθηκε στην ανατολική πλευρά Φάρσαλα – Δομοκός και η δεύτερη στη δυτική. Στις 26 τα στρατιωτικά σώματα βρίσκονταν στις θέσεις τους.

Στις 26 του ίδιου μηνός ο υπουργός στρατιωτικών Νικόλαος Τσαμαδός επικοινωνήσε τηλεγραφικά με το Διάδοχο. Αυτός του περιέγραψε την κατάσταση είπε και για το χαμηλό ηθικό των στρατιωτών, καθώς και για φόβο λιποταξιών. Πρόσθεσε ότι υπήρχε ανάγκη τροφών και πυρομαχικών⁹⁴. Ακολούθησε και άλλη

συνομιλία μεταξύ Κωνσταντίνου και υπουργού και επισημάνθηκε ως βασικό πρόβλημα η αντοχή του ηθικού του στρατεύματος. Τη συνομιλία την οποία παρακολουθούσε ο πρωθυπουργός απάντησε, πως οι δυσκολίες θα ισορροπήσουν με παρέμβαση της διπλωματίας.

Η ελληνική κυβέρνηση είχε κάνει γνωστό στις Μ. Δυνάμεις ότι θα δεχόταν παύση των πολεμικών επιχειρήσεων⁹⁵. Στις 30 Απριλίου οι πρεσβευτές ζήτησαν από το Σουλτάνο αναστολή του πολέμου για να δρομολογηθεί η

⁹⁴ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 164-168, 185-195.

⁹⁵ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 195-196

ανακωχή. Ο Σουλτάνος έδειξε ότι αποδέχεται την πρόταση, αλλά την ίδια ημέρα η ελληνική μεραρχία της Ηπείρου διάβηκε τον Άραχθο ποταμό και κτύπησε τους Τούρκους. Κάθε προσπάθεια για αναστολή έπαυσε και στις 2 Μαΐου ο Ετέμ πασάς πήρε εντολή να συνεχίσει το πολεμικό του έργο⁹⁶.

Στις 28 Απριλίου ο πρωθυπουργός θέλησε να μάθει αν σκοπεύουν να επιτεθούν οι Τούρκοι και ο επιτελάρχης του αρχηγείου είπε μάλλον όχι, θα εμποδιστούν από την κακοκαιρία. Στις 30 Απριλίου η κυβέρνηση γνωστοποίησε εκ νέου στον Κωνσταντίνο ότι ελπίζουν σε ανακωχή και πρότεινε να επιτεθούν για να ανακαταλάβουν την Καρδίτσα, τα Τρίκαλα και την Καλαμπάκα, επειδή εκεί δεν υπήρχε τουρκικό στράτευμα. Ο Διάδοχος ως προς αυτό ζήτησε την άποψη του διοικητή της 2^{ης} μεραρχίας συνταγματάρχου Μαυρομιχάλη. Η απάντησή του ήταν ότι το γρηγορότερο πρέπει να γίνει ανακωχή ή ειρήνη και να μην προβαίνουμε σε επικίνδυνες κινήσεις γιατί θα εξαναγκασθούμε να υποχωρήσουμε όταν φθάσουμε στη Λαμία⁹⁷.

Στη μάχη στο Δομοκό ο Διάδοχος τοποθέτησε στη δεξιά πτέρυγα όπου ήταν και το πιο δύσκολο σημείο σύμφωνα με την εκτίμηση του πρωθυπουργού και ενός υπουργού την 2^η μεραρχία που διοικούσε ο Μαστραπός γνωστός για την μειωμένη ικανότητά του. Το πρωί στις 5 Μαΐου εκδηλώθηκε η πρόθεση του εχθρού η οποία ήταν να επιτεθεί σε όλο το μέτωπο. Εμφανίστηκε στο βουνό Παπασλίκι, αλλά δεν κατάφερε το σκοπό του. Σε τοπικές συγκρούσεις που διεξήχθησαν στην περιοχή οι Έλληνες αμύνονταν. Όταν δέχθηκαν επίθεση και από τις δύο πλευρές του χωριού Κοτσελί φοβήθηκαν υποτιθέμενη κύκλωσή τους με το συνηθισμένο άτακτο τρόπο αν και η φθορές τους ήταν ασήμαντες⁹⁸.

Η υποχώρηση στο χωριό Κοτσελί είχε συνέπειες. Έμεινε αβοήθητο το τάγμα στο Κιτίκι το οποίο ανταποκρινόταν με επιτυχία εναντίον του εχθρού και αυτό όμως βρέθηκε σε θέση υποχώρησης. Το μεσημέρι ο Χασάν επιτέθηκε κατά των Ελλήνων στο Τσατμά, αλλά κάμφθηκε από την επίθεση των αντιπάλων του. Δύο ώρες αργότερα επανέλαβε σφοδρότερη επίθεση και τότε οι Έλληνες υποχώρησαν. Οι Τούρκοι κυρίεψαν τις διαβάσεις Τσατμά, Κιτίκι, Κοτσελί. Το φαινόμενο της υποχώρησης εντείνεται.

Ο Μαυρομιχάλης έβλεπε τον εχθρό να έρχεται εναντίον του, υπολόγιζε

⁹⁶ Μ. Γονζάγα, *ό. π.*, σ. 148-149.

⁹⁷ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 198-199.

⁹⁸ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 148.

ότι ήταν περισσότεροι από είκοσι χιλιάδες άνδρες. Ζητούσε βοήθεια από όλες τις εφεδρείες για ενίσχυση της πρώτης γραμμής. Όταν ξεπρόβαλλε ο στρατός του Νεσάτ ο ελληνικός στρατός έριξε την πρώτη βολή από το φρούριο του Δομοκού. Μόλις η εχθρική φάλαγγα πλησίασε το λόφο Πετρομαγούλα το ευρισκόμενο εκεί ελληνικό φυλάκιο υποχώρησε.

Ο Νεσάτ περικύκλωσε την Πετρομαγούλα και άρχισε την επίθεση. Το ελληνικό πυροβολικό παρέμενε αδρανές διότι είχε εντολή να μην κτυπήσει πριν προσεγγίσει ο εχθρός 2.600 μέτρα. Ο αρχιστράτηγος Ετέμ πασάς έδωσε εντολή οι Τούρκοι να περιφέρονται σε όλο το μέτωπο. Στη κεφαλή κάθε φάλαγγας προβάδιζαν Αλβανοί ακροβολιστές. Τα ελληνικά σώματα σταδιακά άρχισαν να υποχωρούν. Στο Αρχηγείο έφθαναν οι ειδήσεις της πανωλεθρίας.

Οι εχθρικές επιθέσεις επεκτάθηκαν από Πετρωτού μέχρι το χωριό Βελισιώτες. Στους Μύλους τέθηκαν εκτός μάχης μερικοί αξιωματικοί. Το τουρκικό πυροβολικό προκαλούσε φθορές. Ο Μαυρομιχάλης τραυματίστηκε. Αναπληρώθηκε από τον αντισυνταγματάρχη του μηχανικού Ψαροδήμο. Οι φθορές του ελληνικού πυροβολικού ήταν μεγάλες. Τρία πυροβόλα καταστράφηκαν και τρία άλλα υπέστησαν ζημιές. Η τρίτη πυροβολαρχία δεν μπορούσε να εντοπίσει το εχθρικό πεζικό. Δεχόταν επίθεση χωρίς να επιτίθεται, ώσπου δέχθηκε εντολή να υποχωρήσει. Έμεινε η δεύτερη πυροβολαρχία η οποία πολεμούσε κατά έξι εχθρικών. Και αυτή έλαβε εντολή να υποχωρήσει⁹⁹.

Ο Κωνσταντίνος σε επικοινωνία του με την κυβέρνηση υποστήριξε ότι έπρεπε να υποχωρήσουν από το Δομοκό και διέταξε το Σμολένσκη με την ταξιαρχία του να καταλάβουν περάσματα της Σούρπης, Γκούρας, Λογγίτσι, Σάββα Βρύση και ο Ίδιος θα κατευθυνόταν προς Δερβέν Φούρκαν, Καρυάν και Γιαντισούν, έτσι όλος ο στρατός της Θεσσαλίας να προστατεύσει την Όθρυ. Το ίδιο βράδυ άρχισε η υποχώρηση με το συνηθισμένο άτακτο τρόπο προς Δερβέν Φούρκα. Έγινε στις 6 Μαΐου. Ο εχθρός δε βρήκε αξιόλογη αντίσταση με συνέπεια να επέλθει πανικός στα ελληνικά σώματα και να τραπούν προς τη Λαμία.

Εκτός από τη Θεσσαλία διεξάγονταν πολεμικές επιχειρήσεις και στην Ήπειρο¹⁰⁰. Ο αρχηγός του στρατού εκεί περιγράφει την άθλια οργάνωση που

⁹⁹ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 148-151.

¹⁰⁰ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 148.

επικρατούσε. Οι επιστρατευμένοι συγκεντρώθηκαν στην Άρτα. Εκεί δεν υπήρχε στοιχειώδης πρόβλεψη για ιματισμό, υπόδηση και τρόφιμα. Ο τουρκικός στρατός αριθμούσε περίπου 40.000 άνδρες και ο ελληνικός λιγότερο από το μισό του τουρκικού¹⁰¹.

Το σχέδιο δράσεως του Αρχηγείου Ηπείρου αν ξεσπούσε πόλεμος με την Τουρκία προέβλεπε επίθεση σε δύο σημεία Πλάκας – Άρτας και Πέντε Πηγάδια. Τη διοίκηση ανέλαβε ο συνταγματάρχης πυροβολικού Θρασύβουλος Μάνος. Πριν την έλευση του Μάνου όμως ο αντισυνταγματάρχης Νοταράς Διονύσιος με δική του πρωτοβουλία κατάστρωσε σχέδιο εξορμήσεων σε περίπτωση εναντίων των επίθεση. Ο Άραχθος ποταμός τότε ήταν η συνοριακή γραμμή¹⁰².

Στην Ήπειρο εκτυλίχθηκε ασυμφωνία μεταξύ επιτελαρχών, όπως είχε συμβεί και στο Θεσσαλικό μέτωπο. Η συνεννόηση μεταξύ Μάνου και Νοταρά ήταν ανύπαρκτη. Ως λύση φάνηκε η αντικατάσταση του επιτελάρχη, αλλά ο χρόνος δεν το επέτρεπε γιατί ο πόλεμος είχε αρχίσει. Η έναρξη των εχθροπραξιών έγινε στις 6 Απριλίου. Η εντολή από το υπουργείο στρατιωτικών ήταν να κρατούν άμυνα. Η στρατοπέδευση των Ελλήνων ήταν στην Άρτα. Στις 8 του προαναφερθέντος μηνός οι Τούρκοι υποχρεώθηκαν σε υποχώρηση, οι Έλληνες πέρασαν τον Άραχθο χωρίς να συνεχίσουν την καταδίωξη.

Τα χωριά Παχυκάλαμο, Νεοχώρι και Τσαπραλί πέρασαν υπό την κυριαρχία των Ελλήνων, αλλά το δυσνόητο διαταγής έθεσε ζήτημα αν θα έπρεπε να τα διατηρήσουν. Κατά τις επόμενες ημέρες ο εχθρός δεν φαινόταν διότι υποχώρησε. Η τοποθεσία μέχρι τον ποταμό Λούρο αφέθηκε από τους Τούρκους. Τα κενωθέντα χωριά καταλήφθηκαν από τους Έλληνες. Ο Goltz ως δικαιολογία για την υποχωρητική στάση των Τούρκων προβάλλει την ανεπάρκεια τροφίμων και πυρομαχικών εκ των οποίων υπέφεραν και οι Τούρκοι. Στις 10 Απριλίου τα ελληνικά σώματα απειλούσαν προς κατάληψη τη γέφυρα του Λούρου. Οι Έλληνες έδειχναν να βαδίζουν προς τα Γιάννενα χωρίς να έχουν κυριεύσει τη Πρέβεζα που βρισκόταν προς νότο.

Σημαντική μάχη δόθηκε στα Πέντε Πηγάδια 11 Απριλίου¹⁰³. Εκεί οι Έλληνες καταδιώχθηκαν μέχρι τους Κουμουτζάδες και οι Τούρκοι εισήλθαν

¹⁰¹ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 152.

¹⁰² Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 237.

¹⁰³ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 255.

νικητές στον Καρβασαρά. Σε περίπτωση καταλήψεως των Κουμουτζάδων ίσως κινδύνευε ολόκληρο το στράτευμα, αφού είχε εισχωρήσει σε μεγάλο τμήμα εχθρικού εδάφους. Στις 13 Απριλίου οι Τούρκοι είχαν υπό την κατοχή τους τα Πέντε Πηγάδια και απειλούσαν το Κεράσοβο. Οι Έλληνες στις παρούσες δυσκολίες δεν πρόταξαν την υποχώρηση.

Ο μέραρχος Οσμάν πασάς ύστερα από την κατάληψη των Πέντε Πηγαδιών έμεινε αδρανής, Αυτό ενόχλησε την Πύλη. Στις 17 Απριλίου επιτέθηκε με σφοδρότητα κατά την Ελλήνων και τους ανάγκασε να οπισθοχωρήσουν στους Κουμιζάδες. Την επόμενη ημέρα η ταξιαρχία του Μπότσαρη υπέστη πανωλεθρία. Οι Έλληνες κυριεύτηκαν από το φόβο μήπως οι Τούρκοι τους επιτεθούν από τη Θεσσαλία. Η αξιοπρέπεια της διοικήσεως είχε προσβληθεί και ο Νοταράς υπέβαλε την παραίτησή του¹⁰⁴.

Εννέα προς δέκα Απριλίου οι μωαμεθανοί κάτοικοι έφυγαν από τη Φιλιπιάδα εγκαταλείποντας τις κατοικίες τους οι οποίες λεηλατήθηκαν από χριστιανούς και αντάρτες. Όταν έφθασε ο ελληνικός στρατός εκεί προστάτεψε τις περιουσίες τους από τις λεηλασίες¹⁰⁵. Στις 20 Απριλίου μεγάλη τουρκική αριθμητική δύναμη κατευθυνόταν από τα Πέντε Πηγάδια προς τη Στρεβίνα και τη Φιλιπιάδα. Ο Μπότσαρης διατάχθη να προστατέψει τις στρατιωτικές μονάδες, αλλά αντέδρασε και αντί αυτού προξένησε φασαρίες. Ο στρατός που είχε περάσει στην αντίπερα όχθη του Άραχθου κινδύνευε από έλλειψη βοήθειας ή από ασυνεννοησία. Η αποτυχία στο χωριό Μπρένιστα και η ήττα του τάγματος Παπαγιαννόπουλου διεύρυνε τις αλληλοκατηγορίες στοχοποιώντας πάντοτε το Μπότσαρη γι' αυτό ζητήθηκε η αντικατάστασή του όπως και του Νοταρά¹⁰⁶.

Η διοίκηση της ταξιαρχίας πέρασε στο συνταγματάρχη Μπαϊρακτάρη αλλά παρατηρήθηκαν λιποταξίες. Επιπλέον επικράτησε η ιδεολογική γραμμή να μην τηρούνται διαταγές εκπορευόμενες από το Αρχηγείο. Ο προσφάτως τοποθετηθείς συνταγματάρχης προέβη σε μάχη χρονικά ακατάλληλη. Η προσφορά του τώρα ήταν ανώφελη παρόλο που στο παρελθόν είχε δείξει ηρωικές ικανότητες.

Στις 2 Μαΐου οι Έλληνες είχαν πετύχει νίκες που τους είχαν επιφέρει εδαφικά κέρδη, αυτό όμως χάθηκε. Στη μάχη του Γριμπόβου 1-3

¹⁰⁴ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 153-154.

¹⁰⁵ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 249.

¹⁰⁶ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό. π.*, σ. 154.

Μαΐου ευρέθησαν σε πολύ δύσκολη κατάσταση και κρίθηκε φρόνιμο να υποχωρήσουν. Ήταν η τελευταία μάχη πριν από την ανακωχή. Σ' αυτή σκοτώθηκε ο ταγματάρχης Παπαγιαννόπουλος ο οποίος είχε μείνει αβοήθητος στη Μπρένιστα και υποχώρησε σε άσχημη κατάσταση. Οι Τούρκοι τέλος απαίτησαν την απομάκρυνση των ελληνικών στρατευμάτων από τα εδάφη τους.

Το μέτωπο της Ηπείρου μαχόταν ένα μήνα. Από την αρχή του αγώνα διεξήγαγε μάχες επιθετικές, έφερε εις πέρας νίκες αναγκάζοντας τους Τούρκους να υποχωρήσουν. Ως βοήθεια χρησιμοποιήθηκε πρώτα το υψηλό ηθικό του στρατού. Οι επιτυχίες δεν έφεραν βέβαια το αναμενόμενο αποτέλεσμα, όπου στο τέλος του αγώνα έγειραν προς το μέρος των εχθρών.

Το ελληνικό ναυτικό δε συμμετείχε στον πόλεμο του 1897. Τα τρία θωρηκτά αγορασμένα από τον Τρικούπη δεν είχαν ναυτικούς πολεμιστές, στηρίζονταν σε εθελοντές. Αυτή ήταν η γνώμη του αρχηγού του ναυτικού Γ. Σαχτούρη και του υπουργού των ναυτικών Νικολάου Λεβίδη. Σ' όλη τη δυσκολία η ευκολία ήλθε από τον τουρκικό στόλο ο οποίος δεν παρουσιάστηκε στις ελληνικές θάλασσες¹⁰⁷.

4.4. Η προηγηθείσα ανακωχή και οι όροι της ειρήνης

Από τους Έλληνες είχε ζητηθεί ανακωχή μετά από την ήττα τους στο Δομοκό. Τότε είχε διαμεσολαβήσει προσωπικά ο τσάρος και ο σουλτάνος είχε αποδεκτή τη διαμεσολάβησή του. Στις 6 Μαΐου στην Ήπειρο οι Τούρκοι ζήτησαν από τους Έλληνες να εγκαταλείψουν το τουρκικό έδαφος και υπογράφηκε το πρωτόκολλο στη γέφυρα του Άραχθου. Στη συνέχεια πρωτόκολλο υπογράφηκε και για το θεσσαλικό μέτωπο στο χωριό Ταράτσα βόρεια της Λαμίας. Οι αντίπαλοι του πολέμου συμφώνησαν και για την ουδέτερη ζώνη. Αν η ανακωχή δεν τηρείτο υπήρχε φόβος να κινδυνεύσει η Αθήνα. Οι ξένες Δυνάμεις υποψιάζονταν μήπως ο ελληνικός λαός ταπεινωμένος ερευνήσει τα αίτια της ήττας και ανακαλύψει τους υπαίτιους.

Η ανακωχή έγινε εκβιαστικό μέσο από την Τουρκία. Η ισχύς της εκτεινόταν μέχρι την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης. Ο σουλτάνος ήθελε να επωφεληθεί από τη νίκη του στρατού¹⁰⁸. Μετά την ανακωχή της 22 Μαΐου

¹⁰⁷ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 154-157.

¹⁰⁸ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 157-158.

τέθηκαν τα σχέδια για ειρήνη. Η Τουρκία ζήτησε να πάρει το γεωγραφικό διαμέρισμα της Θεσσαλίας και στράφηκε προς τη Γερμανία και τον Τσάρο. Η Ελλάδα δεν το δέχθηκε αυτό.

Στις 6 Σεπτεμβρίου υπογράφηκε η προκαταρκτική ειρήνη. Οι Έλληνες ζήτησαν από τις Μ. Δυνάμεις να επέμβουν για τη σύνθεσή της. Για τους όρους που θα περιλάμβανε δε ρωτήθηκαν, ούτε πήραν μέρος στη συζήτηση. Πρώτο της θέμα ήταν η τακτοποίηση των συνόρων. Δέχθηκαν μικρή αλλαγή σε κορυφογραμμές και ακατοίκητες περιοχές. Κατοικημένο έμεινε μόνο το χωριό Κουτσούφλιανης στα νέα σύνορα¹⁰⁹. Άλλο θέμα ήταν η απαιτούμενη αποζημίωση από τους Τούρκους ποσού τεσσάρων εκατομμυρίων τουρκικών λιρών η επιβολή Διεθνούς Οικονομικού ελέγχου οι διομολογήσεις και η απόσυρση του τουρκικού στρατού από τη Θεσσαλία.

Ο Γεώργιος Α΄ βεβαίωνε ότι θα εγκατάλειπε το θρόνο αν εφαρμόζονταν ταπεινωτικοί όροι. Οι Έλληνες δεν παρέλειψαν να επισημάνουν στις Μ. Δυνάμεις να συνεχιστούν οι σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας όπως προ του πολέμου καταστάσεως. Δηλαδή οι εμπορικές σχέσεις να διέπονται από ελευθερία, ώστε οι Έλληνες ανεμπόδιστα να εισέρχονται στην Τουρκία. Ο εμπορικός στόλος των δύο κρατών να κινείται ελεύθερα. Να ακολουθήσει επαναπατρισμός των προσφύγων της Θεσσαλίας και να δοθεί γενική αμνηστία στους χριστιανούς και Οθωμανούς υπηκόους οι οποίοι εξ' αιτίας του πολέμου κατέφυγαν στην Ελλάδα. Το κείμενο της ειρήνης παραδόθηκε στο Σουλτάνο και στην Ελληνική Κυβέρνηση¹¹⁰.

Συνέχεια της προκαταρκτικής ειρήνης ήταν η οριστική ειρήνη. Η Ελλάδα εκπροσωπήθηκε στην Κωνσταντινούπολη για την υπογραφή αυτής της συνθήκης από το Νικόλαο Μαυροκορδάτο και το Διονύσιο Στεφάνου. Η συνεδρίαση άρχισε στις 20 Οκτωβρίου. Οι Τούρκοι παρουσίασαν ένα νέο σχέδιο αποτελούμενο από δεκαοκτώ άρθρα. Ήταν φτιαγμένο σύμφωνα με τα μέτρα των απαιτήσεών τους. Ήθελαν υποχρεωτικές αλλαγές στα σύνορα, άλλη απαίτηση δήλωνε ότι λόγω των συνθηκών πολέμου η παράδοση καταζητούμενων και εγκληματιών είχε ακυρωθεί καθώς και διαφορετική συμφωνία για την κατάπνιξη του θαλάσσιου λαθρεμπορίου.

¹⁰⁹ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 301-302.

¹¹⁰ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 301-302.

Η ελληνική αντιπροσωπεία δε δέχτηκε τις προτάσεις του νέου τουρκικού σχεδίου. Η άρνηση της αποδοχής του ανέβαλε τις συνεδριάσεις. Τότε ως βοήθεια χρησιμοποιήθηκαν οι πρεσβευτές των Μ. Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη¹¹¹. Με τις παρεμβάσεις των τελευταίων στις 22 Νοεμβρίου 1897 υπογράφηκε η οριστική ειρήνη¹¹². Αμέσως μετά την υπογραφή άρχισε η εφαρμογή της.

Δύο ημέρες μετά την επικύρωση της συνθήκης ειρήνης στις 6 Δεκεμβρίου από το Σουλτάνο και την Ελληνική Κυβέρνηση ορίστηκαν νέοι πρεσβευτές στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη. Στην μεν πρώτη ανέλαβε καθήκοντα ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος στη δε δεύτερη ο Ραφαάτ μπέης.

Την Άνοιξη του 1898 διεθνής στρατιωτική επιτροπή μαζί με Έλληνες και Τούρκους αξιωματικούς σταθεροποίησαν την ολοκλήρωση των ελληνοτουρκικών συνόρων. Τα βασικότερα θέματα που απασχολούσαν τα αντίπαλα μέρη ήταν για την Ελλάδα η πλήρης απομάκρυνση των τουρκικών στρατευμάτων από τη Θεσσαλία, και για την Τουρκία η άμεση καταβολή της πολεμικής αποζημίωσης. Αρχές Μαΐου 1898 ξεκίνησε η εκκένωση της Θεσσαλίας από το τουρκικό στράτευμα και υποχρεούται να ολοκληρωθεί σε διάστημα ενός μηνός. Ταυτόχρονα η Ελλάδα πρέπει να καταβάλλει την πρώτη δόση της αποζημίωσης.

Στις 15 Μαΐου 1898 η Τουρκία εισέπραξε την πρώτη δόση του ενός εκατομμυρίου τουρκικών λιρών. Η δεύτερη δόση εισπράχθηκε στις 6 Ιουνίου όταν κανένας τούρκος στρατιώτης δεν πατούσε το ελληνικό έδαφος. Στις 10 Ιουνίου δόθηκε η Τρίτη δόση και στις 10 Ιουλίου 1898 εξοφλήθη η τελευταία.

Η Ελλάδα για να ανταποκριθεί στη δύσκολη οικονομική κατάσταση που βρισκόταν λόγω πληρωμής χρέους προς την Τουρκία δανειοδοτήθηκε 120.000.000 γαλλικά φράγκα, υπογράφοντας γι' αυτό η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία. Στην Αθήνα εγκαταστάθηκε αμέσως επιτροπή διεθνούς οικονομικού ελέγχου για την επιτήρηση των εργασιών¹¹³.

¹¹¹ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 300-304.

¹¹² Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 373.

¹¹³ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 304-305.

4.5. Οι συνέπειες του πολέμου

Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος ξεκίνησε στις 6 Απριλίου 1897 και τελείωσε στις 7 Μαΐου. Η ειρήνη επισφράγιση αυτού του πολέμου υπογράφηκε στις 22 Νοεμβρίου του ίδιου έτους. Ο προαναφερόμενος πόλεμος χαρακτηρίστηκε ως ατυχής και ταπεινωτικός. Το αλγεινό μέτρο που πάρθηκε για την Ελλάδα ήταν ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (Δ.Ο.Ε.) μία συμφωνία που υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 6 Σεπτεμβρίου 1897. Οι Μ. Δυνάμεις που εισηγήθηκαν δήθεν τη δικαιοσύνη μετά τη λήξη του πολέμου πρόνοιησαν να εντάξουν απολαβή κέρδους και για τις ίδιες. Εισέπρατταν μεγάλους τόκους, και οι ξένοι ομολογιούχοι εισέπρατταν και αυτοί τα ληστρικά τους κέρδη.

Τον Οκτώβριο του 1897 η ελληνική Βουλή συγκρότησε ανακριτικές επιτροπές για να αποκαλύψουν τους ενόχους και να τους απομακρύνουν από τις θέσεις τους. Οι επιτροπές δεν κατέληξαν πουθενά γιατί ο αριθμός των υπευθύνων ήταν μεγάλος. Οι θέσεις που κατείχαν δεν προσβάλλονταν εύκολα. Η ανώτατη διοίκηση (Διάδοχος) ήταν ανέγγιχτη. Κάποιοι αξιωματικοί που απομακρύνθηκαν ως λιποτάκτες επέστρεψαν στις θέσεις τους.

Η αγανάκτηση του λαού στρεφόταν κατά του Γεωργίου Α΄ και του Διαδόχου. Στις 14 Φεβρουαρίου 1898 ενώ επέστρεφε ο Γεώργιος με την κόρη του Μαρία από το Παλαιό Φάληρο πλησίον στη θέση Ανάλατος καλούμενη σήμερα Άγιος Σώστης τον πυροβόλησαν, τραυμάτισαν το συνοδό του και ένα άλογο. Ονομάζονταν ο ένας Ιωάννης Γεωργίου ή Κυριακός και ο άλλος Γεώργιος Χ. Καρδίτσης ο πρώτος καταγόταν από τη Μακεδονία και ο δεύτερος από την Αθήνα. Και οι δύο Του επέρριπταν ευθύνες για την ήττα. Για την ενέργειά τους αυτή καταδικάστηκαν σε θάνατο στις 7 Απριλίου και εκτελέστηκαν στο Ναυπλίο.

Ο πόλεμος άφησε πίσω του υλικές ζημιές, καταπονημένη οικονομία και δεν απελευθερώθηκε καμία περιοχή κατοικούμενη από ελληνικό πληθυσμό. Η πολιτική ζωή της χώρας επανήλθε στους ρυθμούς πριν τον πόλεμο. Το 1899 έγιναν εκλογές και έδωσαν το προβάδισμα στο Γ. Θεοτόκη. Οι κυβερνήσεις αναδιοργανώνουν την Ελλάδα και την προετοιμάζουν για άλλο πόλεμο που τότε θα διπλασιάσει σχεδόν την έκτασή της.

Ε' Κεφάλαιο

Η Ελλάδα μια χώρα των Βαλκανίων

5.1. Η Μακεδονία απειλείται από τους Βουλγάρους

Πριν από τον πόλεμο του 1897 στη Μακεδονία δραστηριοποιούνταν εσκεμμένες μυστικές οργανώσεις. Οι Βούλγαροι είχαν ιδρύσει τα κομιτάτα και τα παρουσίαζαν ως όργανα διαμαρτυρίας κατά των Τούρκων. Ο σκοπός τους όμως ήταν άλλος. Με αυτά στόχευαν το ελληνικό στοιχείο της Μακεδονίας και αργότερα αποδείχθηκαν επικίνδυνα. Ονομάζονταν κομιτάτα των Σαντραλιστών και της Εσωτερικής οργανώσεως.

Ήταν άρτια οργανωμένα. Την ανώτατη διοίκησή των είχαν πάντοτε πολιτικοί και διανοούμενοι. Διέθεταν αστυνομία, δικαιοσύνη, εκτελεστικό σώμα, ταχυδρομείο, ταμείο και ότι άλλο ήταν απαραίτητο για την επιτυχία της δράσεώς τους. Ήθελαν να επιτύχουν την πλήρη πολιτική αυτονομία της Μακεδονίας. Στο πρώτο άρθρο του καταστατικού της Οργανώσεως όριζαν ότι όποιος κάτοικος της Ευρωπαϊκής Τουρκίας ήθελε, μπορούσε να γίνει μέλος, αφού δεν υπήρχε διάκριση γένους, εθνικότητας, θρησκείας και πεποιθήσεως.

Το 1895 ίδρυσαν και Μακεδονοαδριανουπολιτικό κομιτάτο για να εξαπλωθούν και στη Θράκη. Την ίδια μέθοδο χρησιμοποίησαν και στην Ανατολική Ρωμυλία. Μέχρι το 1903 δραστηριοποιούνταν προπαρασκευαστικά. Μετά από αυτό το έτος άρχισε ο Μακεδονικός αγώνας. Κινούνταν με μυστικότητα, ίδρυσαν σχολεία και εξαπέλυαν προπαγάνδα. Στην Ευρώπη είχαν δικτυωθεί έντυπα, ώστε οι ειδήσεις να φθάνουν εκεί, όπως τις υπαγόρευε το συμφέρον της Βουλγαρίας. Ακόμη και στα Προξενεία των δυτικών Δυνάμεων έστελναν υπομνήματα για να μεροληπτούν οι κυβερνήσεις υπέρ αυτών¹¹⁴.

Στις 27 Φεβρουαρίου 1870 ιδρύθηκε η Βουλγαρική Εξαρχία. Ως δικαιολογία για την ίδρυσή της χρησιμοποίησε τη δήθεν κακοδιοίκηση από τους Έλληνες επισκόπους. Ο πραγματικός λόγος όμως της σύστασής της ήταν ο βουλγαρικός εθνισμός και η πολιτική της Ρωσίας υπέρ του πανσλαβισμού. Οι πανσλαβιστές ήθελαν να ενώσουν όλους τους Σλάβους της Βαλκανικής και μετά τη διαφαινόμενη κατάρρευση της Τουρκίας να ευρίσκονται υπό την

¹¹⁴ Χ. Θ. Τραπεζούντιος, *ό. π.*, σ. 197-199, 130-131.

κηδεμονία της Ρωσίας¹¹⁵.

Όταν δραστηριοποιόταν η Εξαρχία, η Βουλγαρία ήταν υπό τουρκική κατοχή και η μοναδική ελευθερία ήταν η θρησκευτική. Χρησιμοποιούσαν λοιπόν αυτό τον πνευματικό χώρο για να παράγουν ιδέες και οργανώσεις εκτός θρησκευτικού περιεχομένου. Η Ρωσία δε μπορούσε να εφαρμόσει το σχέδιό της γιατί η βουλγαρική εκκλησία εξαρτιόταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και επινόησε την αυτονομία της βουλγαρικής εκκλησίας. Οι Βούλγαροι εξυπηρετούσαν τη ρωσική πολιτική για διευκόλυνση δικών τους συμφερόντων.

Η Εξαρχία διοικείτο από τον έξαρχο ο οποίος έδρευε στην Κωνσταντινούπολη¹¹⁶. Σε μικρό χρονικό διάστημα η Εξαρχία επεκτάθηκε σε όλη τη Μακεδονία. Μέχρι το 1900 είχε ιδρύσει έξι επισκοπές και είκοσι έξη ελληνικές μητροπόλεις. Ιδρύει σχολεία όπου διδάσκουν Βούλγαροι δάσκαλοι. Όσοι αισθάνονται ότι είναι Σλάβοι καταφεύγουν στην προστασία της. Αντιθέτως αυτοί που αισθάνονται Έλληνες παραμένουν στο Πατριαρχείο.

Αρχικώς εξαπλώνονταν ειρηνικά, αργότερα όμως χρησιμοποίησαν τη βία. Ακολούθησαν διωγμοί και φόνοι των ελλήνων δασκάλων. Οι Έλληνες χρησιμοποίησαν ως άμυνα τα ιστορικά τους επιχειρήματα. Η επιμονή των Βουλγάρων διαπιστώνεται με την αμείωτη ένταση ίδρυσης σχολείων και εκκλησιών. Οι Έλληνες είχαν ιδρύσει και αυτοί πολυάριθμα σχολεία.

Το 1900 στη Μακεδονία λειτουργούσαν χίλια σχολεία, τα βουλγαρικά δεν ξεπερνούσαν τα 590. Στα ελληνικά σχολεία πλήρωναν για τη φοίτηση, ενώ στα βουλγαρικά δεν πλήρωναν. Αυτό φαίνεται δε στάθηκε εμπόδιο για την ελληνική εκπαίδευση. Γεωγραφικά κατανεμημένα τα σχολεία ήταν περισσότερα βουλγαρικά προς τα βόρεια της Μακεδονίας και περισσότερα ελληνικά προς τα νότια. Σημαντικότερες περιοχές ήταν το Μοναστήρι το Κόσσοβο και η Θεσσαλονίκη.

Ο αγώνας των Βουλγάρων να πείσουν τον πληθυσμό της Μακεδονίας ότι η εθνική τους ταυτότητα είναι η βουλγαρική δεν καρποφόρησε. Το 1893 ιδρύθηκε Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (Ε.Μ.Ε.Ο.) Διακήρυττε την αρχή η Μακεδονία για τους Μακεδόνες. Σκοπό της πρόβαλε

¹¹⁵ Χ. Θ. Τραπεζούντιος, *ό. π.*, σ. 131-133.

¹¹⁶ Χ. Θ. Τραπεζούντιος, *ό. π.*, σ. 131-133, 144.

την απελευθέρωση από τους Τούρκους¹¹⁷.

Οι αυτονομιστικές διαθέσεις της (Ε.Μ.Ε.Ο.) αμφισβητήθηκαν από την Ανώτατη Μακεδονική Επιτροπή η οποία ήθελε την υπαγωγή της Μακεδονίας στη Βουλγαρία. Οι Έλληνες τότε ξεσηκώθηκαν κατά των Βουλγάρων έχοντας την υποστήριξη των εκκλησιαστικών αρχών και ιδίως του Γερμανού Καραβαγγέλη μητροπολίτη Καστοριάς και των Ελλήνων προξένων στα αμφισβητούμενα εδάφη¹¹⁸.

Μετά το 1897 στη Μακεδονία έφθαναν όλο και περισσότερες μακεδονικές αποστολές. Τα σώματα αυτά από τους Τούρκους καλούνταν κομιτατζήδες. Το 1902 οι Τούρκοι και οι Δυνάμεις ανέμεναν εξέγερση στη Μακεδονία. Ως ένδειξη ήταν οι δολοφονίες δασκάλων, ιερέων και προκρίτων. Οι βιαιότητες κυρίως συνέβαιναν στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία.

Το 1902 όταν έγινε συνέδριο στη Σόφια από τις μακεδονικές οργανώσεις, Αυτές πρότειναν την αυτονομία της Μακεδονίας. Οι περιοχές Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης και Σκοπίων ήθελαν να συνθέσουν ένα βιλαέτι. Άφηνε απ' έξω αρκετές περιοχές για να μην προκαλέσουν του Σέρβους. Για τη νεοϊδρυθείσα μακεδονική επαρχία θα διοριζόταν διοικητής από το Σουλτάνο ένας Σλαβοβούλγαρος. Επίσημη γλώσσα της επαρχίας αυτής θα ήταν η βουλγαρική και η τούρκικη.

Διπλωματική ενέργεια των Βουλγάρων ήταν η απαίτηση από τις Δυνάμεις να τεθεί σε εφαρμογή ένα τέτοιο πρόγραμμα, επίσης θεωρούσαν την Τουρκία υπεύθυνη για κακοδιοίκηση και η Τουρκία θεωρούσε το αντίθετο. Η Ελλάδα βλέποντας τις αλληλοτοξευόμενες κατηγορίες ανάμεσα σε Τουρκία και Βουλγαρία προσπάθησε να καλυτερεύσει τις επαφές της με την Τουρκία.

Μετά από τη δημιουργία κομιτάτων στη Βουλγαρία και τη δράση συμμοριών βορειοανατολικά της Μακεδονίας η Εθνική Εταιρεία έφτιαξε αντάρτικες ομάδες εκεί, από καπετάνιους και αρματολούς που είχαν καταφύγει από τη Θεσσαλία. Μετά το 1897 κυριαρχούσε η εθνική ταπείνωση και το συναίσθημα φόβου στην Ελλάδα. Η Εθνική Εταιρεία επιφορτίστηκε μέρος ευθύνης για τον αποτυχημένο πόλεμο. Η ευθύνη αυτή την έφθειρε και το 1900 διαλύθηκε. Αργότερα μέλη της Εθν. Εταιρείας ο Π. Μελάς, ο Τσόντος, ο

¹¹⁷ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 222-223.

¹¹⁸ R. Glogg, *Σύντομη ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα 1992, σ. 143-144.

Μαζαράκης, ο Κατεχάκης, ο Κακαβός κ.α θα γίνουν οργανωτές και αρχηγοί σωμάτων στο Μακεδονικό αγώνα. Μετά από το 1897 μέχρι το 1904 καμία κινητοποίηση δε γίνεται από την Ελλάδα για τη Μακεδονία, μόνο μερικοί αυτόχθονες οπλαρχηγοί δραστηριοποιούνται.

Το 1900 διατελούσε πατριάρχης στην Κωνσταντινούπολη μία επιφανής προσωπικότητα Ο Ιωακείμ Γ'. Επί της θητείας του τοποθετήθηκαν στη Μακεδονία μορφωμένοι και αξιόλογοι ιεράρχες, μεταξύ αυτών ήταν και ο Γερμανός Καραβαγγέλης στην Καστοριά. Ο ελληνισμός της Μακεδονίας δεν είχε άλλη υποστήριξη από την αυτοάμυνά του¹¹⁹.

Πολλά χωριά μένουν πιστά στο πατριαρχείο, αδιαφορώντας για την καταπίεση που τους εξασκούσε η Εξαρχία. Άλλα πάλι περίμεναν να τους δοθεί η κατάλληλη ευκαιρία για να επιστρέψουν στο πατριαρχείο. Οι πόλεις ήταν πιο ασφαλείς, η ύπαιθρος ήταν περισσότερο ευάλωτη στις συμμορίες. Οι δολοφονίες ιερέων, δασκάλων και προκρίτων στα χωριά που κατοικούνταν από Έλληνες ήταν καθημερινό φαινόμενο. Η Εσωτερική Οργάνωση δεν είχε σκοπό να αλλάξει τακτική.

Οι Έλληνες αποφάσισαν να αναλάβουν δράση. Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία και ο Σύλλογος προς Διάδοσιν Ελληνικών Γραμμάτων είχαν την επιμέλεια της εκπαίδευσης. Εκτός του ελληνικού χώρου δραστηριοποιούνται σύλλογοι, εκδίδουν περιοδικά και προσπαθούν να διαφωτίσουν την κοινή γνώμη για το τι συμβαίνει στη Μακεδονία. Όλα τα παραπάνω δεν επαρκούσαν, ώσπου το 1903 ανέλαβε το ίδιο το κράτος δράση.

Το 1900 ο πατριάρχης επέλεξε για μητροπολίτη Καστοριάς το Γερμανό Καραβαγγέλη ο οποίος ήταν έξοχη προσωπικότητα πλαισιωμένος από πολλές ικανότητες. Δέχτηκε την παρότρυνση του πρεσβευτή Νικ. Μαυροκορδάτου για να καταπιαστεί με ένα δύσκολο έργο. Στην Καστοριά η κατάσταση ήταν οικτρή. Δάσκαλοι και ιερείς αρνούσαν να επιτελέσουν το έργο τους από το φόβο ότι θα φονευθούν. Ο Καραβαγγέλης επεδίωξε τη συνάντηση του προξένου Κ. Πεζά στο Μοναστήρι και του ανέφερε τη συμβαίνει στη Δ. Μακεδονία. Ζήτησε αποστολή ενόπλων δυνάμεων από την Ελλάδα, αλλά δεν του δόθηκε ούτε απάντηση. Τότε ο ιεράρχης μόνος

¹¹⁹ R. Glogg, *ό. π.*, σ. 143-144.

του ξεκίνησε τη στρατολόγηση ντόπιων¹²⁰.

Ανέπτυξε επιδέξιους τρόπους πληροφόρησης για τις κινήσεις των συμμοριών. Έμπιστοι άνθρωποι προς αυτόν είχαν διεισδύσει ακόμη και στην Εσωτερική Οργάνωση και τον πληροφορούσαν για τις δραστηριότητες των αντιπάλων. Με τις περιπολίες του σε χωριά της Καστοριάς τα ανάγκασε να γυρίσουν στο πατριαρχείο. Με παραπλανητικό τρόπο προσέγγιζε τους Τούρκους για να αποκομίσει οφέλη για το σκοπό του. Η ελληνική κυβέρνηση ήταν επιφυλακτική απέναντί του γιατί δεν ήταν βέβαιη για τους σκοπούς του. Ο ίδιος προτίμησε συνεργασία περισσότερο με τον Ίων Δραγούμη και τον Παύλο Μελά.

Το 1902 και το 1903 η βουλγαρική προπαγάνδα είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της. Το 1904 η κυβέρνηση Θεοτόκη δειλά άρχισε να παίρνει μέτρα. Επικρατούσε η άποψη ότι κινδύνευε ο ελληνισμός της Μακεδονίας, αλλά ένας ένοπλος αγώνας μπορούσε να οδηγήσει σε αντιπαράθεση πάλι την Ελλάδα με την Τουρκία. Ο Θεοτόκης κατέληξε στην απόφαση να αντικατασταθούν οι υπάρχοντες πρόξενοι με άλλους δραστήριους για να βρεθεί λύση για τη Μακεδονία¹²¹.

Εκτός από το παραπάνω μέτρο στάλθηκε μία επιτροπή τεσσάρων αξιωματικών για να εξετάσουν με ποιους τρόπους θα οργανωθούν και αν οι τοπικοί παράγοντες βοηθούσαν την επαναστατική επιχείρηση. Στις 16 Φεβρουαρίου αναχώρησαν ο Παπούλας και ο Κολοκοτρώνης, στις 24 ο Παύλος και ο επικεφαλής της επιτροπής Κοντούλης θα έφθανε αργότερα στα σύνορα. Όλοι είχαν διαφορετικό όνομα στο διαβατήριο.

Για την τετραμελή επιτροπή είχαν πληροφορηθεί οι Τούρκοι και στην Αθήνα επικρατούσε ανησυχία για το Μελά. Του εστάλη τηλεγράφημα να επιστρέψει από τη Μακεδονία. Όταν επέστρεψε ρωτήθηκε για την αποστολή και τη συμπεραίνει γι' αυτή και του υποσχέθηκαν ότι θα τον ξαναστείλουν με οπλισμό¹²².

Τον Ιούνιο του 1904 η κυβέρνηση ήθελε να σταλούν στη Μακεδονία σώματα οργανωμένα στην Ελλάδα, είχε όμως και κάθε επιφύλαξη για την αντίδραση της Τουρκίας. Νόμιζε πως ήταν καλύτερα να αφήσει κάθε

¹²⁰ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 234-235.

¹²¹ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 236, 238.

¹²² Ν. Μελά, *Παύλος Μελάς*, Αθήνα 1963, σ. 190-191, 266-267, 268.

πρωτοβουλία σε οργανώσεις και ιδιώτες. Ο Μελάς όταν έκανε μια περιοδεία στην Κοζάνη αποφάσισε πως όλοι οι νέοι αξιωματικοί πρέπει να εισχωρήσουν σε σώματα και να πάνε στη Μακεδονία. Τον Αύγουστο 1904 ο Π. Μελάς ανακηρύχθηκε από το Μακεδονικό Κομιτάτο της Αθήνας ως γενικός αρχηγός των σωμάτων που δραστηριοποιούνταν στο Μοναστήρι Καστοριάς¹²³.

Στις 2 Οκτωβρίου 1904 έγραψε ένα γράμμα στη γυναίκα του, όπου τις έλεγε ότι στην περιοχή έγινε ο τρόμος των Βουλγάρων. Όσοι είναι ένοχοι τον φοβούνται. Αν είχε στη διάθεσή του 3 ή 4 σώματα ακόμη τα πράγματα θα ήταν καλύτερα. Πρόσθετε ότι δε μπορούσε να κάνει κάτι παραπάνω, γιατί τον δυσκόλευε ο χειμώνας και η απροθυμία των κατοίκων. Επίσης ότι τον απειλούν συνεχώς οι Βούλγαροι, λέγοντας πως αν μπορούσαν θα του επιτίθονταν τετρακόσιοι μαζί. Ο Π. Μελάς σκοτώθηκε σε συμπλοκή, από Τούρκο στρατιώτη στις 13 Οκτωβρίου στη Στάτιτσα¹²⁴.

Ο αγώνας στη Μακεδονία συνεχίζεται. Ο Π. Μελάς αντικαταστάθηκε από το συνάδελφό του Γ. Κατεχάκη και αυτός αργότερα από τον Τσόντο. Στην Ανατολική Μακεδονία οι Έλληνες είχαν μικρότερες επιτυχίες. από το 1906 άρχισε η παρακμή των Βουλγάρων κομιτατζήδων.

Σημαντική μάχη δόθηκε το 1906 μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων στη λίμνη Γενιτσών εκεί οι Έλληνες ανάγκασαν τα σώματα των κομιτατζήδων σε υποχώρηση. Το 1907 οι Έλληνες και οι Σέρβοι συνέχιζαν την επίθεσή τους κατά των Βουλγάρων. Ανάμεσα στα σώματα των τελευταίων παρουσιάστηκαν διασπαστικές τάσεις, έλλειψη χρημάτων και ικανών αρχηγών. Οι Έλληνες ελάττωναν την αντίστασή τους, αλλά οι επιτυχίες τους αυξάνονταν.

Στις αρχές του 1908 οι Βούλγαροι προσπάθησαν να βελτιώσουν την οργάνωσή τους. Αυτό το χρόνο νέα βουλγαρικά και μακεδονικά σώματα εισχώρησαν στη Μακεδονία. Ο Μακρής επέστρεψε στη Μακεδονία και περιπολούσε όλη την περιοχή. Στη κεντρική Μακεδονία δραστηριοποιόταν ο Σταυρόπουλος (Κόρακας). Είχε εγκατασταθεί στη Βέροια. Η έλευσή του εκεί ενθάρρυνε τους Έλληνες. Επιτηρούσε στρατιωτικά τη Νάουσα, την Καστανιά μέχρι πέρα από τον Αλιάκμονα. Στην ανατολική Μακεδονία η στρατιωτική επιχείρηση είχε βασισθεί σε τοπικούς αρχηγούς. Ένας απ' αυτούς ήταν ο

¹²³ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 239.

¹²⁴ Ν. Μελά, *ό. π.*, σ. 405-406, 415.

Ζέρβας (Δούκας) στις Σέρρες την Αλιστράτη και τη Ζίχνα¹²⁵.

Από το 1900 μέχρι το 1908 οι Τούρκοι έπαιζαν το ρόλο του ρυθμιστή της τάξης. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούσαν μεγάλες δυνάμεις στρατού. Κυρίως στρέφονταν κατά των Ελλήνων. Οι μεταρρυθμίσεις τους ενδιέφεραν πολύ λίγο. Σ' αυτό επενέβαιναν και οι Μ. Δυνάμεις. Οι Έλληνες προεξείχαν στρατιωτικά και αυτό το όφειλαν στα προσόντα των αρχηγών τους και τον εθελοντισμό. Στο ξεκίνημα του αγώνα τους είχαν μεγάλες απώλειες σύντομα όμως μετέβαλαν τα κακώς κείμενα. Υπολογίζεται ότι έχασαν τη ζωή τους περίπου δύο χιλιάδες Έλληνες. Η Μακεδονία ταλαιπωρήθηκε την πρώτη δεκαετία του 1900 από τον ένοπλο αγώνα και την οικονομική κατάρρευση που επέφερε.

5.2. Οι Νεότουρκοι

Μετά τον μακεδονικό αγώνα εμφανίστηκε στη Θεσσαλονίκη το κίνημα των Νεοτούρκων. Το Νεοτουρκικό Κομιτάτο «Ένωση και Πρόοδος» σκοπό του είχε να επαναφέρει το σύνταγμα του Μιδάτ Πασσά του έτους 1876, τον εκθρονισμό του Α. Χαμίτ και προπάντων τον εκτουρκισμό όλων των λαών της Αυτοκρατορίας. Το 1908 το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε επισημάνει τα διαβολικά σχέδιά τους. Στις 10 Σεπτεμβρίου 1911 η ηγεσία της Ορθοδοξίας ανακοίνωσε την υποχρεωτική συνεργασία Ελλήνων, Βουλγάρων και Σέρβων για να αντιμετωπίσουν τους Νεότουρκους¹²⁶.

Οι πρώτες νεοτουρκικές οργανώσεις έκαναν την εμφάνισή τους προς το τέλος της δεκαετίας του 1880. Το 1889 φοιτητές της αυτοκρατορικής στρατιωτικής ιατρικής σχολής ίδρυσαν την οργάνωση Οθωμανικό Κομιτάτο Ένωσης και Προόδου. Η οργάνωση στηρίχθηκε στα βήματα των Ιταλών καρμπονάρων. Συστάθηκε και αναπτύχθηκε σ' αυτή τη σχολή γιατί ήταν η μοναδική η οποία δεν είχε πρόγραμμα θεολογικού περιεχομένου και η εκπαίδευσή της ακολουθούσε πρότυπα δυτικού τύπου.

Θέσεις τις οποίες υιοθετούσε η οργάνωση ήταν η άρνηση της δυτικής οικονομικής διείσδυσης, των δικαιωμάτων της χαμιτικής τάξης, οπωσδήποτε επαναφορά συντάγματος, την αντικατάσταση του Αβδούλ Χαμίτ από τα α-

¹²⁵ *ΙΕΕ*, τ. 14 (2000), σ. 249, 251, 253.

¹²⁶ Σ. Α. Γυαλιστράς, *Εθνικοί αγώνες 1905-1959*, Αθήνα 1963, σ. 12, 33.

δέλφια του, διεύρυνση ελευθεριών και οθωμανισμού. Ο Α. Χαμίτ όταν έμαθε για την ύπαρξη της οργάνωσης διέταξε συλλήψεις, χωρίς να πετύχει τη μείωση της επέκτασής της.

Το 1906 φύονται νέες αντικαθεστωτικές οργανώσεις ως επί τω πλείστον στο στρατό. Πρωτοϊδρύθηκαν στη Δαμασκό και ένα χρόνο αργότερα στη Θεσσαλονίκη από το Μουσταφά Κεμάλ. Οι δύο οργανώσεις συμπτύχθηκαν. Ο μακεδονικός χώρος ήταν πρόσφορος για την καλλιέργεια κινημάτων. Εκεί κρινόταν η τύχη της ακεραιότητας της Αυτοκρατορίας. Οι συμμετέχοντες ήταν κυρίως αξιωματικοί¹²⁷.

Χαρακτηριστικά γνωρίσματα των Νεοτούρκων ήταν το υψηλό μορφωτικό τους επίπεδο και οι φιλελεύθερες ιδέες. Αρκετοί ήταν μέλη μασονικών στοών. Η οργάνωση έβλεπε ότι το μέλλον της Οθ. Αυτοκρατορίας ήταν η κατάρρευση και η συρρίκνωσή της. Ήθελαν να κάνουν μεταρρυθμίσεις για να εκσυγχρονίσουν το διοικητικό μηχανισμό. Το κίνημα των Νεοτούρκων βρήκε μεγάλη απήχηση στη Μακεδονία και στην Κωνσταντινούπολη. Στις 11 Ιουλίου 1908 κηρύχθηκε η νεοτουρκική επανάσταση χωρίς να συναντήσει κανένα εμπόδιο και σε διάστημα τριών ημερών επικράτησε.

Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ ήταν δύσπιστος προς την οργάνωση. Από την αρχή είπε ότι οι χριστιανοί να μην περιμένουν καμία καλή πρόθεση να συμπεριλαμβάνεται γι' αυτούς. Τα εξαγγελόμενα προνόμια θα διαγραφούν και η μεταχείρισή τους θα είναι τέτοια που θα προτιμήσουν να εγκαταλείψουν την Τουρκία. Η στάση του Πατριάρχη παρέμεινε εχθρική προς τους Νεότουρκους, του πρωθυπουργού Θεοτόκη όμως διαπνεόταν από αισιοδοξία.

Η κυβέρνηση Θεοτόκη παρατηρούσε πως οι Νεότουρκοι ασχολούνταν με τα ζητήματα της Κρήτης σαν να ήταν δική τους επαρχία. Αυτό την ανησύχησε και υπό το φόβο δημιουργίας νέων προστριβών απευθύνθηκε προς τις Μ. Δυνάμεις. Απειλήσαν και τη Βουλγαρία, επειδή όμως είχε 300.000 στρατό καλά προετοιμασμένο και τη στήριξη των Ρώσων υποχώρησαν. Η επιθετική τους διάθεση στράφηκε και προς την Αυστρία, αλλά η τόλμη τους κάμφθηκε λόγω της δύναμης που διέθετε η χώρα, και περιορίστηκαν στην εφαρμογή

¹²⁷ Ε. Γεωργανόπουλος, *Το Νεοτουρκικό κίνημα και οι επιπτώσεις του στον ελληνισμό του Πόντου 1908-1914*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 23, 29.

εμπορικού αποκλεισμού¹²⁸.

Όσο για την Ελλάδα χρησιμοποίησαν εμπορικό αποκλεισμό αλλά και απειλές για κατάληψη της Θεσσαλίας. Κάποιοι υψηλόβαθμοι Τούρκοι δε δίσταζαν να εκφράζουν την επιθυμία για πραγμάτωση της ιδέας τους ότι «θα έρθουν να πιούν καφέ στην πλατεία του Συντάγματος». Η ελληνική κυβέρνηση ανησύχησε γιατί σε περίπτωση πραγματοποίησης της απειλής τους η επανάληψη ενός νέου 1897 ήταν αβάστακτη. Εκείνη τη δύσκολη στιγμή τη λύση έδωσαν οι Παλαιότουρκοι.

Στις 31 Μαρτίου 1909 εξερράγη στην Κωνσταντινούπολη το κίνημα. Το προκάλεσαν οι Νεότουρκοι για να το χρησιμοποιήσουν εναντίον των Παλαιούτουρκων¹²⁹. Συγκέντρωσαν στρατό στη Μακεδονία και τον μετέφεραν στην Πόλη για να πολεμήσουν τους οπαδούς του παλαιού καθεστώτος. Ανέτρεψαν τον Αβδούλ Χαμίτ και στη θέση του έφεραν το Μεχμέτ Ε΄. Οι Νεότουρκοι συνέχισαν τις απειλές πολέμου κατά της Ελλάδας, αλλά κατάλαβαν ότι θα συναντούσαν ανυπέρβλητα εμπόδια.

Στην Ελλάδα αρκετοί Έλληνες πίστεψαν ότι θα έλθουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Η διαμήνυση ισότητας όλων των λαών τους δημιούργησε την πεποίθηση ότι αυτοί θα επικρατήσουν εντός της Αυτοκρατορίας. Ως στηρίγματά τους για την επικράτησή τους έβλεπαν την οικονομική και πολιτική τους υπεροχή. Τώρα πίστευαν ότι θα προσθέσουν και πολιτική δύναμη.

Οπαδοί αυτής της ιδέας ήταν ο Αθ. Σουλιώτης και ο Ίων Δραγούμης. Η άποψη που διαμόρφωσαν σύμφωνα με τη χάραξη του νεοτουρκικού σχεδίου προέβλεπε ομαλή μετάβαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς την ελληνοποίηση. Οι παραπάνω υποστηρικτές τις ιδέες τους τις προωθούσαν μέσω της Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως. Η οργάνωση αυτή ενδιαφερόταν για τη διάσωση της Μακεδονίας, αλλά και όλου του ελληνισμού που ζούσε ακόμη υποδουλωμένο. Τώρα πίστευαν πως υπήρχε μεγαλύτερη ανάγκη επικράτησής της για να προστατέψει την Ελλάδα από ένα μεγαλύτερο κίνδυνο που ήταν η επέκταση των Σλάβων¹³⁰.

Ο Σουλιώτης και ο Δραγούμης θεωρούσαν ότι μία συμμαχία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ήταν ο μοναδικός τρόπος για να επικρατήσει ο

¹²⁸ Γ. Κορδάτος, *ό. π.*, σ. 74-76.

¹²⁹ Γ. Κορδάτος, *ό. π.*, σ. 74-76.

¹³⁰ Ε. Γεωργανόπουλος, *ό. π.*, σ. 35.

ελληνισμός κάτω από τους Τούρκους κυρίαρχους. Βέβαια αυτό δε θα δέσμευε την αναγκαστική παραμονή σε μία συμμαχία που δεν θα προωθούνταν τα ελληνικά συμφέροντα.

Ο ελληνισμός του Πόντου στο άκουσμα της είδησης για την ύπαρξη νεοτουρκικής οργάνωσης εκδήλωσε συναισθήματα ικανοποίησης. Σύντομα όμως φάνηκαν οι προθέσεις της νεοτουρκικής νομοθεσίας. Εργαλεία της είχε τη βία την αυταρχικότητα και την είσοδο του στρατού στην πολιτική.

Με τις εξαγγελίες τους έκαναν οπαδούς στρατιωτικούς από όλες τις βαθμίδες. Στα μέλη παρουσίαζαν δύο προγράμματα που ήταν διαφορετικά για τους μουσουλμάνους και για τους χριστιανούς. Όταν σταθεροποίησαν την ισχύ τους έπιασε δουλειά η προπαγάνδα. Πρώτο τους στόχο έθεσαν την ανθελληνική στάση τους και την εθνικιστική πολιτική τους. Ο μητροπολίτης Γερμανός ανέφερε στο Πατριαρχείο και στο υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος τη σκληρή μεταχείριση και τα κακουργήματα στα οποία υπέβαλλαν τους Έλληνες της περιοχής Αμισού. Μετά από το 1911 η δύναμη των Νεοτούρκων κάμφθηκε. Σ' αυτό βοήθησε η ανερχόμενη αντιπολίτευση, η συμμετοχή και άλλων εθνοτήτων, καθώς και η καλύτερη οργάνωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Η γερμανική αρωγή ήταν βασικό στήριγμα του νεοτουρκικού συστήματος. Η Γερμανία προκειμένου να προάγει τα οικονομικά και στρατιωτικά συμφέροντά της προς την Τουρκία ήθελε να την απομακρύνει από την Αγγλία. Η προσέγγιση της Ελλάδας προς την Αγγλία την καθιστούσε εχθρική στη σκέψη της Γερμανίας. Οι Έλληνες δραστηριοποιούνταν δυναμικά στον τομέα του εμπορίου στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας. Αυτό εμπόδιζε το γερμανικό οικονομικό επεκτατισμό. Μαζί με τους Γερμανούς συντάχθηκαν και οι Εβραίοι κατά των Ελλήνων, διότι εποφθαλμιούσαν να πάρουν την πρωτοποριακή τους θέση¹³¹.

Ο αγώνας των Νεοτούρκων για εκτουρκισμό των υπόδουλων Ελλήνων ενεργοποίησε δυνάμεις άμυνας που επέσπευσαν τους Βαλκανικούς πολέμους. Οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι και αυτοί αμφισβήτησαν τις προθέσεις τους. Αν οι Νεότουρκοι πετύχαιναν να αποδυναμώσουν τη φεουδαρχία και να ανασυγκροτήσουν την τουρκική Αυτοκρατορία οι λαοί της Βαλκανικής δεν θα

¹³¹ Ε. Γεωργανόπουλος, *ό. π.*, σ. 36, 47, 73, 75, 81, 121, 185.

τολμούσαν να διεκδικήσουν την απελευθέρωσή τους¹³².

¹³² Γ. Κορδάτος, *ό. π.*, σ. 277.

ΣΤ' Κεφάλαιο

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

6.1. Η βαλκανική συμμαχία

Οι χώρες της βαλκανικής χερσονήσου υπέμεναν αιώνες τον τουρκικό ζυγό. Οι αυθαιρεσίες, η καταπίεση, οι διώξεις, οι εξισλαμισμοί και η ληστρική φορολογία δεν επέτρεψαν καμία συμπόρευση με τον Οθωμανό κατακτητή. Κατά καιρούς παρουσιάζονταν εξεγέρσεις μέσα στο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για να αμβλύνουν τις αντιπαραθέσεις οι Τούρκοι εξέδωσαν ένα διάταγμα το χάτι χουμαγιούν το 1856 το οποίο επαγγελόταν ισότητα μεταξύ των υπηκόων. Οι δυσκολίες των υπόδουλων εθνοτήτων δεν απαλείφθηκαν.

Λίγες δεκαετίες αργότερα εμφανίστηκε ένα άλλο κίνημα στην Τουρκία οι Νεότουρκοι. Το 1886 ένας Αλβανός, ένας Τούρκος και δύο Κούρδοι απετέλεσαν την πρώτη ομάδα που στην πορεία διευρύνθηκε αρκετά. Το νεοτουρκικό κίνημα υποσχόταν και αυτό ισότητα και ίδια μεταχείριση όλων των υπηκόων. Όλες όμως οι τουρκικές μεταρρυθμίσεις ή παρέμεναν ανεφάρμοστες ή μεταμορφώνονταν σε βιαιότητες κατά των αλλοθρήσκων¹³³.

Το αδύνατον της συγκατοικήσεως με τους δυνάστες το ανέδειξε πρώτος ο Ρήγας Φεραίος στις αρχές του 19 αιώνας. Πρότεινε στους χριστιανικούς λαούς των Βαλκανίων να ενωθούν κατά των Τούρκων. Γιατί μόνο μία Βαλκανική συμμαχία υποστήριζε θα μπορούσε να περιορίσει τον κατακτητή. Όμοια σκέψη υπήρχε και στο νου του Σέρβου ηγεμόνα Μιχαήλ Οβρένοβιτς ο οποίος διατύπωσε το δόγμα «Τα Βαλκάνια εις τους Βαλκανικούς λαός».

Το 1894 ο Χαρίλ. Τρικούπης επισκέφθηκε τη Σόφια και σε συζήτηση με το Σταμπουλόφ έθεσε το ζήτημα μιας Βαλκανικής Συνεννοήσεως. Πρότεινε να ακολουθήσουν μία κοινή πολιτική όλοι οι χριστιανικοί λαοί, για να απελευθερωθούν από τους μουσουλμάνους. Ο Βούλγαρος πολιτικός έδειξε να αποδέχεται την πρόταση. Αργότερα όμως πήγε στην Κωνσταντινούπολη και μετέφερε την ιδέα του Τρικούπη στο Σουλτάνο Χαμίτ.

Ο Σουλτάνος για την είδηση που έμαθε αντάμειψε τον Σταμπουλόφ

¹³³ Κ. Βακαλόπουλος, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 179-184.

διορίζοντας δύο επισκόπους έναν στο Νευροκόπι και έναν στο Βελεσσό¹³⁴. Προχώρησε στην αναγνώριση σαράντα νέων βουλγαρικών κοινοτήτων και παραχώρησε ειδικά δικαιώματα στον Έξαρχο για αγορά ιδιοκτησιών. Η παραπάνω ενέργεια είναι ένδειξη της προδοτικής στάσης των Βουλγάρων. Τη βαλκανική ενότητα την υπονόμειαν¹³⁵.

Η βαλκανική ενότητα είχε δρομολογηθεί ακόμη και με μυστικές συνεννοήσεις. Τον Ιούλιο 1909 ο πρεσβευτής της Βουλγαρίας ρώτησε τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Γ. Χριστάκη – Ζωγράφο αν θα δεχόταν μία ελληνοβουλγαρική συνεργασία για να απελευθερώσουν τη Μακεδονία. Ο Έλληνας υπουργός ρώτησε πιο το όφελος για την Ελλάδα, και πήρε την απάντηση θα έχετε τη δική μας διπλωματική υποστήριξη. Βέβαια οι Έλληνες δεν έδωσαν καμία σημασία σ' αυτό αφού οι Βούλγαροι διεκδικούσαν όλη τη Μακεδονία.

Το 1906 ο Φιλάρετος μας πληροφορεί ότι σε κάποια γραπτή επικοινωνία που είχε με το Βενιζέλο του έγραφε ότι οι Τούρκοι και οι Βούλγαροι δεν είναι δυνατόν να κτυπηθούν ταυτόχρονα από τους Έλληνες. Πρέπει να συμμαχήσουμε με τους Βουλγάρους, ώστε να πολεμήσουμε τους Τούρκους. Τη γνώμη του για μία βουλγαρική συμμαχία την είπε για πρώτη φορά δημόσια σε προεκλογικό του λόγο στην πλατεία της Λάρισας. Από τότε ξεκίνησαν οι κρυφές συνεννοήσεις. Η διαχείριση της υπόθεσης με τη Σερβία δεν ήταν πολύ δύσκολη. Με τη Βουλγαρία όμως ήταν το αντίθετο. Είχε προηγηθεί ένας μακεδονικός αγώνας στον οποίο η Βουλγαρία έπαιξε το ρόλο του βασικού επιτιθέμενου.

Ο Βενιζέλος είχε πει στον Κορομηλά το κάτωθι συμπέρασμά του. Η εγκάρδια συνεννόηση προάγει το σλαβισμό, ο δε γερμανισμός δεν μας προσφέρει τίποτα. Αυτό που μπορούμε να κάνουμε είναι να εισέλθουμε στον πόλεμο. Αν παραμείνουμε απ' έξω ίσως βρεθούμε αντιμέτωποι με γεγονότα που θα μοιάζουν με προδοσία της πατρίδας μας. Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν και τηρήθηκαν μυστικές μεταξύ του Βασιλέως Γεωργίου, του Διαδόχου και του πρέσβη Γ. Στρέιτ¹³⁶.

Το Μάιο του 1912 συμφωνήθηκε μυστική ενυπόγραφη συμμαχία μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας, περιλάμβανε βέβαια και τη νουθεσία της Ρωσίας. Η

¹³⁴ Χ. Θ. Τραπεζούντιος, *ό. π.*, σ. 211, 185-186.

¹³⁵ Κ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 179-184.

¹³⁶ Χ. Θ. Τραπεζούντιος, *ό. π.*, σ. 211, 185-186.

συμφωνία προέβλεπε σε περίπτωση νικηφόρου πολέμου η Θράκη θα δινόταν στη Βουλγαρία, η δε Μακεδονία θα διαιρείτο στους Σέρβους και στους Βούλγαρους. Από το 1911 η αγγλική κυβέρνηση είχε διαμηνύσει στην ελληνική πως κάτι ύποπτο συμβαίνει στη Σόφια.

Ο Ελ. Βενιζέλος ενδιαφερόταν να έχει μία πληρέστερη εικόνα για την κατάσταση. Απέφυγε προστριβές με τη Βουλγαρία και δεν παρέλειψε να επισημάνει μυστικά στον πρωθυπουργό της, Γκέσωφ ότι σε τυχόν πόλεμο μεταξύ Βουλγαρίας και Τουρκίας θα πολεμούσε την Τουρκία. Εκείνο τον καιρό η Τουρκία επιδείκνυε τη στρατιωτική της δύναμη προς τη Βουλγαρία. Ο Έλληνας πρωθυπουργός τότε βασιζόταν στην Αγγλία, αφού οι Ρώσοι ήταν το δεκανίκι της Βουλγαρίας.

Στις πρωτεύουσες Σόφια, Αθήνα και Βελιγράδι περιφερόταν ο Άγγλος Μπάουστερ, δημοσιογράφος ανταποκριτής της εφημερίδας Τάιμς του Λονδίνου. Τέλος Μαρτίου του 1912 ήλθε στην Αθήνα και παρέδωσε ένα μυστικό υπόμνημα του Γκέσωφ στο Βενιζέλο. Ο τελευταίος αφιέρωσε χρόνο για να το διαβάσει με ηρεμία. Ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε διαβεβαιώσει από αρκετό χρόνο πριν το Βούλγαρο πρωθυπουργό πως ο ελληνικός στρατός είχε ανασυνταχθεί και επιπλέον η ελληνική κυβέρνηση δέχεται να εξαπλωθεί η Βουλγαρία σε όλη την Ανατολική Μακεδονία, όπου υπερτερούσαν οι Σλάβοι.

Ο Βενιζέλος σε μία συνέντευξή του στην εφημερίδα «Θεσσαλία» του Βόλου έλεγε ότι θα γίνουν γυμνάσια του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλία. Τα γυμνάσια έγιναν όχι όμως στη Θεσσαλία, αλλά στη Θήβα – Τανάγρα για να μην ενοχληθεί η Τουρκία. Τα συντόνισε γαλλική στρατιωτική αποστολή. Την άσκηση την παρακολούθησε ο Διάδοχος Κωνσταντίνος και την κατάκρινε. Οι Γάλλοι δυσαρεστήθηκαν. Ο Διάδοχος δέχθηκε αυστηρή απαίτηση από το Βενιζέλο να ανακαλέσει τον τρόπο συμπεριφοράς του προς τους Γάλλους.

Οι διαδικασίες για τον πόλεμο προχωρούσαν. Ο Κωνσταντίνος πρωταγωνιστούσε στις αποφάσεις που παίρνονταν. Ήθελε να αποτάξει το βάρος του πολέμου του 1897. Ο Γεώργιος ήταν αναποφάσιτος. Μελετούσε τη συμπεριφορά της αγγλικής κυβέρνησης. Η Ρωσία ήταν εχθρική απέναντι και στους τέσσερις βαλκανικούς συμμάχους. Γενικώς ο Γεώργιος έβλεπε μία σύγχυση. Στις 26 Σεπτεμβρίου συναντήθηκε με το Βενιζέλο στον Κορινθιακό

κόλπο εξέφρασε την ανησυχία του¹³⁷. Τον απασχολούσε η συμπεριφορά της Αυστρίας η οποία ήθελε τη Θεσσαλονίκη και φοβόταν ότι θα την πάρει. Φοβόταν μην επαναληφθεί ένα άλλο '97. Αν συνέβαινε αυτό, τότε δεν υπήρχε χώρος για τη δυναστεία στην Ελλάδα. Ο Γάλλος ιστορικός Ντριώ γράφει ότι στις λεκτικά διατυπωμένες σκέψεις του ο Γεώργιος, πήρε την παρακάτω απάντηση από το Βενιζέλο «Μεγαλειότατε, τον πόλεμο ή το Στέμμα σας». Εδώ φάνηκε με σαφήνεια η απόφαση του Βενιζέλου ότι υπάρχουν μόνο δύο λύσεις ή εγκρίνετε η απόφασή του ή εκθρονίζετε ο βασιλιάς.

Στις 16 Μαΐου 1912 ο Μπάουτσερ ύστερα από ταξίδι του στην Ελλάδα πήγε στη Σόφια και είπε στο Γκέσωφ ότι είχε συζητήσει με το Βενιζέλο. Ο Γκέσωφ κάλεσε τον Έλληνα πρεσβευτή Πανά στο υπουργείο Εξωτερικών και υπέγραψαν μυστική ελληνοβουλγαρική αμυντική συμμαχία. Η υπογραφή της συμμαχίας έμεινε κρυφή μέχρι την κήρυξη του πολέμου. Δεν την αντέληφθησαν ούτε οι Τούρκοι ούτε οι Αυστριακοί¹³⁸.

Στις 22 Σεπτεμβρίου 1912 υπογράφηκε και στρατιωτική συμμαχία. Αυτή τακτοποιούσε όλες τις λεπτομέρειες. Γινόταν αναφορά για στρατιωτική δύναμη 120.000 χιλιάδων στρατού που θα έπρεπε να διαθέσει η Ελλάδα και 300.000 η Βουλγαρία. Ο ελληνικός στόλος θα έπρεπε να φρουρεί τις θαλάσσιες οδούς για να μην περνούν τουρκικές δυνάμεις από τη Μ. Ασία προς τη Θεσσαλονίκη. Σε άλλο άρθρο της όριζε το ρόλο της Σερβίας αν συμμετείχε στον πόλεμο.

Οι συνθήκες αυτές όσο και αν φαίνονταν ότι πρόσεχαν να είναι τα πάντα ρυθμισμένα, άφηναν αδύνατα σημεία. Η Βουλγαρία σκοπίμως διέθετε διπλάσιο αριθμό στρατού, διότι στο τέλος του πολέμου ήθελε να καρπωθεί όλα τα πλεονεκτήματα προβάλλοντας τη δικαιολογία ότι το απαιτούν οι θυσίες των υπέρτερων δυνάμεών της. Άλλο σκοτεινό σημείο είναι οι συμφωνίες Βουλγαρίας και Σερβίας οι οποίες ήταν άγνωστες στην Ελλάδα. Προέβλεπαν αν ο πόλεμος είναι νικηφόρος η Μακεδονία και η υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Τουρκία θα μοιράζονταν ανάμεσα σε Βουλγάρους και Σέρβους¹³⁹.

Το σχέδιο της Βουλγαρίας ήταν η Σερβία σύμφωνα με τη βουλγαροσερβική συνεννόηση θα συμμετείχε στον πόλεμο. Ο ελληνικός και ο σερβικός στρατός θα πολεμούσαν για την απελευθέρωση της Μακεδονίας όπου

¹³⁷ Γ. Κορδάτος, *ό. π.*, σ. 279-288.

¹³⁸ Γ. Κορδάτος, *ό. π.*, σ. 283-288.

¹³⁹ Χ. Θ. Τραπεζούντιος, *ό. π.*, σ. 217-218.

σε περίπτωση νίκης θα την διανέμονταν η Σερβία και η Βουλγαρία και ο βουλγαρικός στρατός θα πολεμούσε για την απελευθέρωση της Θράκης την οποία και θα καταλάμβαναν. Οι συνθήκες περιείχαν σε λανθάνουσα μορφή την αδικία της Ελλάδας.

Ο Βενιζέλος υπέγραψε εκτός από το σύμφωνο φιλίας με τη Βουλγαρούς και συμμαχία με τους Σέρβους και τους Μαυροβούνιους. Από το Μάιο μέχρι το Σεπτέμβριο όλες οι συμμαχίες – συνθήκες ήταν έτοιμες¹⁴⁰.

6.2. Η κήρυξη του πολέμου

Τα βαλκανικά κράτη ήταν έτοιμα να κηρύξουν τον πόλεμο στην Τουρκία. Είχαν δεσμευτεί μεταξύ τους με συνθήκες, περίμεναν όμως να εμφανισθεί η κατάλληλη χρονική στιγμή. Τον Ιούλιο του 1912 οι Τούρκοι διέπραξαν σφαγές στη σερβική πόλη Κότσανα. Στα βαλκανικά κράτη και ιδιαιτέρως στη Βουλγαρία γι' αυτό το λόγο ξέσπασαν διαμαρτυρίες κατά των Τούρκων. Εκείνο το επεισόδιο πρότειναν οι Βούλγαροι να κριθεί ως κατάλληλο για αφορμή πολέμου, αλλά απορρίφθηκε από τους Έλληνες. Επόμενη πρόταση ήταν να εκμεταλλευτούν τον ιταλοτουρκικό πόλεμο, ούτε αυτό δεν έγινε αποδεκτό από τους Έλληνες.

Το Σεπτέμβριο οι Τούρκοι κατάσχεσαν στα Σκόπια σερβικό πολεμικό υλικό το οποίο δια της σιδηροδρομικής οδού μεταφερόταν από τη Θεσσαλονίκη στο Βελιγράδι. Η Σερβία απαίτησε να αφεθούν ελεύθεροι οι συρμοί, αλλά δεν πήρε απάντηση από την Τουρκία. Κάτι άλλο που προστέθηκε στον κατάλογο των αφορμών ήταν η προσβολή ειδικών προνομίων της νήσου Σάμου.

Από το 1832 στο νησί απαγορευόταν να βρίσκεται τουρκικός στρατός ή τουρκική χωροφυλακή. Στις 10 Σεπτεμβρίου όμως στάθμευσαν τουρκικές δυνάμεις εκεί. Παρά την απαγόρευση ύπαρξης στρατιωτικών δυνάμεων οι Τούρκοι προχώρησαν και σε άλλη παρανομία. Άνοιξαν πυρ εναντίον του ελληνικού ατμόπλοιου Ρούμελη, το οποίο είχε υψώσει την ελληνική σημαία, διότι μετέφερε τον Έλληνα Πρόξενο Αλεξανδρείας. Και εδώ ακολουθήθηκε η τακτική της διαμαρτυρίας¹⁴¹.

¹⁴⁰ Δ. Νικολής, *ό. π.*, σ. 197.

¹⁴¹ Γ. Κορδάτος, *ό. π.*, σ. 284.

Στα σύνορα με την Τουρκία της Σερβίας, Βουλγαρίας, και Μαυροβουνίου συνέβαιναν καθημερινά επεισόδια. Στη σερβική περιοχή Νόβι Παζάρ εκτυλίχθηκε συμπλοκή μεταξύ Τούρκων και Σέρβων, όπου και οι δύο εμπλεκόμενοι είχαν απώλειες. Η Τουρκία ευρισκόμενη υπό συνθήκες μεθοριακών αναταραχών, μετέφερε δυνάμεις προς τη Θράκη με το δικαιολογητικό ότι θα προβεί σε στρατιωτικές ασκήσεις. Ως αντίδραση η Βουλγαρία στις 16 Σεπτεμβρίου προχώρησε σε επιστράτευση. Στην απόφασή της συγκατατίθεται και η Σερβία. Οι δύο χώρες προσκάλεσαν και την Ελλάδα να πράξει το ίδιο.

Η Ελλάδα δε δεσμεύονταν να πάρει μέρος στον πόλεμο. Η συνθήκη που είχε υπογράψει με την Βουλγαρία ήταν αμυντική. Το συμφέρον της όμως ήταν να μην απέχει από την πολεμική αναμέτρηση. Έτσι η ελληνική κυβέρνηση και ο Διάδοχος Κωνσταντίνος ταύτισαν τις απόψεις τους, και η Ελλάδα ενσωματώθηκε στην ομάδα κηρύξεως πολέμου.

Οι διπλωματικοί αντιπρόσωποι των Μ. Δυνάμεων στο Βελιγράδι, στη Σόφια και στην πρωτεύουσα του Μαυροβουνίου (Κετίγνη) γνωστοποιούσαν, ότι όποιο και αν είναι το αποτέλεσμα του πολέμου δεν επρόκειτο να διευρύνουν την έκτασή τους. Αυτό έδωσε κάποια προσωρινή ανακούφιση στην Τουρκία.

Τα ελληνικά πλοία τα οποία βρίσκονταν σε ελληνικά λιμάνια κατασχέθηκαν από τις τουρκικές αρχές, ύψωσαν την τουρκική σημαία και τα χρησιμοποιούσαν για αποστολές στρατού. Η ελληνική κυβέρνηση για πολλαπλή φορά διαμαρτύρεται προς τις Δυνάμεις. Στις 30 Σεπτεμβρίου η Σερβία, η Βουλγαρία και η Ελλάδα διεμήνυσαν προς τις Δυνάμεις ότι πρέπει να απευθυνθούν στην Τουρκία και να την εξαναγκάσουν να κάνει μεταρρυθμίσεις¹⁴². Για τελευταία φορά οι παραπάνω σύμμαχοι χώρες απέστειλαν διακοίνωση στην Τουρκία και την προσκαλούσαν να κάνει βασικές μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση της Ευρωπαϊκής Τουρκίας. Η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων αυτών θα έπρεπε να επιτηρείται από επιτροπή που θα αποτελείτο από ισάριθμα μέλη χριστιανών και μουσουλμάνων. Οι εργασίες της επιτροπής θα εποπτεύονταν από τους πρέσβεις των βαλκανικών κρατών και των Μ. Δυνάμεων.

Η Τουρκία δεν απάντησε στη σχετική διακοίνωση. Μόνο ο υπουργός Εξωτερικών της δήλωσε στον Τύπο ότι δεν απαντά σε έγγραφα της

¹⁴² Γενικό Επιτελείο Στρατού, ό. π., σ. 8-10.

Βουλγαρίας και της Σερβίας. Προσθέτει ότι το ίδιο έκανε και στις αξιώσεις των Δυνάμεων για την υπόδειξή τους στις μεταρρυθμίσεις. Την ίδια ημέρα απέσυρε τους πρέσβεις από τη Σόφια και το Βελιγράδι και το ανάγγειλε στις Μ. Δυνάμεις. Η πορεία της κατάστασης ήταν η διακοπή των διπλωματικών επαφών με τη Σερβία και τη Βουλγαρία, όπου στις 4 Οκτωβρίου κήρυξαν τον πόλεμο κατά της Τουρκίας.

Για την Ελλάδα η Τουρκία ακολούθησε άλλο μέτρο. Προσπάθησε να την απομονώσει από τη βαλκανική συμμαχία. Με το δικαιολογητικό ότι δεν πήρε καμία ανακοίνωση από την Ελλάδα επομένως δε χρειαζόταν να δώσει και καμία απάντηση. Έταξε να της δώσει την Κρήτη και ότι προέβλεπε η Διάσκεψη του Βερολίνου 1880. Παραχωρούσε δηλαδή εδάφη από τις εκβολές του ποταμού Καλαμά έως ανατολικά του όρους Ολύμπου. Κατ' ουσίαν θα περιερχόταν στην Ελλάδα, τα Ιωάννινα και το Μέτσοβο. Δεν απέσυρε τον πρεσβευτή της από την Αθήνα, ούτε αντιστάθηκε στους Κρήτες βουλευτές για την είσοδό τους στην ελληνική Βουλή την 1^η Οκτωβρίου 1912.

Η Τουρκία δεν παρέλειψε να υπογράψει συνθήκη ειρήνης με την Ιταλία στις 2 Οκτωβρίου 1912. Η συνθήκη αυτή έδωσε τη δυνατότητα να απελευθερωθούν οι θαλάσσιοι δρόμοι για την Τουρκία, η οποία μετέφερε στρατεύμα από την Ανατολή στη Μακεδονία και στη Θράκη. Σε μία πολεμική αναμέτρηση πίστευε ότι η εκτόπιση της Βουλγαρίας και της Σερβία ήταν απλή υπόθεση, αρκεί να μην συναντούσε τον ελληνικό στόλο γιατί αυτό θα της ήταν εμπόδιο.

Η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε από την Τουρκία να απελευθερώσει όλα τα ελληνικά πλοία μέχρι ώρα 16.00, τρεις Οκτωβρίου. Απάντηση δεν πήρε εντός του προβλεπόμενου χρονικού ορίου, οπότε ο Έλληνας πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη ανακοίνωσε στις 5 Οκτωβρίου την παύση των σχέσεων των δύο κρατών και την κήρυξη πολέμου. Παράλληλα η Κυβέρνηση έχοντας τη συγκατάθεση των συμμάχων της, πληροφόρησε τις Μ. Δυνάμεις ότι ο πόλεμος είναι αναπόφευκτος και το υπουργικό συμβούλιο ανέθεσε στο βασιλιά Γεώργιο να εκφωνήσει διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό¹⁴³.

Στις 17 Σεπτεμβρίου 1912 η Τουρκία προχώρησε σε επιστράτευση διότι δεν την εφυσύχαζε η κίνηση των Βουλγάρων και Σέρβων. Αμέσως έπραξαν το

¹⁴³ Γενικό Επιτελείο Στρατού, ό. π., σ. 8-10.

ίδιο οι Σέρβοι, οι Βούλγαροι και το Μαυροβούνιο. Στις 17 Σεπτεμβρίου 1912 στην Ελλάδα δημοσιεύτηκε στον Τύπο η επιστράτευση. Πέντε ημέρες μετά υπογράφηκε στη Σόφια η ελληνοβουλγαρική στρατιωτική σύμβαση σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα θα έπρεπε να διαθέσει 120.000 στρατό, επιπλέον ο στόλος της να περιφρουρήσει τη θάλασσα του Αιγαίου η Βουλγαρία να διαθέσει 300.000 στρατό και αν επιτίθετο η Τουρκία κατά της Ελλάδας επειδή η ελληνική βουλή δέχτηκε τους Κρήτες βουλευτές η Βουλγαρία ήταν αναγκασμένη να υπερασπιστεί τη σύμμαχό της¹⁴⁴.

Στις 26 Σεπτεμβρίου το Μαυροβούνιο άρχισε πρώτο τον πόλεμο κατά της Τουρκίας. Στις 5 Οκτωβρίου όλοι οι σύμμαχοι επιτίθενται κατά του κοινού εχθρού. Το καταρτισμένο σχέδιο των συμμάχων είχε ως κύριο σκοπό την απομόνωση του τουρκικού στρατού της Θράκης από τη Μακεδονία και τον αποκλεισμό των υπολοίπων στρατιών στις περιοχές που βρίσκονταν¹⁴⁵.

6.3. Ο στρατός αναδιοργανώνεται

Η Ελλάδα στον πόλεμο του 1897 φάνηκε απροετοίμαστη. Κατάλληλο επιθετικό σχέδιο δεν υπήρχε. Η κάθε στρατιωτική μονάδα κινείτο με απόφαση του δικού της διοικητή. Η συνεννόηση μεταξύ των πολλών φορές ήταν ανύπαρκτη. Το στρατιωτικό υλικό και αυτό ήταν ελάχιστο σε αναλογία με εκείνο που είχε ανάγκη ο πόλεμος.

Μετά από το 1897 ο στρατός ξεκίνησε συστηματική βελτίωση. Από το 1900 δόθηκε πρώτα σημασία στην οργάνωση της διοίκησής του. Θεσμοθετήθηκε η θέση Γενικής Διοικήσεως του Στρατού. Το 1904 ψηφίστηκε άλλος νόμος «Περί Οργανισμού του Στρατού» σύμφωνα με τον οποίο ο στρατός θα αποτελείται από τρεις μεραρχίες και αφού η χώρα είχε διαιρεθεί σε τρεις περιφέρειες θα αντιστοιχούσε μία μεραρχία ανά περιφέρεια. Το 1907 δόθηκε βάρος σε έργα υποδομής και αγορά υλικού εξοπλισμού. Απαγορεύτηκε η μεταφορά υπηρετούντων στο στρατό σε άλλη υπηρεσία. Το 1908 πρωτοκαθιερώθηκε για το στρατό η στολή χρώματος χακί¹⁴⁶.

Το 1909 ύστερα από απαίτηση του «Στρατιωτικού Συνδέσμου»

¹⁴⁴Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Αθήναι 1970, σ. 103-104.

¹⁴⁵ Συλλογικό, *ό. π.*, σ. 410.

¹⁴⁶ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 12.

καταργήθηκε η Γενική Διοίκηση και ακολούθησε η εκδίωξη του Διαδόχου και των πριγγίπων από το στρατό. Όλες οι υπηρεσίες που τελούσαν υπό τη Γενική Διοίκηση τέθηκαν υπό την ηγεσία του Υπουργείου Στρατιωτικών. Με νόμο επιβλήθηκε η γενική στρατολογία. Τη θέση του πυροβόλου όπλου κρουπ που χρησιμοποιήθηκε το 1897 πήρε ένα πιο σύγχρονο ταχυβόλο το Σνάιντερ-Κανέ.

Ο εξοπλισμός κορυφώθηκε με προμήθειες μεγάλων ποσοτήτων σε πυρομαχικά, ειδών ένδυσης και υπόδησης, αγορά ίππων και ημιόνων, κατασκευή οχυρωματικών έργων, σιδηροδρόμων, αποθηκών και σε οτιδήποτε άλλο είχε ανάγκη ο στρατός. Η εργατικότητα για τη βελτίωση του στρατού, απέδωσε καρπούς. Όταν το 1912 οι στρατεύσιμοι παρουσιάστηκαν στις θέσεις τους ήταν στη διάθεσή τους όλα τα απαραίτητα εφόδια για την ένδυσή τους και τον οπλισμό τους. Είχε προβλεφθεί μέριμνα για ανάγκες διακοσίων χιλιάδων στρατιωτών

Στις αποθήκες υπήρχαν 115.000 τουφέκια Μάνλιχερ και εξ' ίσου μεγάλος αριθμός από πιστόλια, περίστροφα και τουφέκια Γκρα για τις εφεδρικές υπηρεσίες. Πριν από την επιστράτευση του 1912 είχαν ολοκληρωθεί στη Θεσσαλία τέσσερα οχυρωματικά έργα και τρεις γέφυρες στον Πηνειό ποταμό. Η ίδια πρόοδος οχυρωματικών έργων έγινε και στην Ήπειρο.

Τις δαπάνες για τον εξοπλισμό του στρατού ανέλαβε το ιδρυθέν το 1904 « Ταμείο Εθνικής Αμύνης » το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το κράτος. Το ποσό των χρημάτων που δαπανήθηκε για τον εξοπλισμό του στρατού από το 1904 έως το 1912 έφθασε τα 214 εκατομμύρια δραχμές. Την τελευταία διετία ξοδεύτηκαν 115 εκατομμύρια. Τα ποσά αυτά ήταν υπέρογκα για εκείνη την εποχή.

Η επιστράτευση του 1912 έγινε με καλά οργανωμένο σχέδιο και επάρκεια υλικού. Σκοπός του στρατού τότε ήταν η εξολόθρευση του τουρκικού, αν προέκυπτε πόλεμος με την Τουρκία¹⁴⁷. Την εκπαίδευση της οργανώσεως και διοικήσεως του ελληνικού στρατού είχε αναλάβει γαλλική αποστολή υπό τη διεύθυνση του στρατηγού Εϋντού από τον Ιανουάριο 1911. Η ελληνική κυβέρνηση μετά από απόφαση του υπουργικού συμβουλίου στις 27 Σεπτεμβρίου πρότεινε στο βασιλιά Γεώργιο να ορίσει αρχηγούς, του στρατού της Θεσσαλίας το Διάδοχο Κωνσταντίνο, ο οποίος είχε υπό την εποπτεία του

¹⁴⁷ Γενικό Επιτελείο Στρατού, ό. π., σ. 12-15.

τη στρατιωτική ζώνη βόρεια του ποταμού Σπερχειού και όλη τη Θεσσαλία. Αρχηγό του στρατού της Ηπείρου όρισε τον αντιστράτηγο Κ. Σαπουντζάκη, καθήκον του ήταν να υπερασπιστεί την περιοχή της Άρτας. Υπουργός στρατιωτικών ήταν ο Ελευθ. Κ. Βενιζέλος. Οι δύο αρχηγοί του στρατού ήταν αυτοί που πρωτοστάτησαν και το 1897¹⁴⁸.

Εκτός από το στρατό ξηράς σπουδαίο ρόλο έπαιξε και το ελληνικό ναυτικό. Η Βαλκανική συμμαχία, άλλη ναυτική δύναμη δεν διέθετε εκτός του ελληνικού στόλου. Είχε επιφορτιστεί με το καθήκον να αποτρέπει τον εφοδιασμό του τουρκικού στρατού, καθώς και τη μεταφορά του από την Τουρκία προς την Ελλάδα. Αρχηγός του «Στόλου του Αιγαίου» ορίστηκε από τον πρωθυπουργό ο Παύλος Κουντουριώτης. Ήταν κυβερνήτης των θωρηκτών πλοίων και διοικητής της Σχολής Δοκίμων. Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ είχε αντιληφθεί τα προτερήματά του και τον είχε προσλάβει ως υπασπιστή του από το 1908.

Ο ελληνικός στόλος το 1912 αποτελείτο από το θωρηκτό Αβέρωφ, από την ομάδα των τριών θωρηκτών Ύδρα, Σπέτσαι, Ψαρά και συμπληρωνόταν από οκτώ αντιτορπιλικά ομοίων δυνατοτήτων όπως το Θυέλης – Νίκης τα οποία είχαν ναυπηγηθεί το 1906. Σ' αυτά προστίθενται άλλα πέντε μικρότερα τορπιλλοβόλα πλοία. Υπήρχαν και άλλα επίσης μικρότερα, όμως υποβαθμισμένης πολεμικής ικανότητας.

Ο ελληνικός στρατιωτικός στόλος συγκρινόμενος με τον τουρκικό παρουσιαζόταν υποδεέστερος με περιορισμένες δυνατότητες. Για την ενίσχυσή του αγοράστηκαν πλοία. Είχε δοθεί παραγγελία στη Γερμανία για δύο αντιτορπιλικά το «Νέα Γενεά και Κεραυνός». Η ελληνική κυβέρνηση βλέποντας ότι επέρχεται πολεμική σύρραξη, ζήτησε τη γρήγορη άφιξή τους στην Ελλάδα.

Στις 17 Σεπτεμβρίου 1912 ελήφθη απόφαση για περαιτέρω ενίσχυση του στόλου με την αγορά τεσσάρων αντιτορπιλικών από την Αγγλία. Αυτά τα πλοία προορίζονταν για την Αργεντινή, αλλά η κρισιμότητα της κατάστασης επέβαλλε να εκπληρωθεί πρώτα η ελληνική παραγγελία. Το 1910 αγοράστηκε στη Γαλλία το υποβρύχιο «Δελφίν» και γι' αυτό, η ημερομηνία παράδοσής του ζητήθηκε να γίνει πριν από τον προβλεπόμενο χρόνο που είχε ορισθεί¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, σ. 108-109.

¹⁴⁹ Δ. Φωκάς, *Ο στόλος του Αιγαίου 1912-1913 έργα και ημέραι*, Αθήναι 1940, σ. 4-12.

Στις 4 Οκτωβρίου όλα τα πολεμικά πλοία είχαν συγκεντρωθεί στο Φάληρο και στις 5 του ιδίου μηνός και ώρα 10.30 ο Πρωθυπουργός και ο Υπουργός Ναυτικών φθάνουν στο Αβέρωφ. Εκεί τους υποδέχονται οι αντιπρόσωποι αξιωματικοί όλων των υπολοίπων πλοίων μαζί με τον Αρχηγό. Αμέσως έγινε αγιασμός και προσευχή από τον αρχιμανδρίτη του στόλου Διονύσιο Δάφνο.

Όταν τελείωσε ο αγιασμός ο Πρωθυπουργός, ο Υπουργός Ναυτικών και ο Αρχηγός προσκύνησαν τον Τίμιο Σταυρό. Ακολούθησε από τον Υπουργό η παράδοση του Βασιλικού Διατάγματος της ανακηρύξεως του Κουντουριώτη σε υποναύαρχο. Τότε ο Στράτος του ευχήθηκε να γυρίσετε αντιναύαρχος. Από το Φάληρο ξεκίνησε η βασιλική αμάκας μεταφέροντας το Βασιλιά Γεώργιο Α΄ στο πλοίο Αβέρωφ χαιρέτησε τους επισήμους επιθεώρησε το πλήρωμα και εκφώνησε τον εμψυχωτικό του λόγο. Αποχαιρέτησε και έφυγε. Αυτός ήταν και ο τελευταίος του αποχαιρετισμός αφού το πεπρωμένο του δεν τον άφησε να ξανασυναντήσει το στόλο.

Όλοι οι επίσημοι και οι αντιπροσωπείες των άλλων πλοίων αποβιβάστηκαν από το Αβέρωφ. Ώρα 1,30 μ.μ όλος ο στόλος ξεκίνησε για να εκτελέσει το καθήκον του. Προπορεύεται το Αβέρωφ του οποίου η μουσική διαλαλεί το αγαπημένο τραγούδι του ναυάρχου « Μαύρ' ειν' η νύχτα στα βουνά ». Παραπίσω συνοδεύουν τα Ψαρά, Σπέτσαι και Ύδρα. Τα αντιτορπιλικά Νίκη και Δόξα ως ανιχνευτικά προηγούνται όλου του στόλου.

Ο Υπουργός Νικόλαος Στράτος μιλώντας προς τους αξιωματικούς και τα πληρώματα είπε ότι ο στρατός έχει αναλάβει δύσκολο έργο, όμως συμπολεμά με το στρατό των συμμάχων. Ο ελληνικός στόλος έχει σκληρότατο έργο αναλάβει, γιατί συμμαχικός στόλος δεν υπάρχει, πρέπει μόνος να εξουδετερώσει τον εχθρό¹⁵⁰.

6.4. Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος

Το βράδυ 4/17 Οκτωβρίου 1912 οι σύμμαχοι έδωσαν τελεσίγραφο προς την Πύλη και την επομένη ημέρα η Ελλάδα ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Τουρκία. Στις 5 Οκτωβρίου ο αρχιστράτηγος Διάδοχος

¹⁵⁰ Δ. Φωκάς, ό. π., σ. 22-28.

Κωνσταντίνος με τηλεγράφημά του ενημερώνει το Βασιλιά και τον υπουργό στρατιωτικών ότι ο στρατός προχωρά γρήγορα στη Θεσσαλία και έχει ήδη καταλάβει Προφήτη Ηλία και Λοσφάκι. Για εικοσιτέσσερις ώρες ο στρατός προχωρούσε χωρίς να συναντήσει εμπόδιο. Οι Τούρκοι αποσύρθηκαν από τη Μελούνα όπου δεκαπέντε χρόνια απειλούσαν τη Λάρισα και τα Τρίκαλα. Πριν από την Ελασσόνα ο εχθρός πρόβαλλε ισχυρή αντίσταση. Οι Έλληνες όμως έδωσαν σφοδρότατη μάχη και ο Κωνσταντίνος τηλεγραφικώς πληροφορούσε ότι η Ελασσόνα κατελήφθη.

Επόμενη μάχη δόθηκε στο Σαραντάπορο. Εκεί οχυρώθηκαν οι Τούρκοι επειδή έκριναν ότι η περιοχή είναι απόρθητη λόγω του δύσβατου σημείου που δημιουργούν τα όρη Όλυμπος και Καμβούνια. Ο Κωνσταντίνος περικύκλωσε το Σαραντάπορο και τις πρώτες πρωινές ώρες 9/22 Οκτωβρίου το ελληνικό στράτευμα επιτέθηκε. Ήταν η πρώτη πραγματική μάχη ανάμεσα στους Έλληνες και Τούρκους η οποία διεξήχθη όλη την ημέρα. Στη μάχη αυτή ο ελληνικός στρατός είχε απώλεια 1.500 νεκρών και τραυματιών¹⁵¹.

Οι Τούρκοι τη νύκτα 9/10 Οκτωβρίου εγκατέλειψαν το Σαραντάπορο και κατευθύνθηκαν προς τα Σέρβια για να αποφύγουν επίθεση εναντίον τους. Ελληνική μεραρχία τους επιτέθηκε ματαίωσε την επίθεσή τους και γρήγορα κινήθηκε για να καταλάβει τη γέφυρα του Αλιάκμονα. Ενώ οι Έλληνες βρίσκονταν στα Σέρβια προς τα εκεί κατευθυνόταν και τουρκική φάλαγγα. Οι Έλληνες την απώθησαν και βάδισε προς την Κοζάνη αφήνοντας πίσω της αρκετούς τραυματίες νεκρούς και αιχμαλώτους. Οι Τούρκοι εγκαταλείποντας τα Σέρβια άφησαν πίσω τους τον τρόμο. Κατέσφαζαν εβδομήντα προκρίτους και πέντε ιερείς. Στις 10 Οκτωβρίου το βράδυ το Σαραντάπορο και τα Σέρβια ήταν στα χέρια των Ελλήνων.

Στις 18 Οκτωβρίου ώρα 6 μ. μ. το Γενικό Στρατηγείο ανακοίνωσε το πρόγραμμα των επόμενων επιχειρήσεων. Έδωσε εντολή που θα κινηθεί η κάθε Μεραρχία, όσο για το ίδιο θα προχωρούσε προς τα Γιαννιτσά. Υπολόγιζε ότι εκεί δε θα συναντούσε αξιόλογη αντίσταση από τον εχθρό γιατί υπέθετε ότι προετοιμαζόταν να αμυνθεί στον Αξιό ποταμό. Για τον παραπάνω λόγο το Στρατηγείο κατέστησε έδρα του τα Γιαννιτσά και συνεπλάκη σε μάχη¹⁵² μη

¹⁵¹ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, σ. 11-13.

¹⁵² Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 31-32, 45-46.

αναμενόμενη. Οι Τούρκοι είχαν επιλέξει να στρατοπεδεύσουν σε αυτή την περιοχή γιατί ήταν κατάλληλη για άμυνα προς τα δυτικά.

Η γεωγραφική θέση της πόλης των Γιαννιτσών εμπόδιζε την οδική επικοινωνία από την Έδεσσα, Γιαννιτσά προς Θεσσαλονίκη. Η υπεράσπισή της ίσως πήγαζε και από συναισθηματικό λόγο, επειδή θεωρείτο ιερά πόλη των Μουσουλμάνων. Τα ελληνικά στρατιωτικά τμήματα κατάφεραν να πλησιάσουν την εχθρική τοποθεσία την οποία εγκατέλειψαν τα τουρκικά ώστε να αποφύγουν τον κίνδυνο από την προέλαση των Ελλήνων αφήνοντας πίσω τους πυρομαχικά και υπόλοιπο στρατιωτικό υλικό. Στις 20 Οκτωβρίου η μάχη των Γιαννιτσών κορυφώθηκε και οι Τούρκοι άρχισαν να υποχωρούν ύστερα από διαταγή που τους εδόθη, αν και είχαν πολεμήσει με γενναιότητα. Ώρα 11 π. μ. οι ελληνικές Μεραρχίες ήταν μέσα στην πόλη.

Μετά την κατάκτηση των Γιαννιτσών ο ελληνικός στρατός πέρασε τον Αξιό ποταμό με σκοπό να φθάσει στη Θεσσαλονίκη. Ο Στόλος έκανε ένα στρατηγικό εγχείρημα με φαινομενική απόβαση στην Επανωμή για να εξαπατήσει τις αντίπαλες δυνάμεις. Βέβαια το Υπουργείο Εξωτερικών δεν είχε λάβει ενημέρωση για την πορεία των στρατιωτικών εξελίξεων μετά από τη μάχη των Γιαννιτσών. Επιπλέον ανησυχούσε για τη Θεσσαλονίκη διότι είχε ειδήσεις, πως κινούνται μεγάλες βουλγαρικές δυνάμεις προς αυτή.

Τότε έστειλε τηλεγράφημα στον Αρχηγό του Στρατού, αλλά και στο βασιλιά Γεώργιο που ήταν στη Βέροια. Απαίτησε να του γνωστοποιηθούν τι έχει συμβεί στη διάρκεια τεσσάρων ημερών μετά τη μάχη των Γιαννιτσών. Ακολούθησε και άλλο τηλεγράφημα αναφερόμενο στην απόβαση της Επανωμής και στην πληροφορία ότι οι Μ. Δυνάμεις με τους προξένους τους στη Θεσσαλονίκη διαπραγματεύονταν με τις τουρκικές αρχές την παράδοσή της και έπρεπε οπωσδήποτε ο ελληνικός στρατός να προλάβει την είσοδό του εκεί¹⁵³.

Στις 12/25 Οκτωβρίου διεμήνυσε με τηλεγράφημά του στον Κωνσταντίνο ότι πρέπει επείγοντως να καταλάβουν τη Θεσσαλονίκη. Είκοσι ώρες αργότερα ο Βενιζέλος είπε στον Κωνσταντίνο που βρισκόταν στην Κοζάνη πως ο στρατός της Θεσσαλίας πρέπει να βρεθεί έστω μία ώρα νωρίτερα στη Θεσσαλονίκη. Ο Κωνσταντίνος δε φάνηκε πρόθυμος να εκτελέσει τη διαταγή του υπουργού. Ήθελε να καταδιώξει τους εχθρούς προς τη Σερβία.

¹⁵³ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 46-54, 56.

Η κυβέρνηση είχε πληροφορηθεί ότι μία βουλγαρική μεραρχία δυναμικότητας 35.000 ανδρών είχε αποκολληθεί από τη Θράκη και προοριζόταν για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης. Παρ' όλο που συνέβαιναν τα προαναφερθέντα ο Κωνσταντίνος δε δέχτηκε το σχέδιο του Βενιζέλου. Είπε ότι δε θα προχωρήσει προς τη Θεσσαλονίκη, αλλά θα στραφεί εναντίον του Μοναστηρίου. Αυτό δε θα γίνει, μόνο σε περίπτωση που μου το απαγορεύετε και η απάντηση που πήρε από τον Βενιζέλο ήταν «Σας το απαγορεύω».

Ο Βενιζέλος για να πείσει τον Κωνσταντίνο για τον κίνδυνο που έχουν μπροστά τους, έστειλε τον επιτελάρχη του υπουργείου Νίδερ στην Κοζάνη ώστε να εκθέσει τους λόγους για τους οποίους πάρθηκε αυτή η απόφαση. Παρακάλεσε και το βασιλιά Γεώργιο να μεσολαβήσει για την αλλαγή στάσης του υιού του. Στις 25 Οκτωβρίου ο Κωνσταντίνος έφθασε είκοσι χιλιόμετρα δυτικά της Θεσσαλονίκης. Οι Βούλγαροι είχαν διατάξει το στρατό του Νευροκοπίου να κυριεύσει γρήγορα τις Σέρρες και από εκεί να εισέλθει στη Θεσσαλονίκη. Αν δεν προλάβει να φθάσει πρώτος στη Θεσσαλονίκη τουλάχιστον να φθάσει μαζί με τον ελληνικό στρατό.

Ο Βενιζέλος όταν διαφώνησε με τον Κωνσταντίνο για την περίπτωση της Θεσσαλονίκης του είπε πως είναι υπεύθυνος για τις αρνητικές επιπτώσεις των επιχειρήσεων, οι οποίες θα επιφέρουν την πτώση της Θεσσαλονίκης στους Βουλγάρους. Επιπροσθέτως άφησε ανοικτό προς το βασιλιά το ενδεχόμενο παραίτησής του αν δεν πεισθεί ο Κωνσταντίνος στις εντολές του.

Το πρωί 25 Οκτωβρίου οι ελληνικές δυνάμεις κύκλωσαν τη Θεσσαλονίκη και το απόγευμα 4.30' εμφανίστηκαν στον Έλληνα Διάδοχο οι Ευρωπαίοι πρόξενοι και ο στρατηγός Σαδήκ για να του παραδώσουν τη Θεσσαλονίκη ύστερα από εντολή του Ταξίν πασά. Ο Διάδοχος ζήτησε όρους διαφορετικούς από αυτούς που πρότειναν οι Τούρκοι. Έδωσε προθεσμία να λάβει απάντηση μέχρι τις 6 το πρωί της επομένης ημέρας. Όταν έληγε το χρονικό περιθώριο ο Ταξίν απάντησε ότι οι όροι είναι απαράδεκτοι.

Ο Κωνσταντίνος έδωσε εντολή στην 1^η και 7^η μεραρχίες να επιτεθούν και ο ίδιος παρακολουθούσε έφιππος από το όρος Σιαμλί¹⁵⁴. Την ίδια ημέρα έγραψε στο Βούλγαρο στρατηγό πως η Θεσσαλονίκη σε λίγες ώρες καταλαμβάνεται από τους Έλληνες και τα συμμαχικά στρατεύματα θα μπορούν

¹⁵⁴ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, σ. 115-119, 121.

να αξιοποιηθούν σε κάποιο άλλο σημείο για τις ανάγκες του πολέμου. Στις 11 μ. μ. 26 Οκτωβρίου υπογράφηκε το πρωτόκολλο παράδοσης της Θεσσαλονίκης και του τουρκικού στρατού.

Στις 29 Νοεμβρίου έγινε σύσκεψη στο Λονδίνο με θέμα την ειρήνη στα Βαλκάνια. Εκεί πήρε μέρος ελληνική επιτροπή με πρόεδρο το Βενιζέλο. Ο Βούλγαρος αντιπρόσωπος Δάνεφ στη συζήτηση φάνηκε άκαμπτος, ετοίμαζε ήδη τον δεύτερο βαλκανικό πόλεμο. Η Αυστρία ήθελε τη διεθνοποίηση της Θεσσαλονίκης, οι Εβραίοι την ήθελαν αυτόνομη με εβραϊκή διοίκηση, ο Δάνεφ έλεγε επιμόνως « τη Θεσσαλονίκη ή πόλεμο ». Ο Βενιζέλος δε συμφώνησε με κανέναν. Η Βουλγαρία εκείνη τη στιγμή έδειξε τις διαθέσεις της¹⁵⁵.

Οι Έλληνες πριν την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης είχαν καταλάβει τον Οκτώβριο την Κοζάνη, τα Γρεβενά, την Κατερίνη, τη Βέροια, το Γρίμποβο τη Φιλιπιάδα στην Ήπειρο, την Πρέβεζα, τη Φλώρινα στις 7 Νοεμβρίου και την Καστοριά 12 Νοεμβρίου¹⁵⁶.

Η Τουρκία βλέποντας ότι έχει βρεθεί σε αδιέξοδο το Νοέμβριο 1912 ζήτησε σύναψη ανακωχής. Στην Τσατάλτζα συναντήθηκαν οι Βούλγαροι οι οποίοι εκπροσωπούσαν τους Σέρβους, και τους Μαυροβουνίους και οι Έλληνες. Στις 20 Νοεμβρίου οι Βούλγαροι υπέγραψαν δεκαπενθήμερη ανακωχή διότι αντιμετώπιζαν δυσκολίες στην Ανατολική Θράκη, υπέγραψαν και για λογαριασμό των συμμάχων που εκπροσωπούσαν. Η Ελλάδα δεν υπέγραψε και συνέχισε μόνη τον πόλεμο με την Τουρκία. Ο Πρωθυπουργός σε συνεννόηση με το Βασιλιά και τον Αρχηγό του στρατού αποφάσισαν ότι έπρεπε να κατευθυνθούν προς τα Ιωάννινα.

Προς το τέλος του Δεκεμβρίου το μεγαλύτερο τμήμα του ελληνικού στρατού είχε συγκεντρωθεί στα Ιωάννινα διότι προγραμματιζε την απελευθέρωσή των. Η διοίκηση του στρατού Ηπείρου πέρασε στην αρχηγία του Διαδόχου. Στις 7 Ιανουαρίου οι Έλληνες κατέστρεψαν πλήρως το εχθρικό πυροβολικό Μπιζανίου και στις 20 Φεβρουαρίου έγινε η επίθεση των Ιωαννίνων. Την ίδια ημέρα δύο Τούρκοι αξιωματικοί με συνοδό τον Επίσκοπο¹⁵⁷

¹⁵⁵ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, σ. 127-128

¹⁵⁶ Δ. Νικολής, *ό. π.*, σ. 201.

¹⁵⁷ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 110-113, 117, 171, 177, 179.

Δωδώνης έφεραν έγγραφο του Τούρκου Αρχιστρατήγου προς τον Έλληνα Αρχιστράτηγο το οποίο αφορούσε την παράδοση της πόλεως και την παύση των εχθροπραξιών. Ύστερα από σύντομη συνομιλία της αντιπροσωπίας και του Κωνσταντίνου συμφωνήθηκε η παράδοση των Ιωαννίνων και του τουρκικού στρατού και θα ξεκίναγε η εφαρμογή της συνθήκης την ίδια ημέρα. Το πρωτόκολλο παράδοσης υπογράφηκε με ελληνική ημερομηνία 21-2-1913 και τουρκική 21-12-1328. Ο Αρχιστράτηγος εισήλθε στην πόλη στις 22 Φεβρουαρίου και τελέστηκε δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό¹⁵⁸.

Ο Ελληνικός Στόλος έδινε το δικό του αγώνα για τη νίκη. Η δύναμή του ήταν τα αξιόμαχα πληρώματα, η εκπαίδευση η οποία συστηματοποιήθηκε από το 1910 υπό την επίβλεψη του Άγγλου Ναυάρχου Τάφνελ και οι διακεκριμένοι αρχηγοί του. Ο αντίπαλος Στόλος είχε υλικό και γενναίο έμψυχο δυναμικό όμως δε διάθετε σπουδαίους αρχηγούς.

Στις 5 Οκτωβρίου ο υπουργός των ναυτικών Νικόλαος Στράτος απηύθυνε λόγο προς τον Αρχηγό, τους αξιωματικούς, τους υπαξιωματικούς και τους ναύτες. Επεσήμανε πως τέσσερα ορθόδοξα κράτη ενώνονται κατά του αλλόθρησκου κατακτητή. Από τον Ελληνικό Στόλο αναμένονται κατορθώματα. Όταν τελείωσε την ομιλία του ο Υπουργός, ακολούθησαν οι ευχές του Βασιλιά και μετά ο Στόλος απέπλευσε από το Φάληρο για τη Σκιάθο.

Ο πρώτος αιχμάλωτος Τούρκος που συνέλαβαν ήταν δεκανέας της χωροφυλακής με το όνομα Μεχμέτ ο οποίος μετακινιόταν από τον Άγιο Ευστράτιο προς τη Λήμνο για να συναντήσει την ερωμένη του σε ένα χωρίο. Τμήμα του Στόλου έφθασε στο Κάστρο, πρωτεύουσα της Λήμνου. Η εικόνα που αντίκρισαν ήταν πλήθος λαού συγκεντρωμένο στην παραλία και τα σπίτια ερμητικά κλειστά.

Ο ανθυποπλοίαρχος Γκούρα Μαμούρη επιφορτίστηκε με το καθήκον να προσκαλέσει τους Έλληνες προκρίτους, το διοικητή της πόλης (Μουτασερίφη), τον αρχηγό της χωροφυλακής, τον πρόεδρο της ελληνικής κοινότητας και τον αρχιερατικό επίτροπο να επισκεφθούν το Ναύαρχο, ο οποίος τους ανάγγειλε ότι ο Στόλος θα καταλάβει το νησί και πρέπει να το παραδώσουν¹⁵⁹. Ο

¹⁵⁸ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 179-180.

¹⁵⁹ Ε. Μπαμπούρης, *Το ναυτικόν μας κατά τους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913*, Αθήνα 1939, σ. 5, 9, 17-18.

Μουτεσαρίφης επικαλέστηκε ότι δεν ήξερε για την κήρυξη του πολέμου. Ο Ναύαρχος δε δέχτηκε καμία συζήτηση μαζί του, είτε μόνο ότι έχει προθεσμία μία ώρα για να παραδώσει το νησί, διαφορετικά θα γίνει βίαιη κατάληψη.

Η απάντηση ήταν αρνητική και τότε άρχισε πόλεμος. Οι Έλληνες αιχμαλώτισαν Τούρκους και μεταξύ αυτών και το Μουτεσαρίφη. Στις 8 Οκτωβρίου έγινε η κατάληψη του Κάστρου και στις 9 εξεδόθη προκήρυξη από τον Αρχηγό του Στόλου η οποία έλεγε ότι καταλάβαμε τη Λήμνο και από τώρα θα είναι στην κατοχή μας. Ο Ναύαρχος και ο Υπουργός Ναυτικών είχαν σχέδιο για την κατάληψη και άλλων νήσων. Στις 17 Οκτωβρίου έγινε η κατάληψη της Ίμβρου και ακολούθησε του Αγίου Ευστρατίου και της Θάσου.

19 Οκτωβρίου ο Στόλος ήταν έτοιμος να καταλάβει τη Σαμοθράκη και στη Θεσσαλονίκη τότε γινόταν η βύθιση του « Φετίχ-Μπουλέν. Ο Βότσης είχε μελετήσει σχέδιο για την καταστροφή των τουρκικών θωρηκτών « Φετίχ-Μπουλέν » και « Μουϊν-Τζαφέρ » τα οποία βρίσκονταν και τα δύο από τον Ιταλοτουρκικό πόλεμο το πρώτο στη Θεσσαλονίκη και το δεύτερο στη Σμύρνη. Είχε επισκεφθεί τη Θεσσαλονίκη και είχε εξετάσει με κάθε λεπτομέρεια το Θερμαϊκό κόλπο για να πετύχει το σκοπό του, που ήταν η βύθιση του « Φετίχ-Μπουλέν ». Ο σκοπός έγινε πραγματικότητα και το θωρηκτό βυθίστηκε από το Βότση. Ο ιμάμης και έξι ναύτες που κοιμόνταν μέσα πνίγηκαν, το υπόλοιπο πλήρωμα πρόλαβε να περισυλλεγεί από λέμβους.

Ο Βότσης είχε καταστρώσει σχέδιο και για την Πρέβεζα. Τα κανονιοφόρα που έφθασαν εκεί τρομοκράτησαν τους Τούρκους. Το ναυτικό με τις ενισχύσεις του βοήθησε το στρατό να καταλάβει την Πρέβεζα. Στις 20 Οκτωβρίου οι Τούρκοι διαπραγματεύονταν την παράδοσή της. Οι διαπραγματεύσεις χρονοτριβούσαν και ο πλοίαρχος Δαμιανός στις 21 Οκτωβρίου εισέπλευσε από τη Λευκάδα με όλα τα πλοία προς την Πρέβεζα και με αντιπρόσωπό του ζήτησε την παράδοση της πόλεως. Ο Τούρκος αντιπλοίαρχος, ο στρατιωτικός και ο πολιτικός διοικητής παρέδωσαν αμέσως την πόλη και υπέγραψαν το προβλεπόμενο πρωτόκολλο¹⁶⁰.

Στις 22 Οκτωβρίου το θωρηκτό Ιέραξ ταχύτατο με την υπεροπλία του πήγε στα Ψαρά όπου και τα κατέλαβε. Στις 24 Οκτωβρίου κατελήφθη η Τένεδος χωρίς μάχη από ένα απόσπασμα πεζοναυτών, στις 8 Νοεμβρίου η Μυτι-

¹⁶⁰ Ε. Μπαμπούρης, *ό. π.*, σ. 23, 27-29, 31, 37, 39, 49-51.

λήνη εκεί έλαβε μέρος για πρώτη φορά στον πόλεμο το θωρηκτό « Νέα Γενεά » του οποίου η παραλαβή είχε γίνει πριν λίγο από τη Γερμανία. Όταν έγινε γνωστή η είδηση για την απελευθέρωση της Μυτιλήνης ο λαός της αγκάλιασε τον έφεδρο ανθυποπλοίαρχο Γ. Καραμούζη και τον περιέφερε με χαρά στους δρόμους της πόλεως. Από το διοικητή της πόλης (Μουτσερίφη) ο Κουντουριώτης ζήτησε την παράδοση της πόλης. Αυτός ζήτησε χρονικό περιθώριο εικοσιτετραώρου για να συνεννοηθεί με τους διοικούντες στην Κωνσταντινούπολη το αίτημά του απορρίφθηκε από το Ναύαρχο και η Μυτιλήνη ήταν πια ελληνική. Στις 11 Νοεμβρίου κηρύχθηκε η ένωση της Σάμου με την Ελλάδα και στις 12 Νοεμβρίου κατελήφθη και η Χίος¹⁶¹.

Στις 5 Ιανουαρίου 1913 έγινε ναυμαχία στη Λήμνο. Ο ελληνικός στόλος εξήλθε νικητής. Ο Κουντουριώτης με το « Αβέρωφ » ήταν στόχοι απόρθητοι. Οι Έλληνες είχαν μόνο έναν τραυματία σε όλα τα ελληνικά πλοία, ήταν ο σαλπικτής του « Αβέρωφ » ονομαζόμενος Αγγελής. Οι ζημιές των εχθρών ήταν μεγάλες, μόνο στο « Βαρβαρόσα » σκοτώθηκαν 35 άνδρες. Τα πλοία Τουργούτ και Μεσουδιέ υπέστησαν σοβαρές βλάβες. Το τέλος της ναυμαχίας της Λήμνου παραχώρησε την κυριαρχία του Ελληνικού Στόλου στη θάλασσα και την αποδοχή της Τουρκίας ότι ηττήθηκε¹⁶². Στις 17 Μαΐου 1913 υπεγράφη η Συνθήκη του Λονδίνου με την οποία η Τουρκία αποσύρθηκε από τα Βαλκάνια τα οποία κατείχε και τα παραχώρησε στους Συμμάχους¹⁶³.

6.5. Οι πολεμικές επιχειρήσεις των συμμάχων

Οι Σέρβοι δραστηριοποιούνταν προς τη Νότια Σερβία. Στις επιθέσεις τους συνάντησαν μεγάλα εμπόδια γιατί οι Τούρκοι είχαν καταλάβει όλα τα περάσματα. Στις 10 Οκτωβρίου τους επιτέθηκαν οι Τούρκοι πρώτοι στο Κουμάνοβο τους απώθησαν όμως προς τη γραμμή Σκόπια, Βελεσά, Ιστίπ. Στις 13 Οκτωβρίου οι περιοχές αυτές πέρασαν στους Σέρβους νικητές και στις 20 του ιδίου μηνός πολέμησαν κατά των Τούρκων προς τα βόρεια του Περγλεπέ, στις 24 ήταν οι νικητές, αναγκάζοντας τους Τούρκους να συμπυχθούν προς το Μοναστήρι. Την 1^η – 5^η Νοεμβρίου οι Σέρβοι πολέμησαν

¹⁶¹ Δ. Φωκάς, ό. π., σ. 65,85,104.

¹⁶² Δ. Φωκάς, ό. π., σ. 199, 200, 204.

¹⁶³ Γενικό Επιτελείο Στρατού, ό. π., σ. 252.

στο Μοναστήρι και το κατέλαβαν.

Μεταξύ Σέρβων και Μαυροβουνίων υπήρχε συνεργασία στις επιχειρήσεις και κατάφεραν μαζί να καταλάβουν τις πόλεις Νόβι Παζάρ, Πρίσπεν, Ιπέκ και Διάκοβα από τις 10 έως 24 Οκτωβρίου. Από τις 3 έως 5 Νοεμβρίου κατέλαβαν περιοχές προς τα αλβανικά παράλια της Αδριατικής. Τα Σερβικά στρατεύματα επεκτάθηκαν και προς την υπόλοιπη Αλβανία και από τις 15 μέχρι 18 Νοεμβρίου κατέλαβαν το Δυρράχιο, τα Τίρανα και το Ελμπασάν και το Μάρτιο 1913 προχώρησαν στον Αυλώνα και το Μπεράτι. Εκεί σταμάτησαν την επέκτασή τους διότι είχε προελάσει και ο ελληνικός στρατός στη βόρεια Ήπειρο. Οι Σέρβοι με αξιόλογες δυνάμεις τους ενίσχυσαν τους Μαυροβούνιους όταν πολιορκούσαν τη Σκόδρα, το ίδιο έκαναν και για τους Βουλγάρους όταν πολιορκούσαν την Αδριανούπολη.

Οι Μαυροβούνιοι πολέμησαν για την κατάληψη της Σκόδρας και της περιοχής Νόβι Παζάρ. Η Σκόδρα παραδόθηκε στις 9 Απριλίου 1913 στο Μαυροβούνιο και η περιοχή της Νόβι Παζάρ μετά από συνεργατική επιχείρηση καταλήφθηκε στις 10 Οκτωβρίου 1912 από τους Σέρβους.

Ο βουλγαρικός στρατός πολεμούσε στην Ανατολική, Δυτική Θράκη και στη Μακεδονία. Έφθασε στις δύο σπουδαιότερες οχυρωματικές θέσεις των Τούρκων της Αδριανούπολης και Σαράντα Εκκλησιών. Στις 9 – 11 Οκτωβρίου κατέλαβαν τις Σαράντα Εκκλησίες και συνέχισαν το πολεμικό τους πρόγραμμα προς Στράντζα και Τσορλού. Εκεί όμως είχαν σοβαρές απώλειες και οπισθοχώρησαν στην περιοχή Λουλέ Μπουργκάς, Σαράντα Εκκλησίες.

Στις 20 Νοεμβρίου η Τουρκία πρότεινε ανακωχή η οποία υπογράφηκε στο Μπακτέκιϊ της Τσατάλτζας. Την ανακωχή την υπέγραψαν η Τουρκία και η Βουλγαρία η οποία υπέγραψε και για λογαριασμό της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Οι όροι ανακωχής προέβλεπαν τα αντίπαλα στρατεύματα να παραμείνουν στις θέσεις τους. Ακολούθησαν διαπραγματεύσεις, αλλά οι Τούρκοι ήταν αδιάλλακτοι στις απαιτήσεις τους και ξεκίνησαν πάλι οι εχθροπραξίες. Στις 15 Οκτωβρίου οι Βούλγαροι κατέλαβαν την άνω κοιλάδα του Άρδα ποταμού. Άλλες περιοχές που κατέλαβαν ήταν το Σιδηρόκαστρο, τις Σέρρες και τη Δράμα. Εποφθαλμιούσαν τη Θεσσαλονίκη όμως δεν πρόλαβαν, γιατί είχε ήδη καταληφθεί από τους Έλληνες¹⁶⁴.

¹⁶⁴ Γενικό Επιτελείο Στρατού, ό. π., σ. 99-104.

6.6. Ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος

Ο Ελληνικός Στόλος εκτός από την απελευθέρωση των νήσων του Αιγαίου επιτελούσε και άλλο σκοπό. Κρατούσε αποκλεισμένο τον Τουρκικό στα Στενά για να μην έχει τη δυνατότητα να μεταφέρει βοήθεια στο στρατό. Έτσι δόθηκαν ευκαιρίες στους Βουλγάρους, Σέρβους και Μαυροβουνίους να νικούν. Όμως οι Βούλγαροι αντί ανταπόδοσης ευχαριστιών είχαν κακόβουλα σχέδια για την Ελλάδα¹⁶⁵.

Η κατάσταση σχεδίου επιθέσεως προέβλεπε να πολεμήσουν εναντίον των Τούρκων στην Ανατολική Θράκη και αν υπήρχε λόγος να βοηθηθούν και από τους Σέρβους. Αυτοί όμως απέσπασαν δύο από τις καλύτερες μεραρχίες τους και τις παρέταξαν για επίθεση στη Μακεδονία, η μία βέβαια εισήλθε στη Θεσσαλονίκη. Άλλη κίνησή τους ήταν να διεισδύουν στην Ελλάδα ομάδες μικρών Βουλγαρικών στρατιωτικών τμημάτων προκαλώντας αναταραχές. Το παράδοξο είναι ότι αυτά συνέβαιναν πριν ακόμη λήξουν οι εχθροπραξίες με την Τουρκία¹⁶⁶.

Ένα άλλο γεγονός που ανησύχησε τους Έλληνες ήταν η άσχημη μεταχείριση των Ελλήνων στις περιοχές που είχαν καταλάβει οι Βούλγαροι. Απαιτούσαν από αυτούς να προσχωρήσουν στην Εξαρχία και όλα τα εκκλησιαστικά τους μυστήρια να γίνονται στη βουλγαρική γλώσσα. Ζητούσαν οι επιγραφές καταστημάτων να είναι στη βουλγαρικά και στα ελληνικά ονόματα να προστίθεται η κατάληξη «ωφ, εφ».

Προς το τέλος Ιανουαρίου 1913 ο Ελ. Βενιζέλος συναντήθηκε με το Βούλγαρο αντιπρόσωπο στρατηγό Χεσαπήεφ στη Θεσσαλονίκη με σκοπό να βρουν κάποια λύση για τις εδαφικές διαφορές, αλλά δεν κατέληξαν σε κανένα αποτέλεσμα. Ακολούθησαν δεκατέσσερις συνεδριάσεις μέχρι τις 26 Απριλίου. Το αποτέλεσμα των συνεδριάσεων ήταν πως δεν πρόκειται να βρεθεί λύση και έτσι διεκόπησαν.

Οι Βούλγαροι ενοχλούσαν τις ελληνικές υπηρεσίες στη Μακεδονία. Δημιούργησαν ένα επεισόδιο στη Θεσσαλονίκη για τη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης Αλεξανδρούπολης¹⁶⁷. Τους είχε παραχωρηθεί η γραμμή για να

¹⁶⁵ Ε. Μπαμπούρης, *ό. π.*, σ. 58.

¹⁶⁶ Συλλογικό, *ό. π.*, σ. 432.

¹⁶⁷ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 192-193.

εξυπηρετήσουν τις στρατιωτικές τους επιχειρήσεις στην Αν. Θράκη. Απαίτησαν όμως να έχουν τον έλεγχο δεκατεσσάρων χιλιομέτρων πλησίον στη Θεσσαλονίκη όπου ανήκε στους Έλληνες. Έβαλαν δικές τους φρουρές κοντά στις ελληνικές και ειδοποίησαν τους Έλληνες να απομακρυνθούν από τις θέσεις τους. Αυτό δεν εφαρμόστηκε από τους Έλληνες και χρησιμοποίησαν βία για την απομάκρυνσή τους.

Στις 22 Οκτωβρίου 1912 ένα σώμα Προσκόπων πολέμησε στη Νιγρίτα και την απελευθέρωσε από τους Τούρκους και τοποθετήθηκαν εκεί ελληνικές διοικητικές αρχές και μία μικρή στρατιωτική δύναμη. Στις 26 Νοεμβρίου πήγε και βουλγαρική δύναμη 1200 ανδρών και τους δόθηκε άδεια να μείνουν προσωρινά ως φιλοξενούμενη. Από εκεί δεν αποφάσιζαν να φύγουν οι Βούλγαροι, αλλά έστειλαν τμήματα στην Ασπροβάλτα, στην Ηρακλίτσα και στη γύρω περιοχή και είχαν σκοπό να εγκαταστήσουν δικές τους διοικητικές αρχές. Η κατάσταση με τους Βούλγαρους γινόταν όλο και πιο δυσχερείς. Τη νύκτα 25 προς 26 Απριλίου αιφνιδίασαν με επιθετικά πυρά το ελληνικό φυλάκιο προς τα βόρεια του χωριού Ελευθερές. Οι Έλληνες αντιμετώπισαν την επίθεση με επιτυχία, έλαβε όμως μέτρα η Στρατιά του Παγγαίου για πιθανή βουλγαρική επίθεση¹⁶⁸.

Στις 8 Μαΐου 1913 στη Νιγρίτα και στο Παγγαίο διαδραματίστηκαν άσχημα γεγονότα. Οι Έλληνες βρέθηκαν αντιμέτωποι με αριθμητική δύναμη είκοσι χιλιάδων Βουλγάρων. Είναι η πρώτη μάχη που προκάλεσε το συναίσθημα φόβου στους Έλληνες. Ο Βενιζέλος είπε η Ελλάδα ευρίσκεται σε ακήρυκτο πόλεμο με τη Βουλγαρία.

Οι σύμμαχοι βρίσκονταν σε αναστάτωση εξ' αιτίας των βουλγαρικών διαθέσεων και όταν υπεγράφη η ειρήνη με την Τουρκία στις 17 Μαΐου στα ανάκτορα του Αγίου Ιακώβου στο Λονδίνο κανείς δεν έδωσε την πρέπουσα σημασία. Την ίδια ημερομηνία ο Βενιζέλος ζήτησε από το Σέρβο πρωθυπουργό να στείλει τον πρέσβη του από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη, εκεί έφθασαν και οι Έλληνες πληρεξούσιοι και μέσα σε δέκα ώρες όλα ήταν έτοιμα. Στις 19 Μαΐου (παλ. ημερολ.) ο Αλεξανδρόπουλος και ο Μπόσκοβιτς υπέγραψαν τη συμμαχία Ελλάδας και Σεβίας¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 193, 196, 202.

¹⁶⁹ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, σ. 159, 162.

Οι Βούλγαροι μετέφεραν μεγάλο μέρος του στρατού τους από την Τσατάλτζα στα ελληνοσερβικά σύνορα. Την ευθύνη για αυτό τον πόλεμο την έφερε η Βουλγαρία. Τραβούσε με την αδιαλλαξία της την κατάσταση στα άκρα. Με την προτροπή του Βενιζέλου ο Δούσμανης και ο Ιβάνωφ είχαν ορίσει διαχωριστική γραμμή των αντιμέτωπων στρατών, κόπιασαν όμως μάταια. Οι Βούλγαροι μετακινούσαν όλο και περισσότερο στρατό προς τη Θράκη και τη Μακεδονία. Η στάση τους γινόταν όλο και προκλητικότερη.

Κατά τα μεσάνυχτα 16 Ιουνίου εκδηλώθηκε βουλγαρική επίθεση αιφνιδιαστική εναντίον των Σέρβων στη Γευγελή (Νότια Σερβία) και εναντίων των Ελλήνων στις Ελευθερές – Πράβι (Παγγαίο) δίχως να έχει ανακοινωθεί κήρυξη πολέμου. Το πρωί της επομένης ημέρας ο Βούλγαρος στρατηγός ο οποίος ήταν και διοικητής του στρατού θέλησε μαζί με τους αξιωματικούς του και τους συνοδούς του να φύγει από τη Θεσσαλονίκη όπου έμενε. Ο επιτελάρχης Δούσμανης άφησε να φύγει μόνο αυτός και όχι οι αξιωματικοί. Ο στρατηγός Καλάρης την ίδια ημέρα έδωσε εντολή να φύγουν όλοι μαζί αφού πρώτα παραδώσουν τα όπλα τους στους Έλληνες αξιωματικούς.

Στις 19 Ιουνίου τα ελληνικά στρατεύματα διοικούμενα από τον ίδιο το Βασιλιά ελευθέρωσαν τη Θεσσαλονίκη, όπου συνέλαβαν 1350 περίπου Βουλγάρους αιχμαλώτους. Αμέσως προχώρησαν για να ελευθερώσουν και την περιοχή Κιλκίς – Λαχανά. Η μάχη κράτησε τρεις ημέρες και έληξε με νίκη των Ελλήνων, πληρώθηκε ακριβά όμως αφού υπήρχαν 8.700 Έλληνες νεκροί.

Η καταδίωξη των Βουλγάρων ολοκληρώθηκε με μάχες στη Δοϊράνη, στο Δεμίρ Ισσαάρ, στις Σέρρες, στη Νιγρίτα και στη Στρώμνιτσα. Ολόκληρη η Ανατολική Μακεδονία ελευθερώθηκε. Οι Σέρρες, η Καβάλα, η Δράμα έγιναν ελληνικές. Μέχρι τις 12 Ιουλίου απελευθερώθηκε η Αλεξανδρούπολη και το Σουφλί. Οι Βούλγαροι ηττημένοι αποχωρούσαν από παντού. Κατά την αποχώρησή τους άφηναν πίσω την εκδικητική τους μανία στις ελληνικές περιοχές. Η Νιγρίτα, οι Σέρρες και το Δοξάτο ταλαιπωρήθηκαν από τη βαναυσότητα των Βουλγάρων¹⁷⁰.

Στους Βουλγάρους επιτέθηκε και ο Ρουμανικός στρατός στις 28 Ιουνίου, όπου έφθασε 40 χιλιόμετρα έξω από τη Σόφια χωρίς μάχη. Στις 29 Ιουνίου οι Τούρκοι με αρχηγό τον Εμβέρ άρχισαν πάλι τις κατακτητικές τους επιχειρήσεις

¹⁷⁰ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, σ. 163-165

και στις 9 Ιουλίου ανακατέλαβαν την Αδριανούπολη.

Ο Δεύτερος Βαλκανικός πόλεμος επισφραγίστηκε με την συνθήκη του Βουκουρεστίου στις 28 Ιουλίου 1913 και όριζε τα σύνορα των Βαλκανικών χωρών. Η Ελλάδα ενσωμάτωσε στην επικράτειά περιοχές με μεγάλη εμπορική σημασία όπως τη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα, τις Σέρρες, τη Βέροια, τη Νάουσα, την Κοζάνη, τα Ιωάννινα, τα Χανιά, τη Χίο, το Ηράκλειο και τη Μυτιλήνη. Το ελληνικό κράτος αυξήθηκε σε 120.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα από 64.000 και ο πληθυσμός από 2.800.000 έφθασε 5.000.000. Προστέθηκαν αρκετά χιλιόμετρα σιδηροδρομικών γραμμών και οδικοί άξονες. Ο δημόσιος προϋπολογισμός δέχθηκε και αυτός μεγάλη αύξηση. Ο εμπορικός στόλος μεγάλωσε πολύ γρήγορα τη δύναμή του¹⁷¹.

Πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους είχε προηγηθεί ο πόλεμος του 1897. Τότε η Ελλάδα πολέμησε χωρίς συμμάχους, χωρίς υλικοστρατιωτική προετοιμασία και με λάθη υψηλόβαθμων διοικητών των στρατιωτικών σωμάτων. Η κατάληξη εκείνου του πολέμου ήταν η οικονομική εξαθλίωση του ελληνικού κράτους και η καταρράκωση του ηθικού των Ελλήνων. Λίγα χρόνια αργότερα οι Βαλκανικοί πόλεμοι απάλειψαν την ταπείνωση του 1897 και έδειξαν ένα λαό με γενναία φρονήματα. Το ελληνικό κράτος τώρα είχε επαρκή εξοπλισμό, καλά μελετημένες τις ενέργειές του, τους συμμάχους τους οποίους χειρίστηκε με επιδεξιότητα και πρωθυπουργό το Βενιζέλο.

Την 1^η Οκτωβρίου ο Βενιζέλος είπε στην ελληνική Βουλή: τέσσερα ομόδοξα κράτη της Ιλλυρικής χερσονήσου ενώθηκαν για να απελευθερώσουν τους ομοεθνείς τους από την τουρκική τυραννία. Ύστερα πήρε το λόγο ο Θεοτόκης και απάντησε ότι δε θα συμμαχούσε με τους Βουλγάρους. Την άποψή του την επανέλαβε σε κατ' ιδίαν συνάντηση που είχε με τον Κ. Ζαβιτσιάνο πρόεδρο της Βουλής: «Ποτέ δεν θα έκαμνα συμμαχία με τους Βουλγάρους, χωρίς συνθήκην διανομής», ο Ζαβιτσιάνος του απάντησε: «Το πιστεύω από σας, κύριε πρόεδρε. Αλλ' ο Βενιζέλος την έκαμε και δι αυτό είναι Βενιζέλος»¹⁷².

¹⁷¹ Γενικό Επιτελείο Στρατού, *ό. π.*, σ. 254, 255, Γ. Κορδάτος, *ό. π.*, σ. 330, 341.

¹⁷² Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, σ. 111.

Επίλογος

Με τη συγγραφή αυτής της εργασίας επιχειρείται η ανάδειξη της ήττας και της νίκης. Σε χρονική απόσταση δεκαπέντε ετών η Ελλάδα έδειξε δύο διαφορετικές όψεις. Το 1897 βρέθηκε αντιμέτωπη για μία ακόμη φορά με το γνώριμο εχθρό την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μεγάλο τμήμα της ελληνικής επικράτειας ήταν υπό την κατοχή της. Ο ελληνικός λαός σε καμία περίπτωση δε θέλησε να παραιτηθεί από τις εδαφικές του διεκδικήσεις για τις οποίες ήταν διατεθειμένος να τις υπερασπιστεί ακόμη και με πόλεμο. Η προετοιμασία όμως και η αντιμετώπιση ενός πολέμου είναι καθήκον της κυβέρνησης.

Οι συνθήκες οι οποίες επικρατούσαν στην Ελλάδα το 1897 ήταν δύσκολες. Το Κρητικό Ζήτημα δημιουργούσε αναταραχές. Οι Μεγάλες Δυνάμεις εμπλέκονταν σε θέματα που αφορούσαν την Ελλάδα και την Τουρκία γιατί ήθελαν να προάγουν ότι συνέφερε τις ίδιες. Η εμφάνιση της Εθνικής Εταιρείας η οποία ισχυριζόταν ότι με το πρόγραμμά της θα επίλυε προβλήματα περιέπλεξε την κατάσταση. Η ενεργός ανάμειξή της στη κυβέρνηση, κυρίως σε θέματα στρατιωτικά την παρουσίασε ως παράγοντα πολεμικής σύγκρουσης.

Η ελληνική κυβέρνηση το 1897 αποφάσισε να εμπλακεί σε έναν πόλεμο που του δόθηκε η προσωνομία ατυχής ή ταπεινωτικός. Επιτόλαιες αποφάσεις των πολιτικών και των στρατιωτικών συνέτειναν στην ήττα η οποία δεν ήταν χαρακτηριστική ιδιότητα του Έλληνα στρατιώτη. Ο πόλεμος τελείωσε, αλλά αμέσως ξεκίνησε η αναδιοργάνωση ώστε να επισκιαστεί η ταπείνωση.

Ο αγώνας ξεκίνησε για τη Μακεδονία. Οι Βούλγαροι προσπαθούσαν με τη βία και την προπαγάνδα να επιβληθούν και να κυριαρχήσουν. Έξοχες προσωπικότητες του ελληνισμού ανέλαβαν πρωτοβουλίες και στελέχωσαν στρατιωτικά τμήματα τα οποία πολέμησαν με γενναιότητα κατά των Βουλγάρων. Οι δυσκολίες συνεχίζονται. Ένας άλλος ύπουλος κίνδυνος φαίνεται να απειλεί τη Μακεδονία ήταν το κίνημα των Νεότουρκων. Ο επιδιωκόμενος σκοπός τους να εκτουρκίσουν όλους τους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προετοίμασε τους Βαλκανικούς πολέμους.

Το 1912–1913 συμάχησαν οι Βαλκανικοί λαοί να εκδιώξουν τους Τούρκους από τα εδάφη τους. Οι Έλληνες έλαβαν μέρος και έγιναν κύριοι πρωταγωνιστές στους Βαλκανικούς πολέμους. Σημείωσαν νίκες και

απελευθέρωσαν όλη τη Μακεδονία, την Ήπειρο, τη Θράκη και τα νησιά του Αιγαίου. Η σύμμαχος Βουλγαρία διαφώνησε ως προς τη διανομή των κατακτημένων εδαφών και έτσι ακολούθησε ο Δεύτερος Βαλκανικός πόλεμος. Τα ελληνικά στρατεύματα και η διοίκησή τους ανάγκασαν τους Βουλγάρους να εγκαταλείψουν όλα τα ελληνικά εδάφη. Με το τέλος του πολέμου η Ελλάδα πολλαπλασίασε την έκτασή της, ανέκτησε το χαμένο κύρος της από τον πόλεμο του 1897 και οι Έλληνες έγραψαν τη βαλκανική εποποιία 1912-1913.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

Βερέμης Θ., «Η Εθνική Εταιρεία» στην : *Καθημερινή* Επτά Ημέρες, 11-5- 1997, σ. 7.

Καρδάσης Β., «Η Οικονομία παραμονές 1897», στο: *Ιστορικά τ.χ.* 3, Ελληνοτουρκικός πόλεμος.

B. Βιβλιογραφία

Αναστασάκος Σ., *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, Αθήνα 2007

Ασπρέας Γ., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1933

Βακαλόπουλος Κ. , *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988

Βεντήρης Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, Αθήναι 1970

Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, Αθήνα 1993

Γεωργανόπουλος Ε., *Το Νεοτουρκικό κίνημα και οι επιπτώσεις του στον ελληνισμό του Πόντου 1908-1914*, Θεσσαλονίκη 2001.

Γονζάγα Μ., *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος τω 1897 εν Θεσσαλία*, Αθήνα 1906

Γυαλιστράς Σ. Α., *Εθνικοί αγώνες 1905-1959*, Αθήνα 1963

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεώτερος Ελληνισμός από 1881 ως 1913, τ. ΙΔ΄, Αθήνα 1970.

Καρδάσης Β., «Η Οικονομία παραμονές 1897», στο: *Ιστορικά τ.χ.* 3, Ελληνοτουρκικός πόλεμος

Λάσκαρις Μ. Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, Θεσσαλονίκη 1978, τ. Α΄ (1800-1878)

Λούβη Ε. & Ξιφαράς Δ. Χρ., *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Αθήνα 2012

Μαζαράκης-Αινιάν Α., *Ιστορική Μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897*, Αθήνα 1950, τ. Α

Μαντάς Χ. Θ., *Ο πόλεμος του 1897 και ανασκοπήσις ουσιωδών αυτού γεγονότων*, Αθήνα 1963

Μαργαρίτης Γ., Αζέλης Α., Ανδριώτης Ν., Δετοράκης Θ., Φωτιάδης Κ., *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 2015

Μελά Ν., *Πάυλος Μελάς*, Αθήνα 1963

Μπαμπούρης Ε., *Το ναυτικόν μας κατά τους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913*, Αθήνα 1939

Νικολής Δ., *Ιστορική Πορεία του Ελληνικού Έθνους (1863-1941)*, Αθήνα 1978

Πέρρα Φ., *Ο λέων εναντίον της ημισελήνου: Ο πρώτος βενετο-οθωμανικός πόλεμος και η κατάληψη του ελλαδικού χώρου (1463-1479)*, Αθήνα 2009.

Πικρός Ι., «Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1970, τ. ΙΔ

Ροδάς Μ., *Πως η Γερμανία κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας*, Αθήνα 1978

Ρούσσος Γ., *Νεότερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974*, Αθήνα 1975, τ. 4

Συλλογικό, *Έκθεσις της Πολεμικής Ιστορίας των Ελλήνων*, Αθήνα 1970

Τραπεζούντιος Χ. Θ., *Βούλγαροι και Ελληνισμός*, Αλεξάνδρεια 1944

Φωκάς Δ., *Ο στόλος του Αιγαίου 1912-1913 έργα και ημέραι*, Αθήνα 1940

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) εως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001

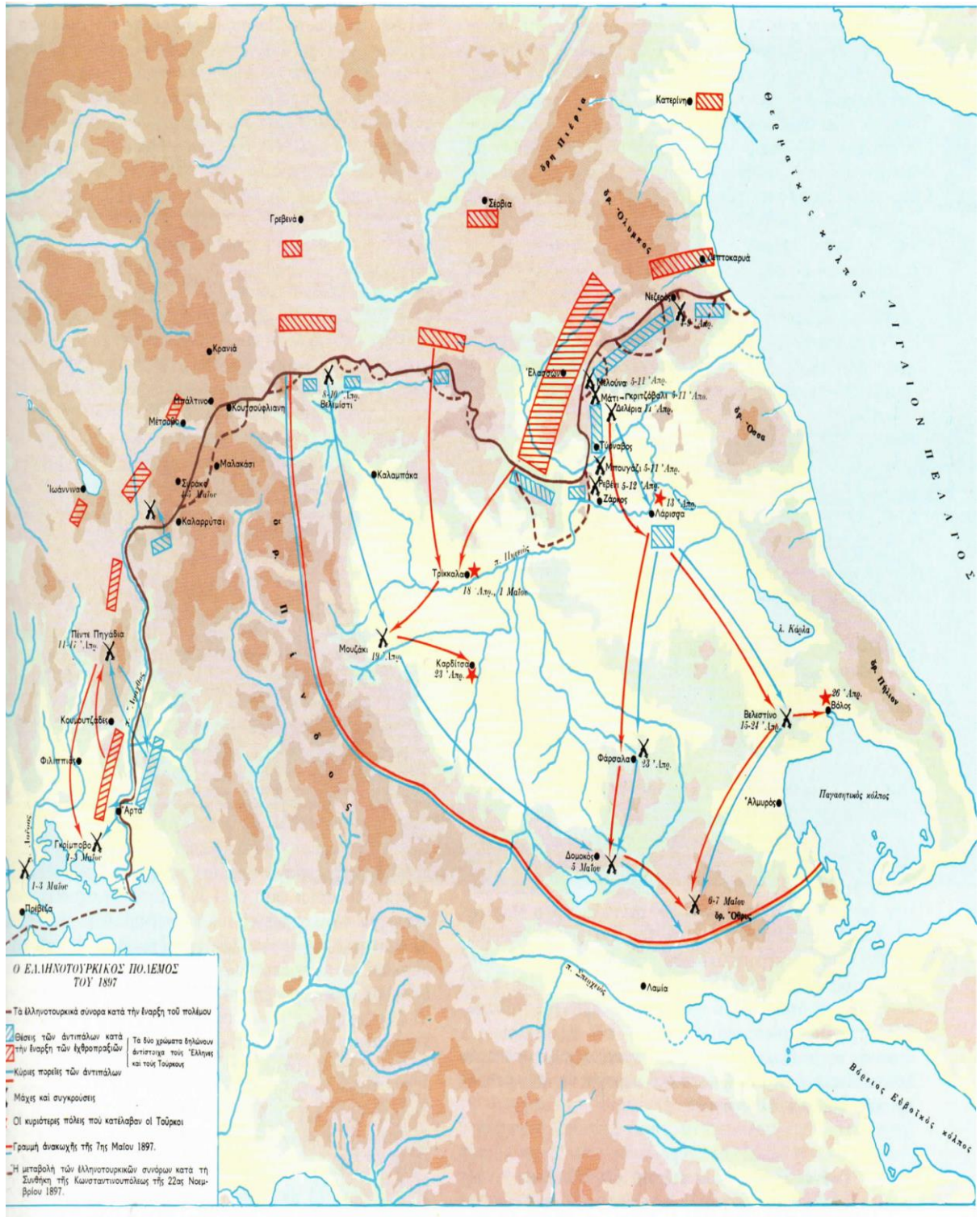
Glogg R., *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, Αθήνα 1992

Παράρτημα

Η σφραγίδα της «Ανωτάτης Αρχής» της Εθνικής Εταιρείας. Η παραπολιτική και μυστική αυτή οργάνωση ιδρύθηκε το 1894 και συνέβαλε με τις ενέργειές της στην έκρηξη του άτυχου πολέμου του 1897.

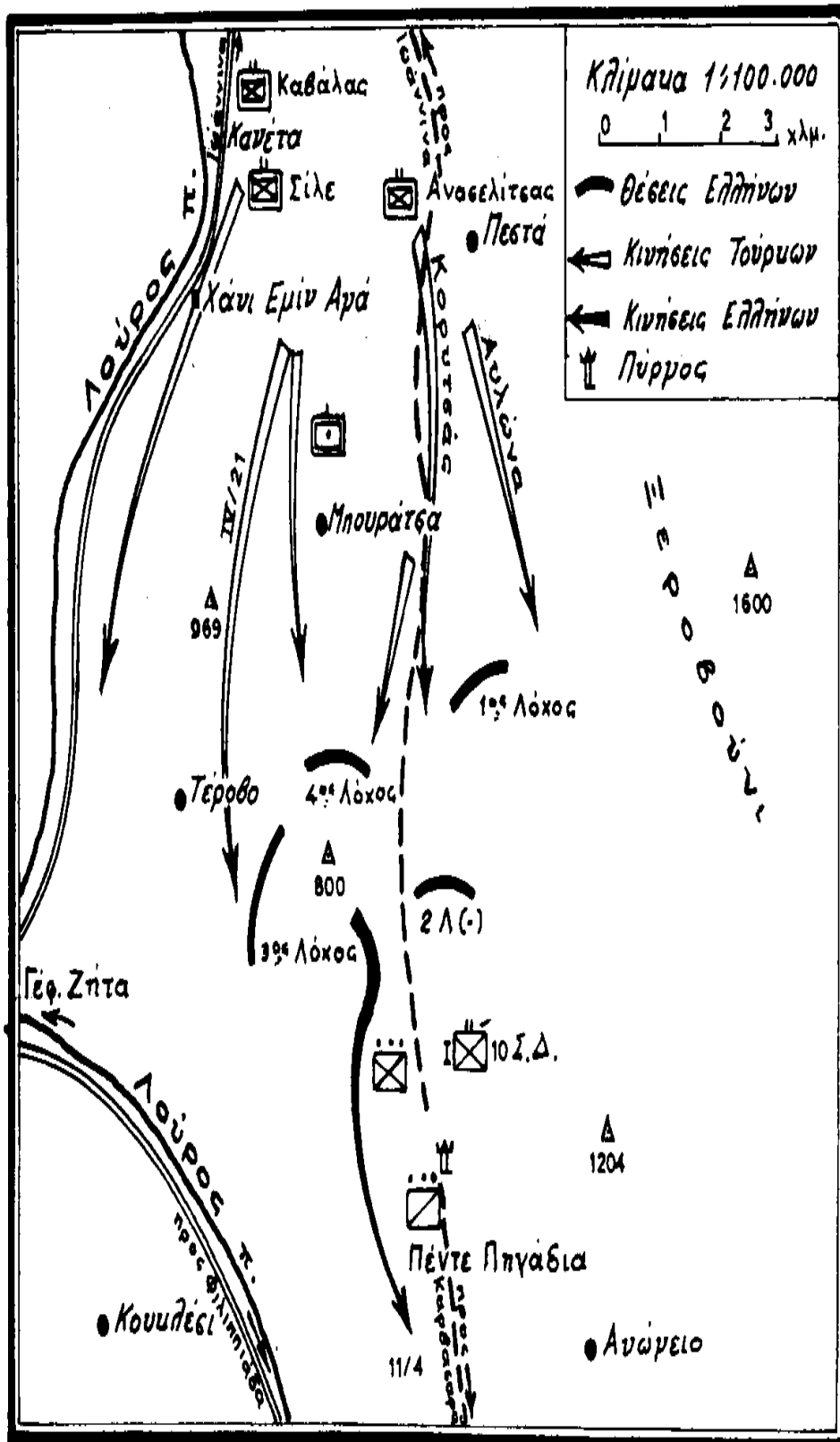
Αρχηγεία	Πεζικόν					Ίππικόν		Πυροβολικόν			Μηχανικόν				Παρατηρήσεις	
	Γραμμής			Ευζωνας		Συντάγμ.	"Ιλιαι	Πυροβολαρ.		Σκαπανείς		Συντάγμ.	Τάγμ.	Λόγοι		Τηλεγραφ. Πυροσβεστ.
	Συντάγμ.	Τάγματ.	Λόχοι	Τάγματ.	Λόχοι			Πεδιναι	Όρειναι	Λόχοι Φρουριακ.	Συντάγμ.					
						εξ	θ. πυροβ.									
Λαοισσα (I)	3	9	36	4	6	1	4	1	4	3						¹⁾ Το 3ον Τάγμα των Συνταγμάτων Πεζικού έχει μόνον στελέχη. ²⁾ Δύο εκ των οκτώ ταγμάτων ευζωνων έχουν μόνον στελέχη.
Μεσαλόγγιον (II)	3	9	36	2	8	1	4	1	3	3						
Αθηναίς (III)	4	12	48	2	8	1	4	1	4	3	4	1	2	9	1	
	10	30	120	8	32	3	12	3	11	9	4	1	2	9	1	

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 28

Σχεδ. 31 Η Μάχη των Πέντε Πηγαδιών. (11 Απριλίου 1897)

Πρὸς τὸ Ἑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν
Τηλεγράφημα Προξένου Μοναστηρίου.

Παρελθοῦσαν Τετάρτην 13 τρέχοντος (Ὀκτωβρίου) ἡμετέρων εὐρεθέντων ἐν χωρίῳ Στάτιτσα, στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα ἐλθὼν ἐκ Κονομπλατίου, τὸ αὐτὸ πιθανῶς ὅπερ ἐστάλη ἐκ Φλωρίνης εἰς Νερέτι πρὸς καταδίωξιν ἡμετέρας καὶ βουλγαρικῆς συμμορίας, περιεκύκλωσε Στάτιτσαν, καὶ περὶ ὥραν 5 μ.μ. ἤρξατο πυρὸς κατὰ τῶν ἡμετέρων. Ἡμέτεροι ἀπήντησαν γενναίως, μετὰ δῖωρον δὲ ἀνταλλαγὴν πυροβολισμῶν, ἀπεφάσισαν ἐπιχειρήσωσιν ἔξοδον. Παῦλος Μελάς ὤρμησε πρῶτος ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν, ὁπότε σφαῖρα τουρκικὴ πλήξασα αὐτὸν κατὰ τὴν ὀσφυακτὴν χώραν, ἐτραυματίσθη θανασίμως. Σύντροφοί του τὸν ἀπέσυραν ἐντὸς χωρίου καὶ ἐναπέθεσαν παρακειμένῳ οἰκίσκῳ, ἔνθα μετὰ ἡμίσειαν ὥραν, διαρκούσης πάντοτε συμπλοκῆς, ἔθνικὸς ἦρως ἠσύχασε. Ὑπαρχηγὸς Πύρζας παρέλαβε σακκίδιον αὐτοῦ μεθ' ὄλων ἐν αὐτῷ ἐγγράφων, ἐπιστολῶν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ἐπ' αὐτοῦ ἀντικείμενα, ἄτινα, σταλέντα μοι διὰ προσώπου ἐμπιστοσύνης, ἴσως λάβω σήμερον.

Ἀπέστειλα διὰ πρωινῆς ἀμαξοστοιχίας πρόσωπον ἐμπιστοσύνης Πισοδέριον, ὅπως πληροφορηθῆ περὶ ταφῆς Μελά.

Περίληψη

Το 1897 κηρύχτηκε πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Το διαφιλονικούμενο νησί η Κρήτη ζούσε υπό τις φλόγες ένοπλων αγώνων. Είχε δώσει αρκετές μάχες εναντίον Τούρκων και Αιγυπτίων κατακτητών, γιατί ήθελε να πετύχει το σκοπό της, που ήταν η Ένωση με την Ελλάδα. Η απόφαση για το νησί πάρθηκε από τις Μ.Δυνάμεις, οι οποίες απαίτησαν να αποσύρει η Ελλάδα τα στρατεύματά της. Τότε εμφανίστηκε στην Ελλάδα μία οργάνωση η Εθνική Εταιρεία. Διατύπωνε προτάσεις προς την κυβέρνηση για την επίλυση εθνικών ζητημάτων. Υποστήριζε την υποχρεωτική επιθετική στάση της Ελλάδας εναντίον της Τουρκίας. Μία αδέξια ενέργειά της όμως επιτάχυνε τον πόλεμο του 1897.